

પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર

વિષયાનુક્રમણિકા

૧	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની સોદાતરતા	૩
૨	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની સર્વદક્ષિતા	૧૧
૩	પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કિયાનો પ્રભાવ	૧૪
૪	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની અચિત્ત કાર્યસિદ્ધિ	૧૬
૫	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની વ્યાપકતા	૨૦
૬	નમસ્કાર મનુષ્યનો અવભાવતિદ્ધ ધર્મ	૩૦
૭	નમસ્કાર મહામંત્રની સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાદેયતા	૩૮
૮	નમસ્કારની ધારણા	૪૮
૯	નમસ્કાર મહામંત્રનું જ્ઞાન	૫૧
૧૦	શુભ જ્ઞાનના પ્રકારો અને નમસ્કાર મહામંત્ર	૫૬
૧૧	ભાવમગ્ન શ્રી નવકાર	૬૩
૧૨	શ્રી નવકારનું આદવાન-ધોપણ	૬૭
૧૩	સ્વાધ્યાય અને નવકાર	૬૯
૧૪	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૧)	૭૩
૧૫	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૨)	૭૭
૧૬	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૩)	૮૨
૧૭	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૪)	૯૦
૧૮	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૫)	૯૬
૧૯	શ્રી નવકારમાં નવ રસો	૧૦૭
૨૦	શ્રી નમસ્કારની મંત્રમયતાનાં શાસ્ત્રીય પ્રમાણો	૧૧૭
૨૧	નમસ્કાર મહામંત્ર અંગે પ્રશ્નોત્તરો	૧૨૬
૨૨	મંગલ માર્ગદર્શન	૧૩૩

: પ્રકાશક :

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર આરાધક મંડળ
કે. મહાવીર નગર, ઝવેરી સડક, બંગલો
નં. ૧૬, નવસારી (ગુજરાત)

આવૃત્તિ ત્રીજી

વિ. સં. ૨૦૩૧

વીર સં. ૨૫૦૧

નકલ ૧૧૦૦

મૂલ્ય-રૂા. ૩=૫૦

: શુદ્ધ :

શામ મણિલાલ હાનલાલ

કે. શ્રી નવપ્રજ્ઞાન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
પીકાંચ રોડ, અમદાવાદ-૧

પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર

વિષયાનુક્રમણિકા

૧	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની સોદાતરતા	૩
૨	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની સર્વદક્ષિતા	૧૧
૩	પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કિયાનો પ્રભાવ	૧૪
૪	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની અચિત્ત કાર્યશક્તિ	૧૬
૫	શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની વ્યાપકતા	૨૦
૬	નમસ્કાર મનુષ્યનો સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ	૩૦
૭	નમસ્કાર મહામંત્રની સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાદેયતા	૩૮
૮	નમસ્કારની ધારણા	૪૮
૯	નમસ્કાર મહામંત્રનું ખ્યાન	૫૧
૧૦	શુભ ખ્યાનના પ્રકારો અને નમસ્કાર મહામંત્ર	૫૬
૧૧	ભાવમંગલ શ્રી નવકાર	૬૩
૧૨	શ્રી નવકારનું આહવાન-ધોપણ	૬૭
૧૩	સ્વાધ્યાય અને નવકાર	૬૯
૧૪	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૧)	૭૩
૧૫	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૨)	૭૭
૧૬	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૩)	૮૨
૧૭	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૪)	૯૦
૧૮	નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર (૫)	૯૬
૧૯	શ્રી નવકારમાં નવ રસો	૧૦૭
૨૦	શ્રી નમસ્કારની મંત્રમયતાનાં શાસ્ત્રીય પ્રમાણો	૧૧૭
૨૧	નમસ્કાર મહામંત્ર અંગે પ્રશ્નોત્તરો	૧૨૬
૨૨	મંગલ માર્ગદર્શન	૧૩૩

પરિશિષ્ટ ૧ થી ૮

(૧) શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્ર સાર્થ	૧૩૭
(૨) આત્મરક્ષાકરં વન્દ્યપંજરાખ્યં મહા સ્તોત્રં સાર્થ	૧૩૮
(૩) શ્રી મહાનિરીય સૂત્રોક્ત નામગ્રહણનો વિધિ અને ફળ	૧૪૧
(૪) ગોગમિન્દુ અન્થોક્ત શ્રી નમસ્કારનો મહિમા અને
જપતું વિધાન	૧૪૨
(૫) નમસ્કારના અર્થની ભાવના યાને નમસ્કારનો
બાલાવબોધ	૧૪૭
(૬) શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ બાલાવબોધ	૧૫૮
(૭) મનોવિનાશની દૃષ્ટિએ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર	૧૬૮
(૮) મંત્ર-નૃપ	૧૭૯
સાધના	૧૮૫

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રી ‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ની આ ત્રીજી આવૃત્તિ છે. બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ થતાં જ તેની નકલો અપોત્તપ ઉપડી ગઈ હતી. ત્યાર પછી તેની ખૂબ જ માગણી ચાલુ હતી. એથી આ નવી આવૃત્તિ પ્રગટ થાય છે.

પરમપૂજ્ય પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવરશ્રીએ, મહામંત્ર શ્રી નવકાર ઉપર ખૂબ જ ચિંતન, મનન અને નિદિધ્યાસન કર્યું છે. આજ સુધીમાં આ વિષય ઉપર તેઓશ્રીએ ‘નમસ્કાર મહામંત્ર,’ ‘અનુમેક્ષા’ દિરણુ ૧-૨-૩ આદિ મનનીય અને ચિંતનશીલ સાહિત્યનું સર્જન કર્યું છે.

જગતના હવેા શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની આરાધના દ્વારા કડ્યાણુમાર્ગે વળે, એ હેતુથી આ શ્રી ‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ ગ્રંથનું પણ સુંદર અને સરળ, સુવાચ્ય શૈલિમાં તેઓશ્રીએ સર્જન કર્યું છે. આ આવૃત્તિમાં પાછળ ‘સાધના’ નામક પુસ્તિકાનું લખાણ પણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે.

સૌ કેઈ તેના વાચન-મનન દ્વારા શ્રી નવકાર મહામંત્રના પ્રભાવને જાણી, શ્રી નવકાર પ્રત્યે આદર-બહુમાનવાળા બની, તેની આરાધનામાં ક્રમે ક્રમે આગળ વધી, અંતે તેમાં એકતાર થઈ આત્મકડ્યાણુને સાધનારા બનેા, એ જ અભ્યર્થના.

પ્રકાશક.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર મહિમા

જિજ્ઞાસણસ્સ સારો, ચંદસ પુવ્વાણ જો સમુદ્ધારો ।

જસ્સ મળે નવકારો, સંસારો તસ્સ કિં કુણ્ઠ ॥૧॥

અર્થ-શ્રી નવકાર એ શ્રી જિજ્ઞાસનનો સાર છે અને ચીદ પૂર્વનો સમ્યક્ ઉદ્ધાર છે. તે (નવકાર) જેના મનને વિશે સ્થિર છે, તેને સંસાર શું કરે? અર્થાત્ સંસાર તેનું કાંઈ પણ અનિષ્ટ કરવા સમર્થ નથી. (૧)

મોયજમમયે જયણે વિવોદ્ધણે પવેસણે ભણે વસણે ।

પંચનમુક્તારં મણ્ડુ મુમરિજ્જા સચ્ચકાલંપિ ॥૨॥

અર્થ-જિજ્ઞાસન સમયે, શયન સમયે, જાગવાના સમયે, પ્રવેશ સમયે, જલ્ય સમયે, કષ્ટ સમયે અને વળી સર્વ સમયે, પંચનમુક્તારં પંચ નમસ્કારનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. (૨)

નાકારા એક અસવર પાવં ફેટેડ સત્ત અચરાઈં ।

પદ્માયં ચ પદ્મ પણસયસાગર મમગ્ગેણં ॥૩॥

અર્થ-નવકારનો એક અસર સાત સાગરોપમાના પાપનો નાશ કરે છે. એક પદ્મી પદ્માય એક સમગ્ર નવકારથી પાપનો નાશ કરે છે. પાપ નાશ પામે છે. (૩)

સમો મંદાલ તિયથો મવ તિયથો મયલ મંદ મુદ્ધજણથો ।

મરણા પામ મંદો વિવિગ્ગમિતો મુદ્ધં દેદ ॥૪॥

અર્થ-જો કોઈ મંદાલ તિયથો મવ તિયથો મયલ મંદ મુદ્ધજણથો મરણ પામે મંદો વિવિગ્ગમિતો મુદ્ધં દેદ. (૪)

પ્રસ્તાવના

(બીજી આવૃત્તિમાંથી)

‘પરમેષિ નમસ્કાર’ નામના આ પુસ્તકમાં નમસ્કાર સંગ્રહી કેટલાક અગત્યના વિચારોનો સંગ્રહ છે. શ્રી ‘પંચપરમેષિ નમસ્કાર’ એ શ્રી જૈનશાસનનું અણુમોલું રત્ન છે. જ્યારે ઘરમાં આગ લાગે, ત્યારે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય જેમ બીજી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીને સઘળી આપત્તિઓનો પાર પમાડવામાં સમર્થ એવા એક જ મહારત્નને ગ્રહણ કરે છે, તેમ શાસ્ત્રો કહે છે કે-ધીર બુદ્ધિવાળા અને ઉત્તમ હૈયાવાળા સાત્વિક પુરુષો સર્વનાથના સમયે અનન્ય શરણ્ય દાદશાંગના રહસ્યશ્રૂત એવા આ એક જ ‘પરમેષિ નમસ્કાર’ રૂપી મહારત્નને ગ્રહણ કરે છે. પરમેષિ નમસ્કાર રૂપ ભાવરત્નનું મૂલ્ય સમગ્રવું ઘણું ઠડિન છે. એને સમજવા માટે જેટલું વિચારાય અને લખાય તેટલું ઓછું છે. દેવજી ગ્રંથો અને વિચારો વડે જ તેનું માપ કાઢવું દુષ્કર છે. એનું મૂલ્ય સમજાવવા માટે શાસ્ત્રકાર ભગવતોને પણ ઉપમાઓ અને રૂપકોનો આશ્રય લેવો પડ્યો છે. જેમ કે-પાપરૂપી પર્વતને લેદવા માટે વજ્રસમાન, કર્મરૂપી વનને બાળવા માટે દાવાનગસમાન, દુઃખરૂપી વાદળોને વિખેરવા માટે પ્રચંડ પવનસમાન, મોડુરૂપી દાવાનગને શાન્ત કરવા માટે નવીન મેઘસમાન, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને ટાળવા માટે મધ્યાહ્નના સૂર્યસમાન, કષ્ટ્યાણુરૂપી કષ્ટપલેલ્લીના અર્વાચ્ય

બીજાસમાન, દારિદ્ર્યરૂપી કંદને જડ-મૂળથી ઉખેડવા માટે વરાદની દાઢાસમાન, સમ્યક્ત્વરૂપી રત્નને ઉત્પન્ન થવા માટે ચોડણીયરૂપી ધરતીસમાન, વગેરે અનેક ઉપમાઓ વડે 'પરમેષિ નમસ્કાર'ને શાસ્ત્રકારોએ બિરૂદાવ્યો છે-તેને જોખાવવા માટે પ્રયાસ કર્યો છે. શ્રી નવકાર રૂપ પ્રકરણમાં કહ્યું છે કે—

કિં ણમ મહારયણં, કિં વા ચિંતામણિવ્ય નવકારો ।

કિં કપ્પદમતરિસો, નહુ નહુ તાણં વિ અહિયરો ॥૧॥

'પરમેષિ નમસ્કાર' એ શું મહારત્ન છે? અથવા ચિંતામણિ સમાન છે? અથવા કપ્પદ્મસમાન છે? નહિ, નરિ! એ તો સૌથી પણ અધિકતર છે. ચિંતામણિરત્ન અને કપ્પદ્મ વગેરે એક જ જન્મમાં સુખના હેતુ છે, બ્યારે એક એવો નવકાર તો સ્વર્ગાપવર્ગને આપનારો છે.

એક અને ઉપમાઓ વડે 'પરમેષિ નમસ્કાર'નો ખરો મર્યાદા એક જ હૃદયગોચર થાય છે, તો પણ તેનો ખરો મર્યાદા સમજવાનું એકનું એક સાધન તો તેની વિધિવિધિ આપેલું આશયના છે. શ્રી મદાનિશિથસૂત્રમાં તે વિધિ બતાવવામાં કહ્યું છે કે—

તિમિદરમ્ભોમટ્તો, મળે મળે સીલસંજમુજ્જુત્તો ।

મર્યાદિત્તર્યાનિમ્ભો, સો વિદુઃપ્રત્યેજ મિદ્ધેલ્લા ॥૧॥

પણ કહેવું જોઈએ (મન-વચન-કાર્યથી) ઉપરોક્તવાક્ય જોઈને, મર્યાદા શી છે અને મર્યાદામાં ઉપની રહીને તથા ત્રણ

અને નિયમોનું અખંડ પાલન કરીને જે શ્રી તીર્થંકરોનું નામ શ્રદ્ધાથી કરે છે, તે જીવ અપ્રકાશમાં સિદ્ધિગતિને પામે છે. (૧)

‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’નો જરો પ્રભાવ તેની સાધનાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તો પણ તે સાધનામાં ઉન્નિષ્ઠિત થવા માટે તેના શાશ્વત્ પચ્ચિયની અપેક્ષા રહે છે અને તે માટે ઉપમાઓ, રૂપકો તથા અલંકારોની પણ આવશ્યકતા રહે છે. તે બધી વસ્તુઓ વિચાર કરવામાં પ્રેરે છે. શાસ્ત્રોમાં એને અનુપ્રેક્ષા સ્વાધ્યાય કહેલો છે. અનુપ્રેક્ષા સ્વાધ્યાયને રત્નશોધક અમલની ઉપમા આપવામાં આવી છે. રત્નને પ્રાપ્ત થએલો અગ્નિ જેમ રત્નના મળને બાળી નાંખી શુદ્ધિને પેદા કરે છે, તેમ આત્મરત્નને પ્રાપ્ત થએલો અનુપ્રેક્ષાથી અગ્નિ કર્મમળને બાળી નાંખી આત્મશુદ્ધિને પેદા કરે છે. અનુપ્રેક્ષા વિચારસ્વરૂપ છે. જોયેલા, સાંભળેલા અને અનુભવેલા પદાર્થો ઉપર ફરી ફરી વિચાર કરવો અને ચિંતન કરવું, એનું નામ અનુપ્રેક્ષા છે. એથી જ્ઞાન પરિપક્વ થાય છે અને પ્રતીતિ દઢ થાય છે. પ્રતીતિપૂર્વકનું દઢ જ્ઞાન સંવેગ અને વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે તથા ચિત્ત-વૃત્તિને કૈવલ્ય અને મોક્ષ તરફ વાળે છે.

‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ ઉપરની અનુપ્રેક્ષામાં એ બધા શુદ્ધો રહેલા છે. ઉપરાન્ત કૃતકોથી ઉત્પન્ન થતા મિથ્યા વિચારોને લગાડી દેવાનું પણ એનામાં સામર્થ્ય છે. એથી એના પકન, પાકન, શ્રવણ, મનન, પ્રતિપ્રતિ અને સ્વીકાર વગેરેમાં મન લાગે છે, તેના જાપ, ધ્યાન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ

થાય છે; અનુક્રમે સ્થિરતા આવે છે અને સિદ્ધિ મળે છે. સિદ્ધિ માટે સ્થિરતા જોઈએ, સ્થિરતા માટે પ્રવૃત્તિ જોઈએ અને પ્રવૃત્તિ માટે ઈચ્છા જોઈએ. એ ઈચ્છા પેદા કરવાનું સામર્થ્ય અનુપ્રેક્ષા સ્વાધ્યાયમાં રહેલું છે. એકની એક વાતનો પુનઃ પુનઃ શાસ્ત્રાનુસારી વિચાર કરવાથી કુતકેલું બળ વધી જાય છે તથા ઈચ્છા અને પ્રવૃત્તિમાં પ્રતિબંધક કૃત્રિકલ્પો શમી જાય છે.

‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ના મૂળમાં ‘શુભરાગ’ રહેલો છે. શુભરાગ એ શુભહીન હવેની ઉન્નતિમાં મુખ્ય હેતુ છે. જ્યાં સુધી હવમાં દોષ રહેલા છે, ત્યાં સુધી તે દોષો-માંથી મુક્ત થવા માટે જેમ તેની પુનઃ પુનઃ નિંદા અને ગર્હા આવશ્યક છે, તેમ જ્યાં સુધી હવમાં શુભોનો અભાવ છે, ત્યાં સુધી તે શુભોની પ્રાપ્તિ માટે શુભસ્તુતિ અને શુભપ્રશંસા પણ તેટલી જ જરૂરની છે. દોષોના સેવનમાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ જે પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું છે, તેના કરતાં દોષોનું સેવન કર્યા બાદ તેની નિંદા, ગર્હા, આલોચના કે પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ કરનારને તે ઘણું વધતું જાય છે, અનંતશુભું પણ બની જાય છે. એ જ નિયમ શુભોના વિષયમાં પણ લાગુ પડે છે. કોઈ શુભ હવમાં ન હોવો એ તેટલું દોષપાત્ર નથી, જેટલું પોતામાં શુભ ન હોવા છતાં જે શુભવાન છે, તેની સ્તુતિ કે પ્રશંસા, વિનય કે લક્ષિત નંદ કરવામાં દુષ્ટતા-દોષપાત્રતા રહેલી છે. એ કારણે દોષના પ્રતિક્રમણની જેમ શુભોની સ્તુતિને પણ શાસ્ત્રકારોએ એક

આવશ્યક કર્તવ્ય તરીકે પ્રયોધેલ છે. ગુણસ્તુતિ વિના નિર્ગુ-
ણતાનિવારણનો ખીજો કોઈ ઉપાય શાસ્ત્રકારોએ જોયો નથી.
ત્યાં મુખી ગુણસ્તુતિના માર્ગે છુપ વળે નહિ, ત્યાં મુખી નિર્ગુણ
અવસ્થામાંથી મુદ્ધિ મળવાની આશા આકાશકુસુમવત્ છે.

‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ એ ગુણસ્તુતિ રૂપ છે. સ્તુતિ
ગુણવાનની જ હોય. પંચપરમેષ્ઠિ પરમ ગુણવાન છે, તેથી
તેમની સ્તુતિ રૂપ ‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ ઉદ્ઘૃષ્ટ મંત્ર રૂપ બને
છે. સુવિદિતશિરામણિ આચાર્યબગવંત ઈશ્વરિભદ્રસૂરીશ્વરજી
મહારાજ દેવતાની સ્તુતિને વિશિષ્ટ મંત્ર રૂપ કહે છે.

જપઃ સન્મંત્રવિષયઃ, સ ચોક્તો દેવતાસ્તવઃ ।

દૃષ્ટઃ પાપાપહારોઽમ્માદિપાપહરણં યથા ॥૧॥

અર્થ-જેમ ન્યાયકારના મંત્રોથી વિષાપહાર થાય
છે, તેમ દેવતાની સ્તુતિ રૂપ સન્મંત્રોથી પાપનો અપહાર
થાય છે. (ચોગિજન્દુ શ્લોક-૩૮૧)

‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ એ ત્રણેય કાળ અને ત્રણેય લોકમાં
થઈ ગએલા, થઈ રહેલા અને બધિખ્યમાં મન.રા મહર્ષિ-
ઓને પ્રજ્ઞામ રૂપ હોવાથી પરમ સ્તુતિ રૂપ છે. અને તેથી જ
મહા મંત્ર રૂપ પણ છે. તેનાથી સર્વ પાપનો ત્રવંધા નાશ
થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેનાથી સર્વ કાળ અને સર્વ
લોકના સર્વ મહર્ષિઓનો અનુમહ પ્રાપ્ત થાય છે. સાથે જ

૧-“સે મયદં ! કિમેયસ્સ અચિત્તિતામગિકપ્પભૂ-
યસ્સ પંચમંગલમદામુઅવલંબસ્સ સુત્તત્તં પન્નતં ? ગોયમા !

તેઓ ઉપર પરમ ભક્તિભાવને ધારણ કરનારા ચારેય નિકાયના દેવો અને દેવેન્દ્રો, અસુરો અને અસુરેન્દ્રો, વિદ્યાધરો અને નરેન્દ્રોનો પણ અનુગ્રહ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ પાંચેય પ્રકારના ભૂતો અને સમગ્ર સચરાચર સૃષ્ટિ અનુકૂળતાને ધારણ કરનારી બને છે. ગુણસ્તુતિનું આ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ છે.

ગુણરાગનો પ્રભાવ વર્ણવતાં સકલસિદ્ધાન્તવેદી મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ દ્વરમાવે છે કે—

ગુણી ચ ગુણરાગી ચ, ગુણદેવી ચ સાધુષુ ।

શ્રૂયન્તે વ્યક્તમુત્કૃષ્ટમધ્યમાઽધમબુદ્ધયઃ ॥ ૧ ॥

તે ચ ચારિત્રસમ્યક્ત્વમિથ્યાદર્શનભૂમયઃ ।

અતો દ્વયોઃ પ્રકૃત્યૈવ, વર્તિતવ્યં યથાવલમ્ ॥૨॥

અર્થ—ગુણી, ગુણરાગી અને ગુણદેવી—એમ ત્રણ

ઇય એયસ્સ અર્ચિતર્ચિતામણિકપ્પભૂયસ્સ પંચમંગલમહાસુઅલં-
ધસ્સ ણં મુત્તત્થં પન્નત્તં, તં જહ્વા, જે ણં પંચમંગલમહાસુઅલંધે
સે ણં સયન્નાગમંતરોવવત્તી (૧) તિઠ્ઠતિલ્હ (૨) કમલમય-
રંદ (૩) સવ્વલોઅપંચત્થિકાય (૪) મિત્ત જહ્વત્થકિરિયાણ-
વાયસન્નભૂયગુણકિત્તણે જહ્વિચ્છિયફલસાદ્ધમે ચેવ પરમથુદ્ધવાણ,
સા ય પરમથુદ્ધ કાયઞ્ચા સવ્વજગુત્તમાણં, સવ્વજગુત્તમે ય જે
કેદ્ ભૂણ, જે કે ભવિસ્સંતિ, તે સવ્વે વિ અરિહંતાદાઓ ચેવ
નોણમન્નેત્તિ, તે ય પંચદા, અરિહંતે, સિદ્ધે, આયરિણ, ઉવજ્ઞાણ,
સાદ્ધુણો, તન્થ ઇણ્ણિં ચેવ ગચ્છમત્થસન્નમાવો ઇમો તં જહ્વા-

પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. શાસ્ત્રમાં તેને અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને અધમ બુદ્ધિવાળા કહ્યા છે. તેઓ અનુક્રમે ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વની ભૂમિકા ઉપર રહેલા છે. માટે પ્રથમની જે ભૂમિકા માટે શક્તિ મુજબ પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. (૧-૨)

સ્વયં ગુણી એ ચારિત્રવાન છે, માટે ઉત્કૃષ્ટ છે. ગુણરાગી એ સમ્યક્ત્વવાન છે, માટે મધ્યમ છે. ગુણદ્વેષી એ મિથ્યાદષ્ટિ છે, માટે અધમ છે. પોતાનામાં અધમતા ન આવી જાય તે ખાતર ગુણવાન ન બની શકાય, તો પણ ગુણરાગી તો રહેવું જ જોઈએ. ગુણરાગી આત્મા ગુણવાન ન હોવા છતાં, ગુણસ્તુતિ અને ગુણપ્રશંસાના ચોગે સમ્યક્ત્વવાન રહી શકે છે. 'પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર' એ ગુણસ્તુતિ અને ગુણરાગ રૂપ હોવાથી સમ્યક્ત્વની ભૂમિકાને ટકાવી રાખનાર છે, તેથી પ્રત્યેક સમ્યક્દષ્ટિ જીવનો તે આધાર છે, પ્રાણ છે, આશ્રય છે અને પરમ આત્મજન છે.

સ્તુતિકાર શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરીશ્વરજી એક રથને દેરમાવે છે કે-

ત્વં મે માતા પિતા નેતા, દેવો ધર્મો ગુરુઃ પરઃ ।

પ્રાણાઃ સ્વર્ગોઽપવર્ગથ, સત્ત્વં તત્ત્વં મતિર્ગતિઃ ॥૧॥

અર્થ-‘હે ભગવન! તું મારે માટે ઉત્કૃષ્ટ માતા છે, પિતા છે, નેતા છે, દેવ છે, ધર્મ છે, ગુરુ છે, પ્રાણ છે, સ્વર્ગ છે, અપવર્ગ છે, સત્ત્વ છે, તત્ત્વ છે, મતિ છે અને ગતિ છે. (૧)

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા માટે ગુણરાગ એ મુખ્ય બીજ છે. તેના વિના એતું આંતરજીવન-અંતરાત્મભાવ ક્ષણવાર પણ ટકી શકતો નથી. ‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ એ ગુણરાગ અને ગુણસ્તુતિ રૂપ હોવાથી સર્વ લોકમાં રહેલા સર્વ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓનો તે શ્વાસ છે. શ્વાસની જેમ સર્વ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ તેને કંઠને વિષે ધારણ કરે છે. સમ્યક્ત્વની ભૂમિકા ટકાવી રાખવા માટે તે અનિવાર્ય છે.

ત્રણ પ્રકારના આત્માનાં લક્ષણો બતાવતાં શ્રી અધ્યાત્મસાર પ્રકરણના યોગાનુભવ અધિકારમાં કહ્યું છે કે-

વિષયકપાયાવેશઃ, તત્ત્વાડથદ્વા ગુણેષુ ચ દ્વેષઃ ।

આત્માડજ્ઞાનં ચ યદા, બ્રાહ્માત્મા સ્યાત્તદા વ્યક્તઃ ॥૧॥

અર્થ-વિષય-કપાયનો અભિનિવેશ, તત્ત્વની અશ્રદ્ધા, ગુણનો દ્વેષ અને આત્માનું અજ્ઞાન, એ બહિરાત્માનું લક્ષણ છે.

આથી નક્કી થાય છે કે-ગુણદ્વેષ ટળ્યા વિના બહિરાત્મભાવ જતો નથી અને અંતરાત્મભાવ આવતો નથી.

અનુર્ય ગુણસ્થાનકથી માંડી બારમા ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ સુધીની અવસ્થા અંતરાત્મભાવની અવસ્થા છે. એમાં સમ્યક્ત્વ, વિરતિ, અપ્રમાદ અને શ્રેણિનું આરોહણ અંતર્ભાવ પામે છે. ક્ષપકશ્રેણિના અંતે પરમાત્મભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. દેવગજ્ઞાન, યોગનિરોધ, કર્મનાશ અને સિદ્ધિનિવાસ, એ પરમાત્મભાવના લક્ષણો છે. એ રીતે ગુણરાગ પરમાત્મભાવનું બીજ બની જાય છે.

‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ એ ગુણરાગનું પ્રતીક છે. એનાથી જો ગુણરાગ ન હોય તો જાગે છે અને જો હોય તો વધે છે. અંતરાત્મભાવને લાવનાર, તેને ટકાવનાર, વધારનાર અને છેવટે પરમાત્માભાવ સુધી પહોંચાડનાર ‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ છે. તેથી માર્ગાનુસારીની ભૂમિકાથી માંડી સર્વ સમ્યગ્દષ્ટિ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિધર હોવાનું ‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ એ પરમ આવશ્યક કર્તવ્ય છે. ધર્મના પ્રારંભથી અંત સુધી પ્રત્યેક ધર્માર્થી આત્માની ઉત્તતિમાં તે પરમ સહાયક થઈ પડે છે. એથી જ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કહ્યું છે કે—
સવિ મંત્રમાં સારો, ભાખ્યો શ્રી નવકાર;
કહ્યા ન જાયે રે એહના, જેહ છે બહુ ઉપકાર. (૧)

શ્રી નવકાર એ સર્વ મંત્રોમાં સારજૂત છે. એના ઉપકાર એટલા બધા છે કે—તે વાણીથી વર્ણવી શકાય તેમ નથી.

તેના ઉપર જેટલો વધુ વિમર્શ થાય અને જેટલી વધુ અનુપ્રેક્ષા થાય, તેટલી એકાન્તે હિતકર છે, એમ માનીને જુદા જુદા પ્રસંગોએ ‘પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર’ ઉપર જુદા જુદા વિચારો સ્પુર્તા તેને લિપિબદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. જે જે ગ્રંથ, સાહિત્ય કે લખાણના વાંચનથી આ લખવામાં પ્રેરણા મળી હોય, તે તે સર્વ ગ્રંથકારો અને લેખકો પ્રતિ કૃતજ્ઞતાભાવ દર્શાવીએ છીએ અને સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ જે કંઈ લખાયું હોય, તેનો ‘મિથ્યા મિ દુષ્કર્ત’ દેવાપૂર્વક આ લઘુ પ્રસ્તાવના પૂરી કરીએ છીએ.

ત્રીજી આવૃત્તિ અંગે બે બોલ

‘પરમેષિઠિ નમસ્કાર’—એ ધર્મની સાધનાનો એક મહત્વનો પ્રકાર છે. આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સ્વરચિત ‘લલિતવિસ્તર’ નામની શકસ્તવની ટીકામાં દર્શાવે છે કે—“ધર્મ પ્રતિ મૂલભૂતા વન્દના ।” ધર્મનું પ્રથમ પગથિયું વન્દના છે અને તે વન્દના સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણ-સંપન્ન પરમેષિઠિ લગવંતોને કરવાથી હૃદયમાં ધર્મબીજનું વપન થાય છે, ધર્મની પુષ્ટિ, શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ થાય છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ—એ ચાર પુરુષાર્થ છે. ચારેયનું મૂળ ધર્મ છે. ધર્મપુરુષાર્થને પરમેષિઠિ નમસ્કારની સાથે અવિનાશાવ સંબંધ છે. તેથી પરમેષિઠિ નમસ્કારને સુદૃઢ બનાવવા માટે ‘સાધના’ વિષયક એક પ્રકરણ આ પુસ્તકની સાથે જોડવામાં આવ્યું છે. પરમેષિઠિ નમસ્કારના વાંચનની સાથે બુદ્ધિશાળી આત્માઓને ‘સાધના’ પ્રકરણમાં વર્ણવેલ ચાર પુરુષાર્થ સંબંધી શાસ્ત્રીય વિવેચન વાંચવાથી અપૂર્વ શ્રદ્ધાભંગ પ્રાપ્ત થશે અને જ્ઞાનપૂર્વકની શ્રદ્ધા સાથે પરમેષિઠિ નમસ્કારની સાધના અપૂર્વ વેગે આપનારી નિવડશે.

—પં. ભદ્રકેરવિજય ગાણી

શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર

: લેખક :

પૂ. પંચાસજી મહારાજ શ્રી
ભદ્રંકરવિજયજી ગણિવર

શ્રી નવકાર મહામંત્ર એ સારની પોષ્ટી છે,
રત્નની પેટી છે અને સર્વ ઈષ્ટનો સમાગમ છે.

અંતકાળે જોશે શ્રી નવકાર મહામંત્રને યાદ કર્યો,
તેણે સકળ મુખને આમંત્રણ કર્યું છે અને
સકળ દુઃખોને હંમેશને માટે તિલાંજલી
આપી છે.

શ્રી નવકારના પ્રભાવથી વ્યાધિ, જળ, અગ્નિ,
ચાર, સિંહ, હાથી, સંગ્રામ અને સર્પ વગેરેના
ભયો પણ નાશ પામે છે.

ચિત્તથી ચિંતવેલું, વચનથી પ્રાર્થેલું અને
કાયાથી પ્રારંભેલું ત્યાં મુઠ્ઠી જ સકળ નથી થતું,
કે જ્યાં મુઠ્ઠી શ્રી પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર મહામંત્રને
સ્મરવામાં આવ્યો નથી.

જે ભાવપૂર્વક એક લાખ નવકાર ગણે છે તથા
વિધિપૂર્વક શ્રી અરિહંતદેવને પૂજે છે, તે આત્મા
અવશ્ય તીર્થંકરનામકર્મ જાત્રને ઉપાજે છે.

॥ अहम् ॥

॥ नमः श्रीजिनप्रवचनाय ॥

॥ नमोऽर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसर्वसाधुभ्यः ॥

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની લોકોત્તરતા

જેનો પાઠ કરવા માત્રથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય તેને મંત્ર કહે છે અને જેને સિદ્ધાંકરવા માટે જપ, હોમ, હવન આદિ ક્રિયા કરવી પડે તેને વિદ્યા કહે છે.

શાસ્ત્રોમાં બીજી રીતે પણ વિદ્યા અને મંત્રનો ભેદ બતાવ્યો છે. કહ્યું છે કે-જેની અધિષ્ઠાતા દેવતા સ્ત્રી હોય તે વિદ્યા અને જેના અધિષ્ઠાતા દેવ પુરુષ હોય તે મંત્ર છે. વળી મંત્ર એ શ્રુત વસ્તુ છે? તેને વિશેષ સમજાવવા માટે શાસ્ત્રકારમહર્ષિએ ફરમાવે છે કે-મંત્ર એ અક્ષર કે અક્ષરનો સમૂહ છે. અક્ષર કે અક્ષરના સમૂહને છોડીને મંત્ર બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. વળી ‘નિર્વાજમક્ષરં નાન્તિ’ અથવા ‘નામ્વજમક્ષરં મંત્રમ્’ અર્થાત્ એવો કોઈ અક્ષર નથી, કે જેમાં મંત્રશક્તિ ન હોય; અથવા અક્ષરને છોડીને મંત્ર બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. અક્ષર કે અક્ષરના સમૂહાત્મક શબ્દમાં અપરિમિત શક્તિ રહેલી છે, એમ આજે સર્વ કોઈ બુદ્ધિ-શાળી વર્ગને સ્વીકારવું પડે છે. ગાવું અને બળતવવું, હમવું અને રાવું, ઈત્યાદિ પણ વાતાવરણ ઉપર અમુક પ્રકારની અસર નાંખે છે અને તે પણ વર્ણાત્મક નહિ તો ધ્વન્યાત્મક

શબ્દશક્તિનો જ એક પરિચય છે. રણસંગ્રામમાં સુરીલાં વાન્ત' જે અસર ઉપજાવે છે, તે અસર અન્ય પ્રસંગનાં વાન્ત'ઓ નથી જ ઉપજાવતાં. આકાશમાં મેઘની ગર્જના જે ભાવ પેદા કરે છે તે જુદો હોય છે અને રણસંગ્રામમાં તોપોની ગર્જના જે ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તે વળી જુદો જ હોય છે. જેમ ધ્વન્યાત્મક શબ્દોની જુદી જુદી અસર છે, તેમ વર્ણાત્મક શબ્દોની તેથી પણ મહાન્ જુદા જુદા પ્રકારની અસર માનેલી છે અને તે પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં પણ આવે છે. એક વ્યાખ્યાતાના મુખમાંથી નીકળેલા ઉત્સાહપ્રેરક શબ્દો વાતાવરણને ઉમંગી બનાવે છે અને તે જ વ્યાખ્યાતાના મુખમાંથી નીકળેલા નિરાશાજનક શબ્દો વાતાવરણને ગમગીન બનાવી દે છે. વિવિધ પ્રકારના રસોનું 'પોપણ થવામાં' વક્તા કે લેખકની શબ્દશક્તિ સિવાય બીજા કોનો પ્રભાવ છે ?

શબ્દશક્તિ અચિન્ત્ય છે, માત્ર તેના ચોજક યોગ્ય પુરુષની જ જરૂર હોય છે. કયા શબ્દોનાં મિલનથી કેવા પ્રકારની શક્તિ પેદા થાય છે ? તેના જાણનાર આ જગતમાં દુર્લાભ છે. પરંતુ ત્યારે જાણનારના હાથમાં અક્ષરો કે શબ્દો આવે છે, ત્યારે તે વિવિધ પ્રકારની શબ્દરચના દ્વારા શ્રોતાઓના ચિત્તનાં સંતાપ અને દિલનાં દુઃખોને ક્ષણવારમાં શાન્ત કરી દે છે. પૂર્વધરોની દેશનાશક્તિ કેવળજ્ઞાની-તુલ્ય દેખાય છે, તે આ દૃષ્ટિએ સમજવાનું છે. 'શ્રુતકેવલી' શબ્દની એક વ્યાખ્યા એવી કરી છે કે-તેઓ સર્વાક્ષર-અભિપ્રાયી હોય છે, સર્વ અક્ષરો અને તેના પરસ્પર મિશ્રણથી થતા સર્વ અર્થોને તેઓ જાણના હોય છે અને તેથી

તેઓની ઉપદેશકશક્તિ અમોઘ બને છે.

મંત્રોમાં કેવળ અશરની કાર્યસાધક શક્તિ હોય છે, એટલું જ નહિ તેમાં બીજી શક્તિઓ પણ કામ કરે છે અને તે છે મંત્રના યોજકની શક્તિ, મંત્રના વાચ્યપદાર્થોની શક્તિ, મંત્રયોજકના હૃદયની ભાવના તથા મંત્રસાધકના આત્મામાં રહેલો મંત્રશક્તિ ઉપરનો ભાવ, અખંડ વિશ્વાસ, નિશ્ચય શ્રદ્ધા, વગેરે વગેરે. તાત્પર્ય એ છે કે-મંત્ર કેવળ અશર કે પદ્મવરૂપ જ નથી, પણ પદ, પદાર્થ, પદના યોજક તથા પદના પ્રયોજકની ભાવનાઓ અને શક્તિઓના એકંદર સરવાળારૂપ છે. મંત્રની શક્તિ એ ચારને અનુરૂપ હોય છે. જો મંત્રનો યોજક કિલ્લપરિભ્રામી હોય તો મંત્ર મારક બને છે અને અસંકિલ્લપરિભ્રામી-નિર્મળ બુદ્ધિવાળો હોય તો તેનો યોજેલો મંત્ર તારક બને છે.

લૌકિક મંત્રશક્તિનો પ્રયોગ મુખ્યત્વે આકર્ષણ, વશીકરણ, ઉચ્ચાટન, વિદ્રેવણ, સ્તંભન, મંભોહન આદિ લૌકિક કાર્યો માટે જ થાય છે. કોઈ વ્યક્તિને પોતા તરફ ખેંચવા, કોઈને વશ કરવા, કોઈ પ્રતિપક્ષીને ઉડાડવા, કોઈ દુશ્મનનો નાશ કરવા, કોઈને સ્તંભિત કરવા કે કોઈને મોહિત કરવા માટે લૌકિક મંત્રશક્તિનો ઉપયોગ હોય છે અને તે મંત્રની સફળતાનો આધાર મંત્રનો પ્રયોગ કરનાર સાધકની સાધનાશક્તિ વગેરે ઉપર રહે છે. કોઈ પ્રયોગ કરનાર સાધો ન હોય પણ પૂર્ત હોય, તો મંત્ર નિષ્ફળ બાય છે. સાધક સત્ય હોય પણ મંત્ર અશુદ્ધ હોય, અથવા મંત્ર શુદ્ધ હોય પણ તેનું ઉચ્ચારણ અશુદ્ધ હોય, અથવા

ઉચ્ચારણ શુદ્ધ હોય પણ પ્રયોજકનું ચિત્ત એકાગ્ર ન હોય કે ઘટ્ટારિહત હોય, તો પણ મંત્રશક્તિ કાર્યકર થઈ શકતી નથી. ત્યાં એ બધી વસ્તુ શુદ્ધ અને પૂર્ણ હોય, ત્યાં જ મંત્રશક્તિ ધાર્યું કાર્ય નિષ્ફળી શકે છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર આ દૃષ્ટિએ વિશ્વના સમસ્ત મંત્રોની અંદર અગ્રસ્થાન ધરાવે છે. તેની શક્તિ અતુલ છે, કારણ કે-તેના યોજક લોકોત્તર મહાપુરુષો છે. અર્થથી તીર્થંદરો અને સૂત્રથી ગણધરભગવંતો યોજક છે, તેનો વાચ્યાર્થ લોકોત્તર મહર્ષિઓને પ્રણામરૂપ છે, તેમજ તેના અક્ષરોનો સંયોગ અને પદોની રચના સરળ અને સ્પષ્ટ છે. સૌ કોઈ સહેલાઈથી અને સરળતાથી તેનો પાઠ કે ઉચ્ચારણ કરી શકે અને તેનો અર્થ સમજી શકે તેમ છે. તેનું સ્મરણ તથા જાપ મોટે ભાગે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, લવથી નિઃસ્પૃહ અને એક મુક્તિમુખના જ કામુક ઉત્તમ પુરુષો કરનારા હોય છે.

વિશ્વના અન્ય મંત્રો ત્યારે કામના કરવાથી તેની પૂર્તિ કરે છે, ત્યારે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર નિષ્કામપણે જાપવાથી સઘળી કામના પૂર્ણ કરે છે, એ તેની આશ્ચર્ય-કારકતા છે અને તેના પ્રણેતાઓની અપૂર્વ નિષ્કામતાનું પરમ પ્રતીક છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની બીજી વિશેષતા એ છે કે-તેના દ્વારા જે પુરુષોની આરાધના કરવામાં આવે છે, તે જગ્યા નીતરાગ અને નિઃસ્પૃહ મહાત્માઓ છે. ત્યારે વિશ્વના અન્ય મંત્રોના આરાધ્યદેવો સંસારી, સ્પૃહાવાળા અને કરાગ્રી આત્માઓ છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર સર્વાધિક

શક્તિશાળી હોવાનું કારણ એ મંત્રના અધિનાયકોની પરમ વિશુદ્ધિ પણ છે, કારણ કે-સરાગીની શક્તિ ગમે તેટલી મોટી હોય તો પણ, વીતરાગતાની અચિંત્ય શક્તિમત્તા અને પ્રભાવશાલીતારૂપી સાગરની આગળ તે એક બિન્દુ જેટલી પણ હોતી નથી.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની ત્રીજી વિશેષતા એ છે કે-જ્યાં અન્ય મંત્રોમા દેવતા અધિષ્ઠાતા તરીકે છે, ત્યાં આ મંત્રમાં દેવતા સેવકરૂપે રહે છે; અર્થાત્ એક જગ્યાએ દેવોને સેવવાપણું છે, જ્યારે અન્ય જગ્યાએ દેવો પણ સેવક બને છે. લૌકિક મંત્ર માત્ર દેવાધિષ્ઠિત હોય છે. તેનો જાપ કરવાથી મંત્રનો સ્વામી દેવતા જ્યારે વશ થાય છે, ત્યારે તે મંત્ર સિદ્ધ થયેલો કહેવાય છે. પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રમાં તેથી જુદું છે. તેનો સ્વામી હોવાની શક્તિ કોઈ દેવતામાં પણ નથી અને દેવો પણ તેના સેવક થઈને રહે છે. જોઆ તે મહામંત્રની આરાધના કરે છે, તેઓની મંત્ર પ્રત્યેની ભક્તિને વશ થઈને દેવો તે આરાધકોના પણ સેવક બનીને રહે છે એથી સિદ્ધ થાય છે કે-કોઈ દેવતાની શક્તિના કારણે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર શક્તિશાળી કે પ્રભાવનપ્રદ નથી, પણ નમસ્કાર મહામંત્રની પોતાની શક્તિ અને પોતાનો પ્રભાવ જ એવો અચિંત્ય છે કે-દેવોને પણ વશ રહેવું પડે છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની ચોથી વિશેષતા એ છે કે-અન્ય મંત્રો જ્યારે અત્યંત જુદાર્થક તથા ઉચ્ચારણમાં કિલ્લતર હોય છે, ત્યારે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર શબ્દથી

અર્તિ સ્પષ્ટ અને અર્થથી અત્યંત સરળ છે. બુદ્ધિમાનથી માંડી. બાળક પર્યાંત સૌ કોઈ તેને પાઠ સરળતાથી અને તેનું ઉચ્ચારણ શુદ્ધ રીતિએ કરી શકે છે. તથા તેના અર્થનું જ્ઞાન પણ સહેલાઈથી મેળવી શકે છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની આ સરળતા અને સ્પષ્ટતા જોઈને કેટલાકને તેના ઉપર અશ્રદ્ધા અને અવિશ્વાસ થતો પણ જોવાય છે. તેઓની એ માન્યતા હોય છે કે-મંત્ર તો મૂઠાર્થક જ હોવો જોઈએ અને ઉચ્ચારણમાં પણ તે કઠિનતાવાળો હોવો જોઈએ. પરંતુ તેઓની આ માન્યતા ઉચિત નથી. જે મંત્રનું જેવું કાર્ય હોય, તેને અનુરૂપ તેની શબ્દરચના હોવી જોઈએ. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર મુક્તિદાતા છે, પરમપદને આપનારો છે અને તેથી તેની રચના તેને અનુરૂપ હોવી જોઈએ. મોક્ષાભિલાષી પ્રત્યેક છવ, પછી તે બાળક હો, વૃદ્ધ હો, સ્ત્રી હો, પુરુષ હો, પઠિત હો કે અપઠિત હો, સર્વને એકસરખી રીતે ઉપયોગી થાય તેવી તેની રચના હોવી જોઈએ. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની સરળતા અને સ્પષ્ટતાની પાછળ તેના પ્રભુતાઓનો આ ગંભીર અને ઉદાત્ત આશય છે. તેને પ્રકાશનારાઓ અતંત જ્ઞાનના ભંડાર અને અતંત કરુણાના નિધાન છે, તેથી સર્વ વિનાથી હોવાનું એકસરખું હિત થઈ શકે તેવી તેની રચના હોય એ કવાબાવિક છે. જેનો વિષય સમગ્ર વિશ્વને એકસરખો ઉપયોગી હોય અને સર્વનું એકાન્ત હિત કરનારો હોય, તેની રચના એવી હોવી જોઈએ, કે જેનું ઉચ્ચારણ મુખપૂર્વક થઈ શકે અને જેનો અર્થઓષ્ઠ પલ્લ

આખાલ-ગોપાલ મંત્રને વિભ્રમરહિત થઈ શકે. કેટલાક મંત્રોની ચબ્દરચના એવી કિલ્લ હોય છે, કે જેના ઉચ્ચારણે કરવા મુશ્કેલ પડે. કોઈને બદલે કોઈ ઉચ્ચારણ થઈ જાય અને તેથી અગુરુ ઉચ્ચારણને કારણે અલીપ્ત સિદ્ધિ ન થાય. જ્યારે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાં એ મુશ્કેલ નથી અને એવા સ્પન્દનો જન્મ આવે છે, કે જેથી તેના સાધકને ગમે તે અલીપ્ત સિદ્ધિ માટે તે સમર્થ નીવડે છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની આ વિશેષતા અન્ય મંત્રોમાં ઉતરી શકતી નથી અને ઉતરી શકે તેમ પણ નથી, તેથી પણ તેની સર્વ મંત્રોમાં શિરોમત્વી અથવા મંત્રાધિરાજની ઉપમા યથાસ્થાને તથા સુધરિત છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની પાંચમી વિશેષતા એ છે કે-અન્ય મંત્રો અનુશ્ચલ-નિશ્ચલ, લાલ-હાનિ ઉભય માટે ઉપયોગમાં આવે છે. શ્રી નમસ્કાર મંત્રથી કોઈને હાનિ કરી શકાતી નથી પણ તે કેવળ લાલમાં જ હેતુ બને છે.

છઠ્ઠી વિશેષતા એ છે કે-અન્ય મંત્રો લૌકિક પુરુષો ઉપર આકર્ષણ, વશીકરણ વગેરે કરે છે, જ્યારે નવકાર એ લોકોત્તર પદાર્થનું આકર્ષણ, વશીકરણ વગેરે કરે છે. કલ્પ છે કે—

આકૃષ્ટિં સુરસમ્પદાં વિદ્યધતિ મુક્તિધિયો વશ્યતા-
 સુષાટં વિવશં ચતુર્ગતિશ્રુવાં વિદ્વેષમાત્મેનસામ્ ।
 સ્વપ્નં દુર્ગમનં પ્રતિ પ્રવતતાં મોહસ્ય સંમોહનં,
 શાપાત્ પશ્ચનમ્સ્ત્રિકયાઽપ્સરમયી સાઽઽરાધના દેવતા ॥૧॥

અર્થ—તે પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્ત્રિકયાદૃપ અક્ષરમયી

આરાધના દેવતા (તમારૂં) રક્ષણ કરે, કે જે સુરસંપદાઓનું આકર્ષણ કરે છે, મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીને વંશવતી કરે છે, આર ગતિમાં થનારી વિપદાઓનું ઉચ્ચાટન કરે છે, આત્માનાં પાપો પ્રત્યે વિદ્વેષણ (દ્વેષ) કરે છે, દુર્ગતિ પ્રતિ ગમન કરવાને પ્રયત્ન કરતા જીવોને અટકાવે છે અને જે મોહનું પણ સંમોહન કરે છે-મુઝવે છે.

ઉપરની વિશેષતાઓના કારણે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર એ સર્વ મંત્રોમાં શિરોમણીભૂત મંત્ર છે અને એની આધના બીજા સર્વ મંત્રોની અપેક્ષાએ સરળ હોવાથી સર્વ કોઈને એકસરખી રીતે સુલભ છે. અધમાધમ જીવો પણ એ મહામંત્રના પવિત્ર અક્ષરો જ્ઞાનમાં પડવા માત્રથી દુર્ગમ દુર્ગતિરૂપી ગહન ગર્તામાં પડતા ઉગરી ગયા છે. કુરમાં કુર તિર્યંચો પણ એના શ્રવણ માત્રથી લઘુકર્મી બની ભવસમુદ્રને તરી નત્ય છે. આવી અદ્ભુત શક્તિ અને છતાં આટલું અદ્ભુત સારથ્ય બીજા કોઈ મંત્રમાં સંભવી શકતું નથી અને તેથી જ્ઞાનીઓએ સ્વમુખે આ મંત્રરાજનો મહિમા ગાયો છે. એ મહિમાના મર્મને કોઈ સ્પષ્ટપણે સમજે અને તેના સાચા આરાધક બને, એ જ એક મહેશ્વા.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની સર્વદષ્ટિતા

૧-મંત્રશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ નમસ્કાર મહામંત્ર સર્વ પાપ રૂપી વિવેકો નાશ કરનાર છે.

૨-યોગશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ પદસ્થધ્યાન માટે જ્ઞાનમાં પરમ પવિત્ર પદોનું અવલંબન છે.

૩-આગમસાહિત્યની દૃષ્ટિએ સર્વશ્રુતમાં અભ્યંતર રહેલો છે તથા સૂક્ષ્મિકા સહિત તે મહાશ્રુતસ્કંધની ઉપમાને પ્રાપ્ત થયેલો છે.

૪-કર્મસાહિત્યની દૃષ્ટિએ એક એક અક્ષરની પ્રાપ્તિ માટે અનંતાનંત કર્મસંપદકાનો વિનાશ અપેક્ષિત છે તથા એક એક અક્ષરના ઉચ્ચારણથી પણ અનંત અનંત કર્મસાલુઓનો વિગમ થાય છે.

૫-ઐહિક દૃષ્ટિએ આ જન્મની અંદર પ્રશન્ન અર્થ, કામ અને આરોગ્યની પ્રાપ્તિ તથા તેના યોગે ચિન્તાની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૬-પરલોકની દૃષ્ટિએ મુક્તિ તથા જ્યાં સુધી મુક્તિ ન મળે ત્યાં સુધી ઉત્તમ દેવલોક અને ઉત્તમ મનુષ્યકુળની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. તેના પરિણામે જીવને ઘોડા જ કાળમાં બેઠો, સમાધિ અને ત્રિવિધ મળે છે.

૭-દ્રવ્યાનુયોગની દૃષ્ટિએ પહેલાં જે પદો પોતાના આત્માનું જ શુદ્ધ સ્વરૂપ છે અને પછીનાં ત્રણ પદો શુદ્ધ

સ્વરૂપની સાધક અવસ્થાના શુદ્ધ પ્રતીકરૂપ છે.

૮-ચરણકરણાનુયોગની દૃષ્ટિએ સાધુ અને શ્રાવકની સામાચારીના પાલનમાં મંગલ માટે અને વિઘ્નનિવારણ માટે તેનું ઉચ્ચારણ વારંવાર આવશ્યક છે.

૯-ગણિતાનુયોગની દૃષ્ટિએ નવકારનાં પદોની નવની સંખ્યા ગણિતશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ બીજી સંખ્યાઓ કરતાં અખંડતા અને અસંગતાનું વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે તથા નવની સંખ્યા નિત્ય અભિનવ ભાવોની ઉત્પાદક થાય છે. નવકારની આઠ સંપદાઓ અનંત સંપદાઓને અપાવનાર થાય છે તથા અણિમાદિ આઠ સિદ્ધિઓને સાધી આપે છે અને નવકારના અડસઠ અક્ષરો અડસઠ તીર્થોસ્વરૂપ બનીને તેનું ધ્યાન કરનારાના તારક બને છે. અનાનુપૂર્વિથી થતું શ્રી નવકારના પદોનું પરાવર્તન ચિત્તસ્થિરતાનું અમોઘ કારણ બને છે.

૧૦-ધર્મકથાનુયોગની દૃષ્ટિએ શ્રી અરિહંતાદિ પાંચ પરમેષ્ઠિઓનાં જીવનચરિત્રો અદ્ભુત કથાઓસ્વરૂપ છે, નમસ્કારનું આરાધન કરનાર જીવોની કથાઓ પણ આશ્ચર્ય-કારક ઉત્તરોને દર્શાવનારી છે તથા એ સર્વ કથાઓ સાન્નિધ્યરૂપે રહેવાનું ખોપણ કરાવનારી છે.

૧૧-ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની દૃષ્ટિએ શ્રી નવકારમંત્ર મંત્રોને એક માંડળે સાંધનારો તથા બધાઓને સમાન દરજ્જો પહોંચાડનારો છે.

૧૨-વરાચર વિધ્યની દૃષ્ટિએ નવકારના આરાધકો નવ જીવોને અમય આપનારા નિવડે છે, સદાય સકળ

વિશ્વની એકમરથી મુખ-શાન્તિ ચાહે છે અને તે માટે શક્ય તેટલા બધા જ પ્રયત્નો કે કોઈ પણ જાતના બદલાની આશા કે ઈચ્છા વિના નિરંતર કર્યા કરે છે.

૧૩-બ્યક્તિગત ઉન્નતિની દષ્ટિએ કોઈ પણ જાતની બાહ્ય સાધન-સામગ્રીના અભાવે પણ સાધક કેવળ માનસિક બળથી સર્વોચ્ચ ઉન્નતિની ટોચે પહોંચી શકે છે.

૧૪-સમષ્ટિમત્ત ઉન્નતિની દષ્ટિએ પરસ્પરને સમાન આદર્શના પૂજક બનાવી, સતશ્રદ્ધા, સજ્જ્ઞાન તથા સચ્ચારત્રિના મુત્પત્તિ દ્વી રહેવાનું ઉત્તમ બળ સમર્પે છે.

૧૫-અનિષ્ટનિવારણની દષ્ટિએ નવકારનું સ્મરણ અગ્રણ્ય કર્મના વિષાકોદયને રોકી દે છે અને શુભ કર્મના વિષાકોદયને અનુકૂળ બને છે, તેથી નવકારના પ્રભાવે બધા અનિષ્ટો ઈષ્ટરૂપે બદલાઈ જાય છે. જેમ કે-અટવી મહેલ સમાન અને સર્પ કૂલની માળા સમાન બને છે.

૧૬-ઈષ્ટસિદ્ધિની દષ્ટિએ નવકાર શારીરિક બળ, માનસિક બુદ્ધિ, આર્થિક વૈભવ, રાજકીય સત્તા, ઔદિક સંપત્તિ તથા બીજાં પણ અનેક પ્રકારના ઐશ્વર્ય, પ્રભાવ અને ઉન્નતિને આપનાર થાય છે, કારણ કે-તે ચિત્તની મલિનતા અને દોષોને દૂર કરીને નિર્મળતા અને ઉજ્જવળતાને પ્રગટાવી આપે છે. સર્વ ઉન્નતિનું બીજ ચિત્તની નિર્મળતા છે અને એ નિર્મળતા નવકારથી સહજ રીતે સિદ્ધ થાય છે.

પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કિયાનો પ્રભાવ

પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર એ સર્વ પાપોનો પ્રણાશ કરનાર તથા સર્વ મંગલોત્તમ મૂળ છે, એમ સાક્ષાત્ શ્રી નમસ્કારસૂત્રમાં જ દર્શાવ્યું છે. તેનો વિસ્તારથી મહિમા બતાવવા માટે શાસ્ત્રોમાંથી ઉદ્ધૃત કરીને નાના પ્રકરણો રૂપે રચેલાં કેટલાંક પ્રકરણો આજે પણ મળી આવે છે. તેમાંથી જે પ્રકરણો—એક સંક્ષેપથી દર્શાવે બતાવનાર તથા 'બીનુ' વિસ્તારથી દર્શાવે બતાવનાર છે અને તે મૂળ પ્રાકૃત ઉપરથી સરળ શુદ્ધરાત્રીમાં અનુવાદરૂપે બહાર પણ પડેલાં છે.

શાસ્ત્રકારોએ સંકલેશ વળતે, કષ્ટ વળતે તથા ચિત્તની અશ્વત્થિ અને અસમાધિ વળતે વારંવાર નવકારને યાદ કરવાનું દર્શાવ્યું છે.

અસમાધિઓને અને અશાન્તિઓને અદશ્ય કરવાનો વિદ્ય, શીઘ્ર અને અમોઘ ઉપાય જાનીઓએ શ્રી નવકાર-મંત્ર, તેનાં પદો અને તેના પ્રત્યેક અક્ષરોના અવલંબનનો બતાવ્યો છે. વિધિપૂર્વક તેનો આશ્રય લેનારને શ્રી નવકાર-મંત્ર અપૂર્વ શાન્તિ આપે છે, અનન્ત કર્મોનો નાશ કરાવે છે, તેમજ સદ્ગતિ અને તેના પરિણામે મળતાં અનંત મુકોનો ભાગી બનાવે છે. જેમ બીજામાંથી અંકુર, અંકુરમાંથી વૃક્ષ અને વૃક્ષમાંથી પત્ર, પુષ્પ અને ફળ સ્વાભાવિક રીતે જ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારરૂપી આશ્રયમાંથી શાન્તિ અને સદ્ગતિની ચિંતારૂપી અંકુરોઓની,

સદ્ધર્મ થવલુ અને અનુષ્ઠાનાદિરૂપ વૃક્ષની અને તેની શાખા-
પ્રશાખાઓની તથા મુદેવ-મનુષ્યોના મુખોરૂપી પત્રોની અને
કુમ્ભોની તેમજ સિદ્ધિગતિનાં અક્ષય મુખોરૂપી મદા
અમ્ભાન અને પરિપક્વ મોક્ષફળની પ્રાપ્તિ સ્વયમેવ થાય છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર એ ભાવધર્મનું બીજ છે
અને ભાવધર્મની સિદ્ધિથી પ્રાપ્ત થનારા સ્વર્ગ અને અપ
વર્ગનાં મુખોનું પણ બીજ છે જેનાથી સ્વર્ગાપર્ગના દુર્લભ
મુખો પણ મુલ્લભ અને સહજ ગમે. તે નમસ્કારથી અન્ય
મુખોની પ્રાપ્તિ કે સાધારણ દુઃખોથી નિવૃત્તિ શક્ય ન ગમે
એ કલ્પના જ અયોગ્ય છે મુખ મેળવવાના કે દુઃખ દૂર
કરવાના અર્થે એવા આત્માઓએ નવકાર જેવી વિના
મૂલ્યે મળેલી કે મળી શકે એવી અસાધારણ ચીજથી
અત્યંત દૂર ન રહેવું જોઈએ.

નવકાર એ પરમ મંત્ર છે, એટલું જ નહિ પણ પરમ
શાસ્ત્ર છે; પરમ શાસ્ત્ર છે એટલું જ નહિ પણ સર્વ
શાસ્ત્રોમાં શિરોમળીભૂત મહાશાસ્ત્ર છે. શાસ્ત્રોમાં એને
મહાધ્રુવસ્કંધ નામથી સંબોધેલો છે. લોકમા રહેલા પંચા-
ન્નિકાયની જેમ નવકારને શાશ્વત અને સજ્જસિદ્ધ તરીકે
ફરમાવેલો છે. એનો મહિમા અમૂલ્યપૂર્વ છે. પ્રત્યેક પુણ્યવાન
આત્મા તે મહિમાવંત વસ્તુની આરાધનામાં રસ લેતો થાય
અને પ્રત્યેક દુઃખના પ્રતિકાર માટે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ
જીવનમાં તેને સ્થાન આપનો થઈ વાય, એ અતિ
આવશ્યક છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની અચિંત્ય કાર્યશક્તિ

માનવજીવનમાં નમસ્કારનું સ્થાન ઘણું ઉચું છે. મનુષ્યહૃદયની કોમળતા, ગુણગ્રાહકતા અને લાવુકતાનો તે પરિચાયક છે. પોતાથી શ્રેષ્ઠ અને પવિત્ર એવા મહાન આત્માઓને ભક્તિભાવથી ગદ્ગદિત થઈને નમસ્કાર કરવો, એ માનવ માત્રનો સહજ ધર્મ છે. એથી અહંતાનો નાશ થાય છે અને યોગ્યતા ગ્રસ્થોમાં પોતાની જાતને સમર્પણ કરીને આત્મસંતોષ અનુભવાય છે.

નમસ્કાર એ નમ્રતા અને ગુણગ્રાહકતાનું એક વિશુદ્ધ પ્રતીક છે. નમસ્કાર વડે ઉત્તમ આત્માઓથી પોતાની ધીનતા અને તેઓની ઉચ્ચતાનો એકરાર થાય છે, એટલું જ નહિ પણ આ એકરાર પોતામાં ઉત્તમ ગુણોનો આધાયક હોવાથી માનવ માત્રનો પરમ ધર્મ બની જાય છે. વિશુદ્ધ નમસ્કાર વડે ઉપાસકના આત્મામાં ઉપાસ્ય પ્રત્યે ભક્તિનું એવું સારાન્વય સ્થપાય છે કે આ ભક્તિભાવ સત્સંસ્કારને સ્વસ્થ કરવા માટેનું એક સરળ અને સરસ સાધન થઈ પડે છે.

પોતાનાથી અધિક વિકસિત આત્માઓને જોઈને અગર સાંભળીને ભક્તિભાવથી દ્રવિત થવું અને તેઓ પ્રત્યે ભક્તિભાવ સંદિન બહુમાન અને સન્માન પ્રદર્શિત કરવાં, એ પ્રમોદભાવનાનું એક સ્વરૂપ છે. પ્રમોદભાવના વડે દ્વંદ્વ વિચાર, ઉદાર અને ઉદાત્ત બને છે અને આ ભાવનાના અજ્ઞાનથી ગુણોની પ્રાપ્તિ મુશ્કેલ થાય છે.

જોરણું જ નહિ પણ હૃદયમાં રહેલા ઈર્ષ્યા, અસૂયા આદિ દોષો ધર્મીને ખાક થઈ જાય છે.

મહાન્ આત્માઓને નમસ્કાર કરવા માત્રથી આત્મ મોહનું દૂળ મળે, એ વાત આજના તર્કપ્રધાન યુગમાં સુસંગત કેવી રીતે કરવી ?-એવા પ્રશ્ન થવા જોમ મહજ છે, તેમ તેનો ઉત્તર પણ તેટલો જ મરળ છે.

સ્વયં જગતમા હાય-પગ હલાવવા વગેરેને જ ક્રિયા મનાય છે, જ્યારે આત્મ જગતમા તેમ નથી આત્મ જગતમાં ક્રિયાની રીત જુદી છે સૂર્યના ઉદય થતાથી માથે જ ચારો પલાયન થઈ જાય છે, તેમા સૂર્યને કાઈ કરવું પડતું નથી. સૂર્યના નિમિત્ત માત્રથી તે ક્રિયા આપાઆપ થઈ જાય છે, એ જ રીતે કમળને વિકસાવવા માટે સૂર્યને કમળની પાસે જવું પડતું નથી જગતમંડળમાં સૂર્યના ઉદય થતાંની સાથે જ કમળો સ્વયંમેવ ખીલી ઉઠે છે. પરમેષ્ઠિ નમસ્કારમાં આ જ નિયમ લાગુ પડે છે. પાપકર્મી ચારોને લગાડવા માટે અને ભવ્યાત્માઓના હૃદયરૂપી કમલોને વિકસાવવા માટે પરમેષ્ઠિઓ માત્ર આલંબનરૂપ-નિમિત્ત છે. તેઓના નિમિત્ત માત્રથી તે કાર્ય આપાઆપ થઈ જાય છે. નમસ્કાર વડે સાધક જે પરમોચ્ચ આલંબનોનો સંપર્ક સાધે છે, તે આલંબનો સૂર્યની જેમ નિમિત્ત બનીને સાધકના આત્માની વિશુદ્ધિ કરે છે અને અશુદ્ધિને દૂર હટાવી દે છે.

જૈન ધર્મમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારને ઘણું ઉંચું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે, કારણ કે—તે ગાંધી ધર્મક્રિયાઓમાં કેન્દ્રસ્થાને છે. તેને સર્વ શાસ્ત્રોનું નવનીત માન્યું છે. તેને સર્વ ધર્મભાવનાઓનો મૂળ સ્રોત કહ્યો છે. એમાં આલંબન તરીકે સર્વ દેશના અને સર્વ કાળના સર્વશ્રેષ્ઠ મહાપુરુષોનો સંગ્રહ કરી લેવામાં આવ્યો છે. તે સર્વનું પરમોચ્ચ આલંબન પામીને સાધકનો આત્મા પાપવાસનાથી રહિત અને ધર્મવાસનાથી યુક્ત બની જાય છે. તે કારણે સર્વ મંગલોમાં તેને પહેલું મંગલ માન્યું છે. સર્વ મંગલોમાં તેને રાજાનું સ્થાન છે, ત્યારે બીજાં ગણાં મંગલો તેના સેવકોનું કામ કરે છે.

જૈન મનમાં બાહ્ય મંગલ એ સર્વથા અને સર્વદા મંગલ નથી. દહીં એ મંગલ છે, પણ જ્વરવાળાને અમંગલ છે. અક્ષત એ મંગલ છે, પણ ઉઠીને આંખમાં પડે તો અપમંગલ બને છે. પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર એ મહામંગલ છે અને તેનો સંગ્રહ આંતર જગતની સાથે છે. યથાયોગ્ય ઉપયોગ કરવા છતાં ઈતર મંગલો વિકળ બને છે, ત્યારે આમાં એમ બનતું નથી તેથી એકાન્તિક મંગલ છે. ઈતર મંગલોનાં ફળો નાશ થાય છે અને આનાં ફળો નાશ થતો નથી, તેથી તે આત્યન્તિક મંગલ છે. ત્યારે ત્યારે તેનો આશ્વર્યોદયમાં આવે, ત્યારે ત્યારે તે અવશ્ય ફળદાયી બને છે. તે મુળ બાવકૃષ્ણ છે તેથી અમુલ બાવોનો નાશ કરે છે અને અધિક અધિક મંગલમય બાવોને જગાડે છે. મનુષ્યનો

આત્મા એક દૃષ્ટિએ ભાવમય હોવાથી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર વડે તે ગુપ્ત અને મંગલ ભાવમય બને છે, અશુભ અને અમંગલ ભાવોને છતી બંધ છે અને પરિણામે સાધક સદાને માટે ગુપ્ત તથા સદ્ગતિનો ભાગી બને છે.

શ્રી નવકાર મહામંત્ર અપૂર્વ ચિતામણિ
 છે, અપૂર્વ કલ્પવૃક્ષ છે, પરમ મંત્ર છે
 અને પરમ અમૃત પ્રમાણ છે, અર્થાત્
 અમરણ - મોક્ષનો પરમ હેતુ છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની વ્યાપકતા

જગતમાં મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારના માનવીઓ જોવામાં આવે છે. શાસ્ત્રાનુસારી, તર્કાનુસારી અને લાવનાનુસારી. પહેલો વર્ગ આજ્ઞાપ્રધાન મનોવૃત્તિવાળો હોય છે, બીજો વર્ગ યુક્તિપ્રધાન મનોવૃત્તિવાળો હોય છે અને ત્રીજો વર્ગ આજ્ઞાથી અને યુક્તિથી નિરપેક્ષ-કેવળ લાવ અને લાગણીપ્રધાન મનોવૃત્તિવાળો હોય છે. એ ત્રણેય પ્રકારના (વર્ગવાળા) મનુષ્યોને શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની વ્યાપકતા અને શ્રેષ્ઠતા પ્રતિજોધિત કરવા માટે શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ અધ્યાગ પ્રયત્ન કર્યો છે.

૧. શાસ્ત્રાનુસારી વર્ગ-

શાસ્ત્રાનુસારી વર્ગ આજ્ઞાપ્રધાન મનોવૃત્તિવાળો હોય છે. આજ્ઞા એટલે આપ્તવચન. શ્રી જૈનશાસનમાં આપ્ત તરીકે પીતરાય અને સર્વજ્ઞની ગણના છે, કે જેઓ રાગાદિ દોષોથી સર્વથા રહિત છે અને એ જ કારણે જેઓ સર્વજ્ઞ-સર્વદેશી સચ્ચતા છે. તેઓનું વચન એ જ આજ્ઞા છે. એવી આજ્ઞાને અનુસરવાની વૃત્તિ શિષ્ટ પુરુષોમાં સ્વાભાવિક જ હોય છે.

શાસ્ત્રાનુસારી-આજ્ઞાપ્રધાન આત્માઓને શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની સર્વશાસ્ત્રવ્યાપકતા અને સર્વશ્રુતઅન્યંતરત મહત્ત્વ માટે શ્રી તીર્થંકરદેવો વડે પ્રકાશિત અને શ્રી માણિક્યદેવો વડે સુન્દર શ્રી આવશ્યકસૂત્રની સૂરિપુરંદર શ્રી

હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત ટીકા(પૃ૦૩૭૬)માં ફરમાવ્યું છે કે—

તત્ર સૂત્રં સૂત્રાનુગમે સત્યુચારણીઞ્, તચ પચ્ચનમસ્કાર-
પૂર્વકં, તસ્યાડશેષશ્રુતસ્કન્ધાડન્તર્ગતત્વાત્ ।

અર્થ—આદી સૂત્ર એટલે આભાયિકસૂત્ર, તેના અનુગમ
એટલે વ્યાખ્યાન સમયે સૂત્ર ઉચ્ચારવું જોઈએ અને તે
ઉચ્ચાર શ્રી પંચનમસ્કારપૂર્વક કરવો જોઈએ, કારણ કે—
પંચનમસ્કાર સર્વશ્રુતકંધની અંતર્ગત રહેલો છે.

શ્રી આવશ્યકનિયુક્તિ—

આભાયિકસૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવાનું વિધાન હોવાથી
શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કારમંત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ. તે
કારણે આભાયિકસૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવા પહેલાં શ્રી
પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. એ વાતને
વિગ્રેહ રૂપે કરનાં ટીકાકારમહર્ષિ ફરમાવે છે કે—

અતોડસાવેવ સૂત્રાદૌ વ્યાખ્યેયઃ, સર્વસૂત્રાદિત્વાત્,
મર્ષેષમ્મતસૂત્રાદિવન્, સૂત્રાદિત્વં ચાડ્ય સૂત્રાદૌ વ્યાખ્યા-
યમાનત્વાત્ નિર્ણુત્તિકૃતોપન્યસ્તત્વાચ્ ।

અર્થ—એ કારણે સૂત્રની આદિમાં શ્રી પંચનમસ્કારની
જ વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ, કારણ કે—તે સર્વ સૂત્રની
આદિમાં છે. ‘જે સર્વ સૂત્રની આદિમાં હોય તેની વ્યાખ્યા
સૌ પહેલાં કરવી જોઈએ.’—એ વાત સર્વ શિષ્યોને સંમત
છે. શ્રી પંચનમસ્કારની આદિસૂત્રતા એ ઉપરથી સિદ્ધ
થાય છે કે—નિયુક્તિકાર લગવાને સૌ પ્રથમ તેનો ઉપન્યાસ,

કેરો છે અને વ્યાખ્યા પણ સૌ પ્રથમ તેની કરી છે.

આ રીતે નિયુક્તિકાર શ્રુતકેવલી લગવંત શ્રી ભદ્ર-
ળાદુસ્વામિજીના પ્રામાણ્યથી ટીકાકારમહર્ષિ શ્રી હરિભદ્ર-
સૂરિજી પણ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારને સર્વ શ્રુતની
અભ્યંતર એટલે સર્વ શાસ્ત્રમાં વ્યાપક તરીકે પ્રતિપાદન
કેરે છે અને સર્વ પ્રથમ તેનું ઉચ્ચારણ અને તેની જ
વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ, એમ કહીને શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ
નમસ્કારની સર્વશ્રુતશ્રેષ્ઠતા જાહેર કરે છે.

શ્રી આવશ્યકસૂત્રના કર્તા-

શ્રી આવશ્યકસૂત્રના કર્તા અર્થથી શ્રી અરિહંતદેવો
છે અને સૂત્રથી શ્રી ગણધરલગવંતો છે. શ્રી આવશ્યક-
નિયુક્તિના કર્તા ચૌદપૂર્વધર શ્રુતકેવલી લગવંત શ્રી
ભદ્રળાદુસ્વામિજી છે તથા મૂલસૂત્ર અને તેની નિયુક્તિ
ઉપર ટીકાના રચનારા ચૌદસાચુરમાલીસ અન્યના પ્રણેતા
સમર્થ શાસ્ત્રકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી છે. તેઓ શ્રી કર્મા
છે કે-સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવા પહેલાં સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું
જોઈએ. આ સૂત્રનું ઉચ્ચારણ શ્રી પંચનમસ્કારપૂર્વક કરવું
જોઈએ, કારણ કે-શ્રી પંચનમસ્કાર એ સર્વ શ્રુતની અભ્યંતર
સંદેશ છે. સર્વ શ્રુતની અભ્યંતર એટલે સર્વ મિત્તાન્તમ
વ્યાપક. શ્રી મિનામગનું કોઈ પણ સૂત્ર કે કોઈ પણ શાસ્ત્ર
શ્રી પંચનમસ્કાર સિવાય છે જ નહિ. શ્રી પંચનમસ્કાર કે
સર્વ શ્રુત અને સર્વ શાસ્ત્રની અભ્યંતર સંદેશ જ છે. પણ

તે સ્પષ્ટપણે ઉદ્દેશિત કરાયેલો હોય કે ન હોય સ્પષ્ટપણે
જે ઉદ્દેશ કરાયેલો ન હોય તે પણ તે ન્યા રહેલો જ છે
જોમ સમજવું જોઈએ. કારણ કે-શ્રી પંચનમસ્કારના
ઉચ્ચારણ વિના કોઈ પણ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કે અધ્યાપન
શ્રી જૈનશાસનમાં વિદિત નથી

આદિમંગળતા-

શ્રી પંચનમસ્કારની મર્વશ્રુત અવ્યત્નતા અને આદિ-
મંગળતાને શાસ્ત્રકારના વચનથી જાણીને, તેની આચરણ
શ્રી નિયુક્તિકાર લગવંતથી માટીને આજ પર્યંતના મધ્યના
શ્રુતધરોએ માન્ય રાખેલી છે અને અ જ પાણ કોઈ પણ
સૂત્ર, વ્યાખ્યાન કે પ્રવચનના પ્રારભમાં સૌ પ્રથમ શ્રી
પંચનમસ્કારને સ્મરવામાં આવે છે તથા મર્વ પ્રકારની
શુભ ક્રિયાઓના પ્રારભમાં આદિમંગળ તરીકે તેને જ
ગણવામાં આવે છે

૨. તર્કાનુસારી વર્ગ-

શાસ્ત્રાનુસારી વર્ગ પછી ખીજે નંબર તર્કાનુસારી
વર્ગનો આવે છે. શાસ્ત્રાનુસારી વર્ગ જેમ આજ્ઞાપ્રધાન હોય છે,
તેમ તર્કાનુસારી વર્ગ યુક્તિપ્રધાન હોય છે. લોકોમાં રાજતા
વચનની જેમ લોકોત્તર પુરુષોમાં શ્રી તીર્થંકર-ગણધરોનું
વચન કોઈના તરફથી યુક્તિની અપેક્ષા રાખતું નથી ર જાની
આજ્ઞા તે આજ્ઞા જ છે. તેની સામે બુદ્ધિ કે યુક્તિની
વાતો ટકતી નથી. શ્રી તીર્થંકર-ગણધરોનાં વચનની સામે

પણ યુક્તિ અકિંચિત્કર, અને બુદ્ધિ નિર્બળ છે. અતીન્દ્રિય જ્ઞાનથી જોએલા પદાર્થો છદ્મસ્થ બુદ્ધિથી કદી ખંડિત થઈ શકતા નથી. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારની સર્વ શ્રુતઅભ્યંતરતા અને સર્વશ્રુતવ્યાપકતા આપ્તવચનથી સિદ્ધ છે. તેને યુક્તિ કે દલીલોના આધારની લેશ માત્ર અપેક્ષા નથી. તેમ છતાં આપ્તવચનની મહત્તા હંમેશા જોએના ખ્યાલમાં આવી નથી, તેવા બુદ્ધિભ્રમી વર્ગના પણ અનુગ્રહ અર્થે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારની શ્રેષ્ઠતા તથા સર્વાધર્મવ્યાપકતા સિદ્ધ કરવા માટે શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ પ્રતિપાદન (પ્રયત્ન) કરવામાં કયાશ રાખી નથી.

ધર્મબીજનું વપન-

આચાર્યભગવંત શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી શ્રી લલિત-વિસ્તાર નામની ચૈત્યવંદનસૂત્રની વૃત્તિ(પૃ ૮)માં કરમાવે છે કે-‘ધર્મે પ્રતિ મૂલમૂતાવંદના’ અર્થાત્ ધર્મપ્રાપ્તિનું મૂલમૂલ કારણ વંદના, અપરનામ નમસ્કાર છે. કહ્યું છે કે-

વિધિનોક્તાયથા વીજાદહ્નુરાધુદયઃ ક્રમાત્ ।

તત્ત્વમિદ્વિસ્તયા ધર્મવીજાદપિ વિદુર્વૃધાઃ ॥

અર્થ-વિધિપૂર્વક વાંચેલા બીજથી જેમ અંકુરાદિનો ઉત્પાદ થાય છે, તેમ વિધિપૂર્વક વાંચેલા ધર્મબીજથી પણ કોઈ કદીનું મોક્ષરૂપી ફળની સિદ્ધિ થાય છે, એમ ખંડિત-સુદૃઢો કરમાવે છે.

નવનુક્રમોની પ્રથમાદિ કરવાં એ ધર્મબીજનું વપન

છે, ધર્મચિન્તાદિ તેના અંકુરાઓ છે અને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ તેનું ફળ છે. આ પ્રથમ સાંઝેટલે વર્ણવાદ અને આદિ શબ્દથી તેઓ પ્રત્યે કુશલ ચિન્તા, ઉચિત કૃત્યકરણ વગેરે મમજવું. સત્પુરુષો પ્રત્યે મન વડે કુશળ ચિન્તા ધારણ કરવું, કાયા વડે તેઓનું ઉચિત કૃત્ય કરવું અને પાત્રી વડે તેઓની પ્રશંસા-સ્તુતિ ઇત્યાદિ કરવું, તે હૃદયરૂપી ભૂમિકામાં ધર્મજીજ્ઞનું વપન કરવાની શુભ ક્રિયા છે. ધર્મચિન્તાદિ તેના અંકુરા છે. તેમાં ધર્મની ચિન્તા અને આદિ શબ્દથી ધર્મની ઈચ્છા, ધર્મનો અભિલાષ, ધર્મની અભિરુચિ ઇત્યાદિ ધર્મજીજ્ઞના અંકુરાઓ બાળવા. ધર્મની ચિન્તા પછી ધર્મનું શ્રવણ થાય છે, ધર્મનું શ્રવણ થયા પછી ધર્મનું અનુષ્ઠાન થાય છે. તેના ફળરૂપે દેવ અને મનુષ્યની સંપદાઓ મળે છે અને પરિણામે નિર્વાણમુખની પ્રાપ્તિ થાય છે એ બધા ધર્મજીજ્ઞમાંથી ક્રમશઃ ઉત્પન્ન થનારા અંકુર, કાષ્ઠ, નાલ, પુષ્પ અને ફળસ્વરૂપ છે.

જીજ્ઞાનકુર ન્યાય-

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર એ જીજ્ઞાસુ જનીને કાળના પરિપાકથી નિર્વાણરૂપી ફળનો હેતુ થાય છે, તેથી તેની જિજ્ઞાસા ઝેટલે વસ્તુને સત્ય સ્વરૂપે બાળવાની ઈચ્છા, એ પત્રુ પરમ મહોદયને સૂચવનારી છે. સાચી જિજ્ઞાસા થયા પછી સદ્ગુરુનો યોગ થાય છે, સદ્ગુરુના યોગે શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર સ્વરૂપનો બોધ તથા તેમાં સ્થિત ઉત્પન્ન થાય

છે, એ સ્વૈર્યના યોગે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ સુજળ ક્રિયા થાય છે અને એ ક્રિયાના પ્રતાપે કર્મમલ ઘટે છે. પરિણામે નિર્વાણસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર શાસ્ત્રોમાં ચિન્તામણિથી અને કલ્પવૃક્ષથી પણ અધિક ફળદાયી કહ્યો છે, તે વચન આ અપેક્ષાએ ચરિતાર્થ થાય છે.

સૂર્ય-ખદ્યોત દષ્ટાન્ત-

તર્કાનુસારી પ્રત્યે જેમ બીજાંદુર ન્યાયથી નવકારની સર્વાધર્મ વ્યાપકતા સિદ્ધ થાય છે, તેમ સૂર્ય-ખદ્યોતના દષ્ટાન્તથી પણ શાસ્ત્રકારભગવંતો શ્રી નવકારની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરી બતાવે છે. આચાર્યભગવંત શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી યોગ-દષ્ટિસમુચ્ચય નામક અન્યરત્નમાં દર્શાવે છે કે-

તાત્ત્વિકઃ પક્ષપાતથ, ભાવશૂન્યા ચ યા ક્રિયા ।
વનયોરન્તરં જ્ઞેયં, માનુસદ્યોતયોરિવ ॥ ૧ ॥

અર્થ-તાત્ત્વિક પક્ષપાત અને ભાવશૂન્ય ક્રિયા, એ બે વચ્ચે સૂર્ય અને ખદ્યુતના જેટલું અંતર સમજવું.

અહીં પક્ષપાત એટલે શુભેચ્છા, અંતરંગ આદર અને પરમાર્થ રાગ. નમસ્કાર એ પરમેષ્ઠિએ પ્રત્યે અને તેઓના પુત્રો અને પરમાર્થ રાગને સૂચવે છે તથા અંતરંગ આદરને બતાવે છે. વેદકર્તા જેમ ભાવ વિનાનું ભાવન લુપ્ત છે, એ તે જોતીરમાં ભાવ વિનાની બક્ષિ વચ્ચે છે. પરમેષ્ઠિએ પ્રત્યેના ભાવ વિના અને અંતરંગ આદર વિના નેચોની

આજ્ઞાનું પાલન પણ તેવું જ છે નમસ્કાર એ હૃદયના ભાવનો ઉત્પાદક છે. હૃદયના ભાવનો પૂરક છે અથવા હૃદયના ભાવનો સૂચક છે એ કારણે તેને બુદ્ધિમાન પુરુષોએ સર્વ પ્રથમ સ્થાન આપેલું છે

૩. લાગણીપ્રધાન વર્ગ-

આજ્ઞાપ્રધાન અને યુક્તિપ્રધાન વર્ગ ઉપરાન્ત એક મોટો વર્ગ એવો છે, કે જે કેવળ લાગણીપ્રધાન હોય છે શાસ્ત્રોનાં વચનો કરતા કે તે વચનોને નિહ કરનારી યુક્તિઓ કરતાં પણ આ વર્ગનું દૃષ્ટાન્તો, કથાનકો કે ચરિત્રો વધારે આકર્ષણ કરે છે. આ વર્ગને શાસ્ત્રવચન કે હેતુ-યુક્તિની બહુ ઉપેક્ષા હોતી નથી જે ક્રિયા વડે જે લોકોને કાયદો થયો હોય, તેના કથાનકો કે ચરિત્રો માબજાંને તે વર્ગ તેના તરફ દોરાય છે. એવો વર્ગ પ્રમાણુમા હ મેંશા મોટો હોય છે. તે વર્ગ લાગણીપ્રધાન હોય છે ઘણી વખતે બુદ્ધિશીલી વર્ગમા જે લાગણી જોવામા આવતી નથી, તે લાગણી એ વર્ગમા જોવામા આવે છે લાગણીપ્રધ નવાના બળે જ તે વર્ગ ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષણવાળો રહે છે આવા વર્ગને નમસ્કારની વ્યાપકતા સમજાવવા માટે શાસ્ત્રકાર ભગવતોએ પુષ્કળ દૃષ્ટાન્તો, કથાનકો અને ચરિત્રો કહેલા છે.

કથાનુયોગનો પ્રભાવ-

નવકારના પ્રભાવે સર્વ ધરણેન્દ્ર જાને છે અને સમગ્રી રાજકુમારી તરીકે જન્મે છે. અરણ્યનો ભિલુ રાજા બને

છે અને તેની સ્ત્રી લિલ્લડી રાજરાણી તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. પશુઓને ચારનાર ગોવાલનો ખાળક પરમ શીલસંપન્ન સુદર્શન શેઠ થાય છે અને લયંકર કોઠ રોગથી વ્યાપ્ત કાયાવાળો શ્રીપાળકુમાર પરમરૂપ અને લાવણ્યનો લંડાર બને છે. નવકારના પ્રભાવે ઘોર વિપત્તિ વચ્ચે રહેલા લુગારીઓ પણ પ્રાણાન્ત આપત્તિમાંથી ઉગરી ગયા છે. મુશીલ અને સમ્યગ્દષ્ટિ મહાસતીઓને પણ જ્યારે પતિ આદિ તરફથી પ્રાણાન્ત આપત્તિઓ આવી છે, ત્યારે એક નવકાર વડે જ તેઓનું રક્ષણ થયું છે. નવકારના પ્રભાવે સ્મશાનમાં રહેલું શબ સુવર્ણપુરુષ બની જાય છે તથા અંધકારમાં રહેલો સર્પ દિવ્ય સુગંધયુક્ત પુષ્પની માળા બની જાય છે.

આ દષ્ટાન્તો કોરા બુદ્ધિહીન વર્ગ ઉપર કદાચ ઓછી અસર નિપજવતાં હોય, તો પણ લાગણીપ્રધાન વિશાળ જનતા ઉપર તેનો જળજર પ્રભાવ વિસ્તરે છે. જૈન કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા આમવર્ગ ઉપર શ્રી નવકારમંત્રનો પ્રભાવ આજે પણ પોતાની પ્રગળા અસર ઉપજાવી રહ્યો છે. તેની પાછળ આ ચરિત્રો અને કથાનકોની ઘણી મોટી અસર છે. બુદ્ધિહીન વર્ગ ઉપર જો આની અસર ન પડતી હોય, તો તેનું કારણ કેવળ તેમની બુદ્ધિહીનતા નથી પણ કંઈક અર્થે લાગણીજન્યતા પણ છે એમ માનવું લેઈએ; કારણ કે બુદ્ધિહીન વર્ગની અંદર અત્યંત એવા સર્વ પૂર્વ-જન્મકૃતો ઉપર આ નવકારનો પ્રભાવ પડ્યો છે અને તેના

પ્રભાવને વર્ણવનારા ચરિત્રોએ તેમના જીવનને નવક રથી
ભાવિત કરવા માટે મોટી સદાય પણ કરી છે

સાચી બુદ્ધિ અને તેનું કામ-

લાગણીશૂન્ય બુદ્ધિમતા બાહ્ય દષ્ટિએ ગમે તેટલી
આકર્ષક જણાતી હોય, તે પાત્ર આત્મ દષ્ટિએ તેનું કશું
મૂલ્ય નથી. આરા અને બુદ્ધિથી નિદ્રા આવે પણ શ્રી
પરમેષ્ઠિ નમસ્કારના કૃપાને વર્ણવના ચરિત્રો અને કથાનકોનાં
અસર જેઓના અંતઃકરણ ઉપર નિપજતી નથી તેઓનાં
બુદ્ધિ તેમને કેવળ ભારકૃપા અને છે બુદ્ધિનું કામ જે ભાવ અને
ભાવનું કૃપા જે મોક્ષ, તેનાથી તેઓ નદા વચિત રહે છે નાચી
બુદ્ધિ તે છે, કે જે સદૃશનું પ્રાપ્ત મદૃશનું નિદ્રા કરનારી
સુષ્ણ પ્રાપ્ત અને મદૃશનું પ્રભાવ વર્ણવના ચરિત્ર કથા
નક કે દૃષ્ટાન્ત પ્રાપ્ત સદૃશાવને પેદા કરે તેમજ વસ્તુને આગ
પાવા માટે સર્વ બાબુઓનું અંકનરણ મર્યાદન કરી મોક

શ્રી નવકારના પ્રભાવ અપમમા અપમ મનુષ્યો અને
કૂર કૂરમાં તિયંચા ઉપર પણ પડ્યો છે તે નાથી જેમ
ભિષ્મ અને મહિષીપાલ વગેરે મનુષ્યોના દૃષ્ટાન્તો છે. તેમ મર્પ
અને સમળી ઈત્યાદિ તિયંચાના ઉદાહરણો પણ છે ચારી
અને જારી કે છુત અને શિકાર જેવા મહા વ્યયનાં નેવનારા
પણ નવકારના પ્રભાવથી ભવમમુદ્રને તરી ગયા છે

એ રીતે શાસ્ત્રપથન, તર્કબુદ્ધિ અને સ્વાનુભવ સંવેદનથી
સિદ્ધ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારનો પ્રભાવ સર્વ કાળ અને સર્વ
લોકમાં સર્વવિવેકી આત્માઓનાં અંત કરણ ઉપર વિજયવત છે.

નમસ્કાર મનુષ્યનો સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ

પોતાથી મહાન્, પવિત્ર અને નિર્મળ આત્માઓને નમસ્કાર કરવાની પ્રથા માનવસૃષ્ટિમાં નવી નથી, કિન્તુ અનાદિકાળથી ચાલી આવેલી છે. મહાપુરુષોનાં પવિત્ર વ્યક્તિત્વનું આકર્ષણ જ કોઈ એવું હોય છે કે-લક્ષિ-શીલ વ્યક્તિ આપોઆપ તેઓના ચરણકમળોમાં ઝુકી પડે છે, નમસ્કારના રૂપમાં સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે અને આત્મોન્નતિની સાધના માટે ઉત્કંઠિત સાધકના હૃદયમાં આત્મનિષ્ઠ મહાપુરુષો પ્રત્યે લક્ષિ અને સમર્પણનો ભાવ સ્વયમેવ જાત્રત થઈ જાય છે. ત્યાં સુધી હૃદયમને નમસ્કાર કરી ન લે, ત્યાં સુધી તેના આંતર મનને શાન્તિ થતી નથી. આરાધ્યતમ આત્માઓને નમતાંની સાથે આરાધક આત્માના અંતરા-ન્માં નિઃસ્વ શાન્તિ પથરાઈ જાય છે અને સંસારના નોકાનેાળી કુળ્ય થયેલું અંતઃકરણ નમનીયને નમવાથી સ્વસ્થ અને હસદું બને છે. આથી એ નક્કી થાય છે કે-ઉત્તમ આત્માઓને નમસ્કાર કર્યોએ કેવળ ધાર્મિક રિવાજ કે ઔપચારિક નમ્યતા જ નથી, કિન્તુ મનુષ્યપ્રદૃતિની જાતરમાં રહેલું એક ઉત્તમ સ્વભાવસિદ્ધ સદ્ગત ધર્મ છે.

શ્રી નિવાસોમાં પરમેશ્વરિ નમસ્કારને મહાશુભકર્મ તરીકે જ ઈન્દ્રિય છે અને પ્રત્યેક શારણી આદિમાં તેને સ્થાન

આપેલું છે, તેથી તે સમસ્ત શ્રુતસ્કંધોની અભ્યન્તર રહેલો છે. ત્યાં ત્યાં શાસ્ત્રોના નામોની યાદી આપેલી છે, ત્યાં ત્યાં ધીમ શાસ્ત્રોની સાથે નમસ્કારની નવત્ર ગણના કરી નથી. તે એમ જણાવવા માટે કે-નમસ્કાર એ સર્વ શ્રુત સ્કંધોની અંદર વ્યાપીને રહેલો છે શ્રી ભગવતીસૂત્રની શીકામાં આચાર્ય શ્રીમદ્ અભયદેવમહાદેવૃચ કરમાવે છે કે-

અતઃ પૃથાગ્ સમસ્તશ્રુતસ્કંધાનામાદાવૃષાદીયતે, અતઃ
એવ ચાર્ય તેષામભ્યન્તરતયાડમિધીયતે, યદાહ-‘સો સન્વસુ-
યસંલંકૃતમંતરમૂખોત્તિ, (પૃષ્ઠ ૨)

અર્થ-“એ જ કારણે આ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર સમસ્ત શ્રુતસ્કંધોની (તે તે સમસ્ત શાસ્ત્રોની) આદિમા શરૂ થાય છે અને એટલા જ માટે તેની નવશ્રુત અભ્યન્તરતા ગણાય છે. કહ્યું છે કે- ‘તે સર્વશ્રુતસ્કંધોમાં અભ્યન્તરભૂત છે.’ ઇત્યાદિ.”

પરમેષ્ઠિએ પાંચ છે શ્રી અરિદંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને માધુ. એ પાંચ વિધિના મહાન્ આત્માઓ છે. શાસ્ત્રોમાં તેઓના પુષ્કળ ગુણગાન કરવામાં આવ્યા છે. એ કોઈ વ્યક્તિવિશેષનાં નામો નથી, પરંતુ આધ્યાત્મિક વિકાસ થવાથી પ્રાપ્ત થએલા પાંચ મંગલમય હિસ્ય પદોનાં-સર્વાંશ્ય સ્થાનોનાં નામો છે.

શ્રી વિનેશ્વરદેવો ઘટે સ્થાપિત કરાએલો ધર્મ એ કોઈ વ્યક્તિગત ધર્મ નથી, કિન્તુ આંતરશત્રુઓ ઉપર વિજય

પ્રાપ્ત કવા માટેનો વિશ્વવ્યાપી રાજમાર્ગ છે. ઇન્દ્રિયો ઉપર, ઇન્દ્રિયોના વિકારો ઉપર, મન ઉપર, મનની મલિન વાસનાઓ ઉપર અને એ દરેકના કારણભૂત કર્મશયુઓ વાસનાઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ એનું નામ જૈન ધર્મ છે. જૈન ધર્મનું એ મંતવ્ય છે કે—સંસારનો કોઈ પણ પ્રાણી જો પોતાની જાત ઉપર, પોતાની ઇન્દ્રિયો અને મન ઉપર, તેમજ વિકારો અને વાસનાઓ ઉપર વિજય મેળવે, તો તે અભિનંદનનું પાત્ર છે તથા મહાત્મા તરીકે અને યાવત્ પરમાત્મા તરીકે પૂજવાલાયક છે. પરમેષ્ઠિ નમસ્કારમાં એ જ કારણે કોઈ વ્યક્તિવિશેષનાં નામે કેવલ આધ્યાત્મિક ભૂમિકાઓનાં વર્ણન છે. સર્વકાળ સર્વલોકમાં જે કોઈ આત્મશયુઓના વિજેતા થયા, અને ધાય છે, તે સર્વને તેમાં નમસ્કાર કરવામાં આ છે. જૈન ધર્મની આ ભવ્ય અને ઉદાત્ત ભાવના, એ સમ ઉપાનનાનું સુંદર અને ભાવભર્યું ચિત્ર છે.

‘નમો લોણ સર્વસાધુગં’ એ પદમાં રહેલા ‘લોણ’ અને ‘સર્વ’ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં શ્રી ભગવતીસૂત્રનં દીધાનાં કથું છે કે—

‘લોકે’=મનુષ્યલોકે, ન તુ ગચ્છાદૌ ચે સર્વસાધવ-
સ્તેભ્યો નમઃ ।

અર્થ—‘લોકે’ એટલે માત્ર ગચ્છાદિમાં રહેલા નહિ, કિન્તુ મનુષ્યલોકમાં જે કોઈ સાધુઓ (થયા, થયે કે) છે, તે સર્વને નમસ્કાર થાઓ.”

ઘડી-કોઈ શકા કરે કે-શ્રી અરિહત આદિ મહાન છે, પવિત્ર છે અને સર્વશુભસંપન્ન છે, પરંતુ તેથી બીજાઓને શું લાભ ? તેઓ પાસે તો વીતરાગ હોઈ ભક્તને સ્વર્ગ કે મોક્ષ કાંઈ પણ આપી શકતા નથી, પછી તેઓને નમસ્કાર કરવાથી શું ?

એનો ઉત્તર એક જ છે કે-પવિત્રતમ આત્માઓને નમસ્કાર કરવા, એ વિવેકી મનુષ્ય માત્રના સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે. આદર્શસ્વરૂપ મહાન આત્માઓને નમવું-પૂજવું, એ સદૃશ્ય માનવીદૃશ્યનો એક સ્વતંત્ર અને સ્વચ્છનિદ્ધ ભાવ છે એમાં આપવા-લેવાનો કોઈ પ્રશ્ન છે જ નહિ. શુભીજનોને ભોળને દૃશ્યમાં પ્રમોદ પામવા એ મનુષ્ય આત્માનું દિવ્ય ગાન છે. શુભુવાન આત્માઓને પુન પુન નમસ્કાર કરવાથી આત્મા તેઓના શુભો તરફ આકર્ષિત થાય છે અને અંતરથી તેઓના જેવો બનવા ઇચ્છે છે કે પાસ્યના શુભો જેવા શુભો પાતામાં આવે તે માટે અભિરુચિ જાગે છે ભક્તમાથી ભગવાન અને આત્મામાથી પરમાત્મા બનવાનો નમસ્કાર એ એક રાત્રમાર્ગ છે. ધ્યેયના અનુસારે ધ્યાતા અંતે ધ્યેય રૂપમાં પરિવર્તિત થાય છે, એ એક સનાતન સત્ય છે. તેનો સાક્ષાત્કાર નમસ્કાર વડે થાય છે. નમસ્કાર એ નમસ્કાર્ય પાસેથી કાંઈ લેવા માટે છે એમ નથી, કિન્તુ પોતાના આત્માને નમસ્કાર્યસ્વરૂપ બનાવવા માટે છે. ભાવની વિશુદ્ધિ માટે, ભાવનાની પવિત્રતા માટે અને આદર્શની સ્થિરતા માટે પવિત્ર અને આદર્શભૂત પુરુષોને નમવું, વારંવાર નમવું, એ માનવ-

હવનનું એક પવિત્રતમ કર્તવ્ય છે. નમસ્કારનો આ આંતરિક સહસ્યભૂત લાવ છે અને તે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના પવિત્ર પદો વડે સૂચિત થાય છે.

સંસારમાં અનંતાનંત આત્માઓ રહેલા છે. જ્ઞાનિ, પાંચ જ્ઞાનિ અને ચોરાશી લાખ હવાયોનિઓ પાનપાનાના કર્માનુસારે હવેા સુખ-દુઃખ ભોગવી રહ છે. તેમાંથી અનંત આત્માઓ એવા છે, કે જેઓ સંસાર ચાલને પાર કરી, સિદ્ધ, ભુદ્ધ અને મુક્ત બની અજરા મરણને પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યા છે. એ રીતે કર્મથી બદ્ધ અને કર્મથી મુક્ત-બંને પ્રકારના આત્માઓ લોકમાં રહેલા છે. પરંતુ તેમાંના જે હવેા મુક્ત થઈ ચૂક્યા છે અને મુક્ત થવા માટે જે સતત પ્રયત્નશીલ છે, તેઓ જ નમસ્કારના પાંચ છે. જૈનશાસ્ત્રમાં તેને પંચપરમેષ્ઠિ કહ્યા છે. તેનો અર્થ એ છે કે-સંસારના અનંતાનંત આત્માઓમાં આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી પાંચ પ્રકારના આત્માઓ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, સર્વથી મહાન્ છે, સર્વથી ઉચ્ચ દશાને પામેલા અને પામનારા છે, પરમાત્મે પોષિતા અને પોષિત્યનારા છે, એટલે પવિત્ર સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલા અને પ્રાપ્ત કરનારા છે અને અન્ય જાતના આત્માઓની અપેક્ષાએ આધ્યાત્મિક વિકાસની દૃષ્ટિએ સુધિક્ષા ઉપર ચડેલા છે. શ્રી અસિદ્ધાંત આદિ પાંચ પદો વડે સંસારના એ મર્યાદા આત્માઓને મંજરી લેવામાં આવ્યા છે.

જો છુ બાળુ મનનારનાં મોટાનાં મોટાં પદો છદ્ધિ અને સ્વાતંત્ર્ય છે. એ પદોને પામેલા પશુ આ પાંચ પ્રકારના

આત્માએલી આગળ અદ્ય છે, તુચ્છ છે અને હીન છે. ભૌતિક-સત્તાના મોટામાં મોટા પ્રતિનિધિ અમૃત્ય દેવો-દેવતાઓ ઉપર શાશ્વત સ્થાવવાળા સ્વર્ગના ઈન્દ્ર પણ ત્યાગમાર્ગના પ્રતિનિધિસ્વરૂપ આ પથ મહાન્ ત્યાગી વર્ગની આગળ જૂકે છે.

નમસ્કાર મહામંત્રમાં એ પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે, તેથી તેને પરમેષ્ઠિમંત્ર પણ કહેવાય છે.

હવે તબીબી દૃષ્ટિએ બધા જીવો સમાન છે, પછી ભલે નેત્રો બદ્ધ હોય કે મુક્ત. પરંતુ જે હવે જ્ઞાનાદિથી હીન અને રાગ-દ્વેષાદિથી અધિક છે, તે આધ્યાત્મિક માર્ગમાં અવંતનીય છે; ત્યારે જે હવે જ્ઞાનાદિથી મહાન્ છે અને રાગ-દ્વેષાદિથી રહિત છે, તે ત્રિકાલ વંતનીય છે. શ્રી અરિહંત અને ત્રિદ્વ આદિ પૂર્ણરૂપે રાગાદિથી રહિત અને જ્ઞાનાદિથી પૂર્ણ છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ પ્રાયઃ એકદેશથી રાગાદિની હીનતા અને જ્ઞાનાદિની વિશેષતાવાળા છે. એમ જૈનધર્મના પ્રાણુભૂત વીતરાગભાવ અને સર્વજ્ઞભાવ સર્વથી કે પછી અંશથી એ પાંચેય પદોમાં સ્પષ્ટતથા અભિવ્યક્ત થયેલો છે.

ખીજી રીતે જૈનધર્મનાં મૂળ તત્ત્વો ત્રણ છે. દેવતત્ત્વ, શુદ્ધતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ. તેમાં શ્રી અરિહંત અને સિદ્ધ આત્મવિકાસની પૂર્ણ અવસ્થા-પરમાત્મદશા ઉપર પહેલેલા છે, તેથી પૂર્ણરૂપથી પૂર્ણ છે અને દેવતત્ત્વની કેટિમાં ; છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ આત્મવિકાસની

અવસ્થામાં છે, છતાં પૂર્ણતાને માટે સતત પ્રયત્નશીલ હોવાથી પૂરત્ય છે અને પોતાથી ઉંચી-શ્રેણિવાળાના તેઓ પૂજક પણ છે, માટે તેઓનો શુરુતત્વમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વળી સર્વત્ર વ્યક્તિથી લાંબમાં-લક્ષણા કરી શકાય છે, તેથી અરિહંતાદિ તે તે પદોની લક્ષણા વડે અર્હદ્ભાવ, સિદ્ધભાવ, આચાર્યભાવ, ઉપાધ્યાયભાવ અને સાધુભાવ ગ્રહણ કરી શકાય છે. તેનો અર્થ એ છે કે-અર્હદ્ભાવને આ નમસ્કાર છે. એ રીતે લક્ષણથી પાંચેયમાં રહેલો અર્હદાદિ ભાવ એ નમસ્કારનું લક્ષ્યગિંદુ છે અને આ ભાવ એ જ ધર્મતત્વ છે. અહિંસાદિ ધર્મો અને જ્ઞાનાદિ આત્મભાવો આ પાંચેય પદોના પ્રાણ છે, એટલે શ્રી નમસ્કારમંત્રમાં દેવતત્વ અને શુરુતત્વની સાથે ધર્મતત્વનો પણ અંતર્ભાવ ધર્મ જાય છે અને દેવતત્વ તથા શુરુતત્વની સાથે ધર્મતત્વને પણ નમસ્કાર કરી લેવામાં આવે છે.

આ નમસ્કારસૂત્ર સમસ્ત લૈની આરાધનાઓનું કેન્દ્ર છે. શ્રી અરિહંતાદિ પાંચ પદો અને તેઓમાં રહેલો ભાવ સર્વ સાધકોને માટે આરાધ્ય છે, તેથી દરેક કાર્યના પ્રારંભમાં સર્વ પ્રથમ તેઓને નમસ્કાર કરવા વડે શ્રદ્ધાન્વિત અર્પણ કરાય છે. ઈતી વખતે, સુતી વખતે, શુભ કાર્ય કરતી વખતે, કષ્ટકાળ કરતી વખતે, પ્રતિક્રમણ વખતે, વિહાર વખતે કે મેલતી વખતે, સર્વત્ર નમસ્કાર મહામંત્રનો મંજલ ધ્વનિ પડેલો જ રહે છે. પ્રત્યેક કાર્ય કરતી વખતે મહાનુ પવિત્ર અસ્ત્રાલેખ પ્રત્યે શ્રદ્ધાન્વિત પ્રત્યક્ષ કરવાથી મોહાંધાર કે સંશય કે અમાન, સંશય, વિપર્યય આદિ અજ્ઞાનનો નાશ

ધાય છે; એથી આત્મશક્તિનો વિકાસ ધાય છે અને આત્મ-
શક્તિના વિકાસથી દુઃખનો અંત આવે છે. દુઃખનું મૂળ
મોહાંધકારમાં, અજ્ઞાનમાં, અશયમાં કે વિપરીત જ્ઞાનમાં છે
અને એથી આત્મશક્તિનો વિકાસ ધાય છે જ્યાં એ મર્વનો
અભાવ હોય, ત્યાં દુઃખ ટકતું નથી.

છેલ્લે, વસ્તુ ગમે તેટલી મહત્ત્વપૂર્ણ હોય પણ જ્યાં
મુખી તેના મહત્ત્વનું વ્યવસ્થિત રીતે નિરૂપણ કરવામાં ન
આવે, ત્યાં મુખી જનનમૂલનું તેના પ્રત્યે આકર્ષણ થઈ શકતું
નથી. એ ઉદ્દેશની પૂર્તિ માટે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની શ્રુતિકા
છે. શ્રુતિકામાં પાંચેય પરમેશ્વરોને કરેલા નમસ્કારનું ફળ
મગદપણે દર્શાવેલું છે. મર્વ વિધાનો નાગ અને મર્વ
મંગલોનું આગમન, એ આ પાંચેયને કરેલા નમસ્કારનું સ્પષ્ટ
ફળ છે. એ રીતે શ્રુતિકા સહિત મૂળ મંત્ર શ્રી પંચમંગલ
મહાધ્યાનસ્કંધ તરીકે જૈન આગનાયમાં પ્રતિષ્ઠિત છે.

卐

જે આત્મા ભાવપૂર્વક એક લાખ નવકારને
ગણે છે તથા વિધિપૂર્વક શ્રી અરિહંતદેવને
પૂજે છે, તે આત્મા અવશ્ય તીર્થ કરનામ-
ગોત્રને ઉપાજે છે.

અવસ્થામાં છે, છતાં પૂર્ણતાને માટે સતત પ્રયત્નશીલ હોવાથી પૂરતું છે અને પોતાથી ઉંચી શ્રેણિવાળાના તેઓ પૂજક પણ છે, માટે તેઓનો શુરુતત્વમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વળી સર્વાંત્ર અદ્વિતી લાવમાં લક્ષણ કરી શકાય છે, તેથી અશ્વિંતાદિ તે તે પદોની લક્ષણ વડે અર્હદ્ભાવ, સ્મિદ્ભાવ, આચાર્યભાવ, ઉપાધ્યાયભાવ અને સાધુભાવ ગ્રહણ કરી શકાય છે. તેનો અર્થ એ છે કે-અર્હદ્ભાવને આ નમસ્કાર છે. એ રીતે લક્ષણથી પાંચેયમાં સંદેહો અર્હદાદિ ભાવ એ નમસ્કારનું લક્ષ્યગિંદુ છે અને આ ભાવ એ જ ધર્મતત્વ છે. અશ્વિંતાદિ ધર્મો અને જ્ઞાનાદિ આત્મભાવો આ પાંચેય પદોના પ્રાણ છે, એટલે શ્રી નમસ્કારમંત્રમાં દેવતત્વ અને શુરુતત્વની સાથે ધર્મતત્વનો પણ અંતર્ભાવ થઈ જાય છે અને દેવતત્વ તથા શુરુતત્વની સાથે ધર્મતત્વને પણ નમસ્કાર કરી લેવામાં આવે છે.

આ નમસ્કારશાસ્ત્ર સમસ્ત વૈની આરાધનાઓનું કેન્દ્ર છે. શ્રી અશ્વિંતાદિ પાંચ પદો અને તેઓમાં સંદેહો ભાવ સર્વ સાધકોને માટે આરાધ્ય છે, તેથી દરેક કાર્યના પ્રારંભમાં સર્વ પ્રથમ તેઓને નમસ્કાર કરવા વડે શ્રદ્ધાંતરિતિ અર્પણ કરવા છે. કાની વખતે, રાત્રી વખતે, ગુણ કાર્ય કરતી વખતે, સ્વાધ્યાય કરતી વખતે, પ્રતિક્રમણ વખતે, વિદ્યાર વખતે કે મેલતી વખતે, સર્વાંત્ર નમસ્કાર મહામંત્રનો મંત્ર તથા મ્યનિ મુંજાન જ સ્તોત્ર છે. પ્રત્યેક કાર્ય કરતી વખતે મહાનુ પવિત્ર અર્ચન એ કાળે શ્રદ્ધાભક્તિ પ્રદર્શિત કરવાથી મોહાંધકાર દૂર થાય છે. અજ્ઞાન, મંથન, વિષર્પણ આદિ અજ્ઞાનનો નાશ

ધાય છે; એથી આત્મશક્તિનો વિકાસ ધાય છે અને આત્મ-
શક્તિના વિકાસથી દુઃખનો અંત આવે છે. દુઃખનું મૂળ
મોહાંધકારમાં, અજ્ઞાનમાં, સંશયમાં કે વિપરીત જ્ઞાનમાં છે
અને એથી આત્મશક્તિનો ક્ષય ધાય છે. જ્યાં એ સર્વનો
અભાવ હોય, ત્યાં દુઃખ ટકતું નથી.

છેલ્લે, વસ્તુ ગમે તેટલી મહત્ત્વપૂર્ણ હોય પણ જ્યાં
સુખી તેના મહત્ત્વનું વ્યવસ્થિત રીતે નિરૂપણ કરવામાં ન
આવે, ત્યાં સુખી જનસમૂહનું તેના પ્રત્યે આકર્ષણ થઈ શકતું
નથી. એ ઉદ્દેશની પૂર્તિ માટે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની શ્રવણ
છે. શ્રવણમાં પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને કહેલા નમસ્કારનું ફળ
પ્રગટપણે દર્શાવેલું છે. સર્વ વિગ્નોનો નાશ અને સર્વ
મંગલોનું આગમન, એ આ પાંચેયને કહેલા નમસ્કારનું સ્પષ્ટ
ફળ છે. એ રીતે શ્રવણ સહિત મૂળ મંત્ર શ્રી પંચમંગલ
મહાધુત્કંધ તરીકે જૈન આગનાયમાં પ્રતિદ્ધ છે.

卐

નમસ્કાર મહામંત્રની સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાદેયતા

કેઈ પણ વસ્તુની ઉપાદેયતા તેના ક્ષણ ઉપર અવલંબેલી છે. જેનું ક્ષણ સર્વશ્રેષ્ઠ, તેને વિષે બુદ્ધિમાન પુરુષોની પ્રવૃત્તિ સર્વથી અધિક, એ નિયમ સર્વ ક્ષેત્રોમાં એકસરખો પ્રવર્તી રહ્યો છે. પછી તે ક્ષેત્ર ધાર્મિક હો કે સાંસારિક. જેનાથી ઉભય લોકનું કલ્યાણ સિદ્ધ થાય, તે ધાર્મિક ક્ષેત્ર કહેવાય છે. જેનાથી દેવતા આ લોકના મુખની સિદ્ધિ થાય, તે ક્ષેત્ર સાંસારિક છે. આ લોકનાં સઘળાં પ્રયોજનોની સિદ્ધિનો ઉપાય મુખ્યત્વે ધન છે, તેથી ધનોપાર્જન માટે સાંસારીઓની પ્રવૃત્તિ વિશેષ ઝૂંકેલી રહે છે. જેઓને આ લોક સાથે પરલોકના પ્રયોજનની સિદ્ધિનો પણ હેતુ રહેલો હોય છે, તેઓ ધનોપાર્જન સાથે ધર્મોપાર્જન માટે પણ સતત પ્રયત્નશીલ રહે છે. ધનનો અર્થી જેમ સઘળા પ્રકારના ધનમાં રહીને મુખ્ય સ્થાન ધાપે છે, કારણ કે-તેનું મૂલ્ય અધિક ઉપજે છે અને બીજા બીજા રહે છે, તેમ ધર્મનો અર્થી—બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પણ જ્ઞાનમાં બાળ બોજ અને મહા મૂલ્યવાળી વસ્તુને જ વધારે ઝાંખે છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રને શાસ્ત્રીકારોએ કેટલી જ ઉચ્ચ અવસ્થાની સ્તુતિ છે. કવું છે કે—

મનમહી નેત્ર પરી ત્વાં અદ્ય બહુ મૂલ્ય.

મોઃ પૂર્વેના સાર એ મંત્ર છે તેમને તુલ્ય.

મહત્ત મનમ અન્વર્તર પદ એ પંચ પ્રમાણ.

મહા મુખ્યત્વે તે ત્વાં સુસા અદિત મુખ્ય.

ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મણિ-

અહીં નવકારને કેવલ રૂન જ નહિ પણ રત્નોની પેટી હદી છે અને તેના પ્રત્યેક અક્ષરને મહા મુત્યવાન રત્નો તરીકેની ઉપમા આપી છે. આગળ વધીને શ્રી નવકારમંત્રને ચૌદપૂર્વની તુલ્ય કહ્યો છે, કારણ કે-ચૌદપૂર્વો વડે જ્ઞાની-પુરુષોને જે પ્રયોજન સાધવું હોય છે, તે અવસ્થાવિશેષ કેવળ એક નવકારમંત્રથી સિદ્ધ થઈ જાય છે. શ્રી નવકારમંત્રના પ્રથમ પાંચ પદો પ્રથમા સિદ્ધાન્તોની અભ્યંતર સમાપ્તિ છે, કારણ કે-એ પાંચ પદોનું સ્મરણ, ધ્યાન અને ઉચ્ચારણ કયાં વિના કોઈ પણ સિદ્ધાન્તની વાચના થઈ શકતી નથી. અતઃ કેવલી ભગવાન શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિભુવ્યે સૌથી પ્રથમ નિર્ચુકિત શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની રચેલી છે અને તે પૂર્વે કે ત્યાર પછી કોઈ પણ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવા પહેલાં શ્રી નમસ્કારમંત્રની વ્યાખ્યા આદિ સૌ પ્રથમ કરવું ને શિષ્ટ પુરુષોને માન્ય પ્રણાલિકા છે. પ્રથમના પાંચેય પદો અને જલ્પિજ્ઞાના ચાર પદો મળીને સંપૂર્ણ શ્રી નમસ્કારમંત્રને શ્રી મહાનિશીથ આદિ માન્ય આગમોમ મહાશુભસ્કંધ તરીકે ઘર્જવેલો છે અને તે ત્રિવાચના અન્ય આગમોને કેવળ શુભસ્કંધ તરીકે સંબોધેલાં છે.

શ્રી મહાનિશીથ સિદ્ધાન્તમા આ નમસ્કાર મહામંત્રને સ્પષ્ટ રીતિએ નવ પદો, અદસક અક્ષરો અને આઠ સંપદાઓવાળો જણાવ્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે -

આ નમસ્કારમંત્ર, કે જેનું બીજું નામ શ્રી પંચમંગલ મહાશુભસ્કંધ છે, તેનું વ્યાખ્યાન મહાપ્રમંથ (વિસ્તારથી)

સૂચી પૃથગ્ભૂત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય અને ચૂર્ણિ વડે અનંતર ગમ-પર્યાવ સહિત જેવી રીતે અનંત જ્ઞાન-દર્શનને ધારણ કરનારા શ્રી તીર્થંકરદેવો વડે કરાયેલું છે, તેવી જ રીતે સંશોધી કરાયું હતું, પરંતુ ઠાણપરિહાણિના દોષથી તે નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય અને ચૂર્ણિઓ વિચ્છેદ પામી છે. અતીત યત્ના કાળસમયમાં મોટી પદાનુસારી ઋદ્ધિને વરેલા અને શ્રી દાદરાંગસૂત્રને ધારણ કરનારા શ્રી વજ્રસ્વામીજી યથા. તેઓએ આ શ્રી પંચમંગલ મહાશ્વતસ્કંધનો ઉદ્ધાર કરીને મૂલસૂત્ર શ્રી મહાનિશીથની અંદર લખ્યો. આ શ્રી મહાનિશીથ શ્વતસ્કંધ નમસ્કાર પ્રવચનના સારમૂલ, પરમ તત્ત્વભૂત તથા અતિશયવાળા અત્યંત મહાનુ અર્થોથી ભરેલું છે. એમાં શ્રી નવકારસૂત્રનું જ્ઞાપ્તિન ગીતે સુજ્ઞા કર્યું છે.

પ્રશ્ન-તે ભગવન! આ અધિત્ય ચિંતામણિકથ્ય શ્રી પંચમંગલ મહાશ્વતસ્કંધનો શો અર્થ કહેતો છે ?

ઉત્તર-તે જીનમ! અધિત્ય ચિંતામણિકથ્ય શ્રી પંચમંગલ મહાશ્વતસ્કંધ ગુણનો અર્થ આ પ્રમાણે કહેતો છે. “આ પંચમંગલ મહાશ્વતસ્કંધ, જેમ તત્ત્વમાં તેજ, કમળમાં મહાજેદ અને સર્વ તેજમાં પંચાદિતકાવ એકતા છે, તેમ સકલ જ્ઞાનમેષ્ઠિ અંતર્ગત એકતા છે અને તે યથાર્થ વિશાનુવાદ-સામૂહ નિર્દોષનિવૃત્તિ તથા વચ્ચેજી કલ્પવૃક્ષ પરમ સુખિર ને કલ્પિત પરમ સુખિર અવલોકન જે સ્વપ્ન દેવ નેની કલ્પે છે તેજી અવલોકન જે કલ્પિત સ્વપ્ન સર્વ મયા, જે કલ્પિત ને એક જે કલ્પિત છે, તે સર્વ શ્રી અરિહંતદિ પાંચ

જ છે, તે સિવાય બીજા નથી જ. તે પાંચ અનુક્રમે શ્રી અરિહંત, મિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ છે. તે પાંચેયનો ગર્ભાર્થ—મહાભાવ જોટલે પરમ રહસ્યભૂત અર્થ બતાવ્યો છે. સ્વાર બાદ અંતે કહ્યું છે કે—

તાવ ન જાયદ્ ચિત્તેણ, ચિંતિત્ત્વં પસ્તિયં ચ વાયાપ્ ।

કાષ્ઠ સમાદત્તં, જાવ ન સરિભો નમુકારો ॥

અર્થ—‘ચિત્તથી ચિંતવેલું’, વચનથી પ્રાર્થેલું’ અને કાયાથી પ્રારંભેલું’ કાર્ય ત્યાં સુધી જ મિદ્ધ થતું નથી, કે ત્યાં સુધી શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારને સ્મરવામાં નથી આવ્યો.’

વર્તમાન શ્રી મહાનિશીધસૂત્રની મૂળ પ્રતિ, આચાર્ય શ્રી હરિબદ્ધસરિગુએ મયુરા નગરીમાં શ્રી મુખાર્થનાથસ્વામીના સ્તૂપ આગળ પંદર ઉપવાસ કરીને શાસનદેવતા પાસેથી મેળવેલી છે. પરંતુ તે ઉપેષ્ઠ આદિ વટે ખંડખંડ થયેલી તથા મરી ગયેલા પત્તાવાળી હોવાથી તેઓએ તેને સ્વમતિ અનુસાર શોધી છે તથા તેને બીજા યુગપ્રધાન દ્યુતધર આચાર્યોએ માન્ય કરેલી છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર રૂપ આ નવકારમંત્ર સર્વ મંત્રોમાં શિરોમણિભૂત ગણાય છે. એને છોડીને, સ્વતંત્રપણે સેવવામાં આવતા બીજા મંત્રોને, કષ્ટપત્તને છોડીને કંટકતરને સેવવા સમાન અનિદ્ર, ક્ષણે આપનારા તરીકે શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલા છે. કહ્યું છે કે—

તજે એ સાર નવકારમંત્ર, જે અવર મંત્ર સેવે સ્વતંત્ર;
કર્મ પ્રતિફળ બાઉલ સેવે, તેહ સુરતરુ ત્યજી આપ દેવે. ૧

શ્રી નવકારમંત્રનું આ મહત્ત્વ યથાર્થ રીતે સમજવા માટે શાસ્ત્રદષ્ટિ, આગમદષ્ટિ અથવા આગમાનુસારી અતિ સૂક્ષ્મ જ્ઞાનદષ્ટિની આવશ્યકતા છે. સર્વ કાળના સ્વ-પર આગમવેદી શ્રુતપર મહર્ષિઓએ અરસડ અક્ષરપ્રમાણ માત્ર આ નાનકડા સત્ત્વને મહામંત્ર અને મહાશ્રુતસ્કંધ તરીકે સ્વીકારેલ છે. તેના શુભ્ય કારણોનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે-ધનવાનની સેવા વિના એમ ધનશિદ્ધિ થતી નથી, તેમ ધર્મવાનની સેવા વિના ધર્મની શિદ્ધિ પણ અશક્ય છે. પૂ. શ્રી હરિભદ્રસરિણુ શ્રી તતિતવિસ્તરા નામક કૈલ્યવદનસૂત્રની શીક્રમાં દ્વરમાવે છે કે-‘ધર્મે પ્રતિ મૂલ્યમૂલા વન્દના ।’ અર્થાત્-ધર્મમાર્ગમાં હવને આગળ વધવામાં જે મૂલ્યમૂલ કારણ કોઈ પણ જાય, તે તે ધર્મનિદ પુરોનો બાવથી કરવામાં આવતી વંદના જ છે. એ વંદનથી આગમશ્રેણમાં ધર્મબીજનું વપન થાય છે અને તેમાંથી ધર્મચિન્તાદિ રૂપ આંકુશચેતના ધર્મશ્રવણ અને ધર્મ આચરણ આદિ રૂપ શાન્તા-અશાન્તાચેતના તથા સ્વર્ગ-અપર્વગ આદિના મુખેની પ્રાપ્તિ રૂપ ફલ-ફલાદિ પ્રગટે છે.

શ્રી અનિરુદ્ધભિ પંચેય પરમેષ્ઠિઓનું મહત્ત્વ કેવળ ધર્મ-શિદ્ધિ અને ધર્મની સંપાદના કાર્ય ઉપર આવડાવનું છે. એથી ધનના સર્વો ઉપરનું ધનવાન પ્રત્યેના આદરની જેમ ધર્મના સર્વો અપનાવેલા માટે ધર્મનાનિદ અને ધર્મનિદ પુરોના અર્થના અનુસરું ધર્મ અનિરુદ્ધ અર્થ પડે છે. પીતલ

તજે એ સાર નવકારમંત્ર, જે અવર મંત્ર સેવે સ્વતંત્ર;
કર્મ પ્રતિકૂળ પાઉલ સેવે, તેહ સુરતરુ ત્યજી આપ દેવે. ૧

શ્રી નવકારમંત્રનું આ મહત્ત્વ યથાર્થ રીતે સમજવા માટે શાસ્ત્રદષ્ટિ, આગમદષ્ટિ અથવા આગમાનુસારી અતિ સૂક્ષ્મ જ્ઞાનદષ્ટિની આવશ્યકતા છે. સર્વ કાળના સ્વ-પર આગમવેદી યુતધર મહર્ષિઓએ અરમ્ભ અક્ષરપ્રમાણુ માત્ર આ નાનકડા સૂત્રને મહામંત્ર અને મહાયુતસ્કંધ તરીકે સ્વીકારેલ છે. તેના મુખ્ય કારણોનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે-ધનવાનની સેવા વિના જેમ ધનસિદ્ધિ થતી નથી, તેમ ધર્મવાનની સેવા વિના ધર્મની સિદ્ધિ પણ અશક્ય છે. પૂ. શ્રી હરિભદ્રસરિજી શ્રી હરિભદ્રવિસ્તારા નામક ચૈત્યવંદનસૂત્રની ટીકામાં દર્શાવે છે કે-‘મમેં પ્રતિ મૂલ્યમૂતા વન્દના ।’ અર્થાત્-ધર્મમાર્ગમાં હવને આગળ વધવામાં જે મૂલ્યમૂત કારણુ હોઈ પણ હોય, તે તે ધર્મનિદ પુરુષોને બાવથી ક્રવમાં આવતી વંદના જ છે. એ વંદનાથી આગમદેવમાં ધર્મખીજનું વપન થાય છે અને તેમાંથી ધર્મનિન્નાદિ રૂપ અંદુરજોત તથા ધર્મશ્રવણ અને ધર્મ આચરણ અદિ રૂપ આચાર-પ્રદાનારો તથા સ્વર્ગ-અપવર્ગ આદિના મુક્તિની પ્રાપ્તિ રૂપ ફલ-ફળાદિ પ્રગટે છે.

શ્રી અનિવૃત્તિદિ પંચેય પરમેષ્ઠિઓનું મહત્ત્વ કેવળ ધર્મ-સિદ્ધિ અને ધર્મની આપનાના કાર્ય ઉપર અવલોકનનું છે. તે દે ધનમ અર્થે હુલેને ધનવાન પ્રત્યેના આદરની જેમ ધર્મમ અર્થે અવરમયો માટે ધર્મમાયક અને ધર્મનિદ પુરુષ પ્રત્યેના આદરનું કાર્ય અનિવૃત્તિ અર્થે પડે છે. ખીજત

શબ્દોમાં, જેને ધનવાન પ્રત્યે આદર-અદ્ભુતમાન નથી, તે જેમ ધનનો અર્થી છે એમ સિદ્ધ થતું નથી, તેમ ધર્મવાન પ્રત્યે જેને અંતરંગ આદર-ભક્તિ ભક્તિ ધર્મ નથી, તેને ધર્મનો અર્થી પણ ગણી શકાતો નથી ધર્મનો અર્થી માટે જેમ ધર્મરવરૂપ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓને નિત્ય અનંકજા નમસ્કાર કરવાનું કાર્ય અનિવાર્ય ધર્મ પડે છે. તેમ જેઓમા હજુ ધર્મનું અર્થીપણું તે પ્રમાણમા ભક્તિ ધરુ નથી, તેઓમા પણ તે જગાડવા માટે પંચ પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કારવરૂપ નમસ્કારમંત્રના સ્મરણાદિનુ અવલબન અતિ અગત્યનું ધર્મ પડે છે. ધર્મ પ્રત્યેની પ્રીતિ કેઈને જેમ નહિનિહ હોય છે, તેમ કેઈને પ્રયત્નમાયે પણ હોય છે. તે ઉભય પ્રકારની પ્રીતિ નમસ્કાર વડે મિદ્ધ થાય છે તેથી ધર્મગ્રી આત્મ ધનની જાળનાવાળા સત્પુરુષો નમસ્કાર પ્રત્યે મહા આદરચુક્ર ચિત્તવાળા રહે તેમા લેશ માત્ર આશંકા નથી.

અંકગણિતમાં એક(૧)ની સખ્યાને જેટલું મહત્ત્વ છે. તેટલું જ મહત્ત્વ ધર્મક્ષેત્રમાં શ્રી પરમેષ્ઠિ નમસ્કારને પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મમય અને ધર્મરવરૂપ પરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે નમવાના ભાવ વિનાનાં ધર્મ અનુષ્ઠાનો પણ મૂળ્ય છે. કળાગદિત છે. છાર ઉપરનું લીંપણ કે જાખર ઉપરનું ચિત્રામણ જેમ ટકી શકતાં નથી, તેમ ધર્મીઓને નમસ્કાર વિનાના ધર્મો જુગાનો પણ રાણુજી છે. મૂળ વિનાના વૃક્ષ કે પાયા વિનાના મકાન જેમ નારા પામવાને સર્લથેલા છે, તેમ પરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે ભક્તિભાવ વિનાનાં તપ, જપ, યુત કે ચારિત્ર પણ ફળના

અનુબંધરહિત છે, હાથે ચઢાવીને નીચે પટકનારાં છે. એ જ અર્થને બતાવનાર ગાથા શ્રી નમસ્કાર બૃહત્ ક્ષણ પ્રકરણમાં નીચે મુજબ કરી છે.

નૃચિરંપિ તવો તવિયં, ચિન્નં ચરણં સુયં ચ વહુ પદ્ધિયં ।
જડ તા ન નમુકારે રડે, તઓ તં ગયં વિહલં ॥૧૧॥

અર્થ—‘લાંબા દાળ મુઘી તપને તપ્યા, ચારિત્રને પામ્યું તથા ઘણાં પણ શાસ્ત્રોને લખ્યા, પણ જો નમસ્કારને વિષે રતિ ન થઈ, તો તે સઘણું નિષ્ફળ ગયું જાણવું.’

અનુરંજ એનાને વિષે જેમ એનાની મુખ્ય છે, તેમ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપકૃપી અનુરંજ આરાધનાને વિષે નવકાર એ મુખ્ય છે. અથવા નમસ્કાર કૃપી સારથિથી હંકારાયેલો અને જ્ઞાનકૃપી ધોડાયેલો જોડાયેલો જે તપ, નિયમ તથા નિયમ કૃપી રથ, તે કુવને મુક્તિ કૃપી નગરીએ પહોંચાડવાને સમર્થ થઈ શકે છે, એવા શાસ્ત્રકારોનો સિદ્ધાન્ત છે. તેથી શ્રી જિનશાસનમાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રને સૌથી વિશિષ્ટ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે અને સર્વ આરાધનામાં તેની ગણના મુખ્ય તરીકે મનાવેલી છે. ‘નય સાખ વપતાં નરક નિવાર.’ એવું કહેવામાં આવેલું છે. નવકારની શ્રેષ્ઠતાને સાબીત કરવા માટે નમસ્કાર એ સર્વ સમર્થ આરાધનાને પણ અન્ય સમગ્ર આરાધના કરવાના કરતાં એક નવકારનું જ અવલંબન લેવા માટે શાસ્ત્રકારોને કહેવામાં છે. જ્યાં ધર નામો, ત્યાં ધરના સર્વ જોડા અનુકૂળ છે. એથી આરાધનનિવારણ માટે સમર્થ એવા

પ્રમતિ સિદ્ધ થઈ શકી નથી, થઈ શકતી નથી અને થઈ શકશે પણ નહિ એ ત્રિકાળ સત્ય છે. નવકારનો એ અભ્યાસ આકરો કે અરુચિકર માનીને જેઓ છોડી દે છે અથવા તેની ઉપેક્ષા કરે છે, તેઓ વસ્તુતઃ પોતાના ધાર્મિક હવનની જ ઉપેક્ષા કરે છે.

શ્રી વૈનશાસનની પ્રત્યેક ક્રિયાના પ્રારંભમાં નવકારના સ્મરણની આજ્ઞા ફરમાવવામાં આવી છે. તેની પાછળ જે જાંલીર સ્વસ્ત્ય ધૃષ્ટાયેતુ છે, તે આથી સ્પષ્ટ થશે. ઉંઘતાં કે બગતાં, ખાતાં કે પીતાં, હવતાં કે મરતાં, નવકારની અંદર ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનો અભ્યાસ પાડવા માટેની શાસ્ત્રાનુસારી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ હોવાના અભ્યાસમાં તુરત આવી શકે તેમ છે. એ ખ્યાલ આવ્યા પછી આત્મચિંતના વિશેષ અર્થો આત્માઓને અધિકાધિક મંજરામાં નવકારને ગણવાનું શાસ્ત્રીય પ્રતિપાદન કેટલું મદત્વનું છે, તે તુરત સમજાઈ જાય તેમ છે.

અંતમાં પ્રતિપ્રાતઃસર્વન શ્રી દેવચંદ્રસૂરીશ્વરહોત્રે શ્રી નવકારમંત્રના મહાઅભ્યસે વર્ણવેલો એ અપૂર્વ શ્લોક દાંત્રીને આ લેખ પૂર્ણ કરીશું. તેઓથી ફરમાવે છે કે—

દુઃસા પાપમદમાગ્નિ, દુઃસા જન્મજનાન્યપિ ।

અમું મમં મનામવ્ય, તિર્યચોઽપિ દિવં મતાઃ ॥૧॥

અર્થ : 'દુઃસા પાપેઃ અને દેવેન્દ્રેઃ' દુઃસાઓ ફરનારા તિર્યકે પણ આ મંત્રને મન્યક્ર આરાધીને દેવગણને મન્યક્ર કરે.

શાસ્ત્રદષ્ટિએ જેમ નવકાર અને મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે, તેમ મંત્રદષ્ટિએ તેનું ઘણું મહત્વભર્યું સ્થાન છે સ્વોપનવૃત્તિયુત શ્રી યોગશાસ્ત્ર નામક મહાઅધ્યાત્મ કાલિકામર્વણ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ તે ઉપર ઘણા પ્રકાશ પાડ્યો છે. તેઓશ્રીએ શ્રી નવકારમંત્રના વિવિધ રીતે કરવામા આવતા વાપનું અને તેના ફળનું ત્યા વિસ્તૃત વિવેચન કર્યું છે. અર્ધી છવોને તે સ્થળેથી જોઈ લેવા લાભમળુ છે.

卐

નમસ્કારની ધારણા

શરીરની બહાર કે અંદર કોઈ એક સ્થાનમાં મનોવૃત્તિને જોડાય કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો, તેનું નામ ધારણા છે. કહ્યું છે કે—‘દેશચ્ચક્ષિત્તસ્ય ધારણા ।’ અર્થાત્-ચિત્તને કોઈ એક સ્થાન ઉપર બાંધવું તે ધારણા છે. ધારણાના અભ્યાસીએ સિદ્ધાસન, પદાસન કે સ્વદિનાકાસન વગેરેમાંથી કોઈ એક આસને બેસવું જોઈએ તથા ઇન્દ્રિયો અને મનને સ્વસ્થ કરવા જોઈએ. નવકારની ધારણા મુખ્યત્વે નવકારના અક્ષરો ઉપર કે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓની આદૃતિઓ ઉપર કરવાની હોય છે અને તે મૂર્તિમાં કે અતદેવને શરીરની અંદર કે બહાર અણદલકમળ ઉપર સ્થાપન કરવાના છે. આ ધારણા શરૂ કરવા પહેલાં સંચારના સર્વ વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય અને શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે પરમ સ્વપ્રેમ પ્રકટાવવાનો પ્રારંભ છે. સંચારના સર્વ પદાર્થો અનિત્ય, અજ્ઞાન અને દુઃખદાયક છે, તથા શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ બ્રહ્મવૈતા શાંતિ, સંતોષ અને મોક્ષદાયક છે.

ધારણાને સ્વસ્થતા કરવાં અંતઃકરણની વૃત્તિમાં જે કાંઈ વેગ આવે છે, એક ક્ષણ અને પીઠે વિદેશ, નિદ્રા, ધ્યાન, તે વગેરે અને મારે જુના વિષયની અન્ય વિષયના આકર્ષણ નિવર્તન પામવાનું તે વિદેશ છે. ક્ષણના ક્ષણમાં અંતઃકરણ અવિશ્રમ આદિ જાય છે, તેના નાશ કરવા માટે વિર વિવેકાદિ મનુષ્ય, ઇન્દ્રિયો વિદેશ શ્રમના નાશ કરેલા, વિવેક નિદ્રા વિદેશ તથા વિચરના તમામુદ્ધ

જેમ જોઈએ થાય તેવા આહાર-વિહારદિનો અભ્યાસ પાટવો જોઈએ. વિશેષદોષ ટાળવા માટે એકાગ્રતાનો અભ્યાસ પાટવો જરૂરી છે અને વૈરાગ્ય તથા સમજાવની ભાવના વધારવી જોઈએ. લય અને વિશેષથી જુદો ચિત્તનો એક ત્રીજો દોષ છે, કે જેને કપાય કહેવાય છે. કપાય એ લે તીવ્ર રગ-દ્વેષ, તેને ધીરતા અને સવધનતાથી દૂર કરવું રાગના હેતુઓ અનુકૂળ શબ્દાદિ વિષયો છે અને તેના પેન્ડુલ શર્તર, ધન, ધાન્ય તથા સ્ત્રી-પુત્રાદિ છે દેવના હેતુઓ પ્રતિકૂળ એવા તે જ વિષયો છે, વિષયની અમારતા, તુલાત્વા અને અપદ્ધરકતાનો પુન પુન વિચર કરવાથી કપાયદોષ અધોર્ન રાગ-દ્વેષની નીચતા ટળી જાય છે.

એ રીતે ધારણાનો અભ્યાસ હવે કરવા માટે વિષયવિગ્ન પ્રજ્ઞા કરવો જોઈએ અને ધ્યેયમ. પ્રીતિનં હવે કરવી જોઈએ. જ્યારે જ્યારે લય, વિશેષ અને કપાયદોષનો સંભવ જણાય, ત્યારે ત્યારે તેના પ્રતિપક્ષી ઉપાયો વડે તેનું નિવરણ કરના રહેણું જોઈએ.

ધારણાનો અભ્યાસ કયાં પછી શરૂઆતના કેટલાય દિવસો મુખી ચિત્ત કેટલોક વખત ધ્યાનકાર સ્થિતિમાં, કેટલોક વખત લયાવસ્થામાં, કેટલોક વખત વિદ્વંસાવસ્થામાં અને કેટલોક વખત કપાયાવસ્થામાં રહે છે. જેમ જેમ વૈરાગ્ય-ભાવના વધતી જાય છે અને ધ્યેયવિષયમાત્રીનિ જામતી જાય છે, તેમ તેમ લય, વિશેષ અને કપાયાદિ ન્યૂન થવા માંડે છે.

અને ધારણાનો અભ્યાસ પરિપક્વપણાને પામતાં ધ્યાનાભ્યાસના અધિકારી થવાય છે.

ધારણાત્રિવિધિ માટે વૈરાગ્યભાવના અને ભક્તિભાવનાને પ્રથમ બનાવવી આવશ્યક છે. વૈરાગ્યભાવના વડે વિષયતૃ-
ષ્ણાનો ઉચ્છેદ થાય છે અને ભક્તિભાવના વડે ધર્મવિષયક
અરુચિ અને પ્રમદદોષ ટળી જાય છે. સંસારની
અંદર હવેને એક બાજુ પાંચ વિષયો છે અને બીજી બાજુ
પાંચપરમેષ્ઠિઓ છે. પાંચ વિષયોનું આકર્ષણ અનાદિનું છે,
જ્યારે પાંચપરમેષ્ઠિનું આકર્ષણ અભ્યાસથી સાધ્ય છે. વિષયોના
આકર્ષણથી હવે રાગ-દ્વેષને વશ થઈ અનંત કર્મ ઉપાર્જન
કરે છે અને પાંચપરમેષ્ઠિઓ ઉપરના ભક્તિભાવથી હવે
અનંતવાનંત કર્મનો શ્રાવ કરે છે. કર્મના સાંચાયથી હવે જન્મ-
મરણના ચક્રમાં પડે છે અને કર્મના શ્રાવથી જન્મ-મરણના
ચક્રમાંથી મુક્તિ મેળવે છે. એ તત્વને સમજીને સાધકે શાસ્ત્ર
અને પુરાણોનાં નિર્દેશો અનુસરે શ્રી પાંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારની
પદ્યોના અભ્યાસ કરવાને લક્ષ્ય રાખી વિવિધમાં વિવિધરસના
સાધકોનાં અભ્યાસ કરવાનાં માટે શક્તા, ઉચ્ચત્વ અને સાવધા-
નતાપૂર્વકે આભિષેક કરવો જોઈએ.

કરતા હવે રૂપી ૬
રૂપાથી નીકળતી ૭
૭

નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન

‘ધ્યાનં ચૈકામ્પમંવિત્તિ ।’

—શ્રી જ્ઞાનસાર, ધ્યાનાષ્ટક.

ધ્યાન એટલે એકાગ્ર બુદ્ધિ, અર્થાત્ વિગતીય જ્ઞાનના અંતરરહિત સ્થાનીય જ્ઞાનની ધારા તે ધ્યાન છે. ધારણમાં જ્ઞાનની ધારા વચ્ચે વચ્ચે વિચ્છેદ પામે છે. જ્યારે ધ્યાનમાં તેડું થતું નથી. પાતજ્ઞ યોગસૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે— ‘તત્ર પ્રત્યેકતાનતા ધ્યાનમ્ ।’ અર્થાત્—ધારણના વિષયમાં ચિત્તની વૃત્તિઓના પ્રવાહને તેડની ધારાની જેમ અવિચ્છિન્ન-પણે ચાતુ રાખવો તે ધ્યાન છે.

અનુ આદિ ઈન્દ્રિયો પોતાના રૂપ આદિ વિષયો તરફ સ્વભાવથી જ પ્રવૃત્ત થેગ વટે ધસ્યા કરે છે. ઈન્દ્રિયોને અનુસરનારું મન પણ રાત-દિવસ વિષયચિંતનમાં જ પ્રવૃત્ત રહે છે. તેથી ધ્યાનનો અભ્યાસ કરનારે વિષયો તરફ જતાં મન તથા ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાં દોષદર્શન કેવી વૈરાગ્યદષ્ટિ વટે રોકવાં જોઈએ. વિષયપ્રવૃત્ત મનની વપસપ્રવૃત્તા, વિષયોની અસત્યતા, અસારતા અને અપકારકતાનો વિચાર કરવાથી અટકી જાય છે અને ઈન્દ્રિયોની અપગતા, મનની સાવધાનતા, દૃઢતા તથા પીરતા દ્વારા છુટાઈ જાય છે.

પ્રચરત વિષયના ધ્યાનનો અભ્યાસ વધવાથી અંતઃકરણની ચેત્યતા વધે છે, જ્ઞાન અને આનંદની વૃદ્ધિ અનુ-

અને ધારણાનો અભ્યાસ પરિપક્વપણાને પામતાં ધ્યાનાભ્યાસના અધિકારી થવાય છે.

ધારણાનિદ્ધિ માટે વૈરાગ્યભાવના અને લક્ષિતભાવનાને પ્રમુખ બનાવવી આવશ્યક છે. વૈરાગ્યભાવના વડે વિષયતૃ-
ષ્ણુના ઉન્નતિ થાય છે અને લક્ષિતભાવના વડે ધર્મવિષયક
અરુચિ અને પ્રમદદોષ ટળી જાય છે. સંસારની
ચાંદર હવને એક બાજુ પંચ વિષયો છે અને બીજી બાજુ
પંચપરમેષ્ઠિઓ છે. પંચ વિષયોનું આકર્ષણ અનાદિતું છે,
ત્યારે પંચપરમેષ્ઠિનું આકર્ષણ અભ્યાસથી સાધ્ય છે. વિષયોના
આકર્ષણથી હવ રાગ-દ્વેષને વશ થઈ અનંત કર્મ ઉપાર્જન
કરે છે અને પંચપરમેષ્ઠિઓ ઉપરના લક્ષિતભાવથી હવ
અનંતઅનંત કર્મોના દાય કરે છે. કર્મના સંચયથી હવ જન્મ-
મરણના ચાકમાં પડે છે અને કર્મના દાયથી જન્મ-મરણના
ચાકમાંથી મુક્તિ મેળવે છે. એ નરવને સમજીને સાધકે શસ્ત્ર
અને ગુરુના ઉપદેશ મુજબ થી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારની
ધારણાના અભ્યાસ કરવો રહેલો તથા ચિત્તમાં વિષયશયના
રાગને લક્ષિતભાવ કેવળતા માટે દાઢા, ઉન્નત અને સાવધા-
નપણાઈ પ્રમાણ માત્ર રાખવો રહેલો.

પરમેષ્ઠિના માટે પ્રયાગ કરતા હવ કૃપી ૦
મુક્તાકરને આ દોક કૃપી પરમાર્થી નીકળતી ૦
વેળા થી નમસ્કારમંત્રને પરમ ભાયાનુદય છે. ૦

૨-નિશ્ચયાત્=આ માટે પરમ કર્તવ્ય છે’-

એવો એકાગ્ર પરિણામ રાખવાળી.

૩-ધૈર્યાત્=કષ્ટ વખતે પણ સ્થિર રહેવાળી.

૪-સંતોષાત્=આન્ધારામના ધારણ કરવાળી.

૫-તત્પદર્શનાત્=યોગાત્ એ જ તત્વ છે-પરમાર્થ છે,

એવો વિચાર કરવાળી.

૬-જનપદત્યાગાત્=ગત્તાનુગતિક લોકના વ્યવહારનો

પરિચય કરવાળી.

ઉત્સાહાદિ આ છ વસ્તુઓ વડે યોગ સિદ્ધ થાય છે.

આ યોગ એટલે ધ્યાન અથવા એકાગ્રતાનો પરિણામ.

આકાશમાં રહેલા તારાઓ, પૃથ્વી ઉપરની રેતીના કણ-
યાઓ તથા મેઘમાંથી વરસતા વરસાદના ઝિંદુઓની
સંખ્યા ગણવી જેટલી દુષ્કર છે, તેથી પણ અધિક દુષ્કર
અંચળ એવા મનને વશ કરવું તે છે. તો પણ ઉત્સાહાદિ
છ હેતુઓ સહિત જો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો શ્રી પંચ-
પરમેશ્વરોના ધ્યાન વડે મન વશ થઈ શકે છે અને ધ્યાતા,
શાન્તતા, સ્થિરતા, નિશ્ચળતા, નિર્ભયતા આદિ ગુણોને
અનુભવે છે.

卐

જન્મ, જરા અને મરણથી દારૂણ એવા
આ ભવારણ્યમાં મંદ પુણ્યવાળાઓને શ્રી
નવકારની પ્રાપ્તિ કદી પણ થતી નથી.

ચિત્તની નિર્મળતા કર્યા વિનાનું ધ્યાન કથન માત્ર છે. યોગસા અને યોગસાનું ધ્યાન ધ્યાન હોવા છતાં દુધ્યાન ગણાય છે, તેથી ધ્યાન કરનાર ધ્યાતાએ પ્રયત્નપૂર્વક પોતાના ચિત્તને નિર્મળ કરવું જોઈએ. કહ્યું છે કે- 'જેણે પોતાના શરીર, ઇન્દ્રિયો અને કપાયોને છુટ્યા નથી તથા રાગ-દ્વેષને દબાવ્યા નથી, તેણે કાળી પખાલમાં પાણી ભરવાની જેમ ધ્યાન કરવાની નિષ્ફળ યેષ્ટા કરી છે.'

જે મનને વશ કરવાનું કાર્ય મોટા પર્વતને મૂળમાંથી ઉગેલી નાળવા જેવું, અગ્નિનું ભક્ષણ કરવા જેવું, ભૂખ્યા શિંદની સામે થવા જેવું, મહારાગરને ભુલ્લેખો વડે તરવા જેવું, ખૂંચીને બાંધ ભરવા જેવું, આકાશમાં નિરાકાંઠ ઉડવા જેવું, તરવારની ધાર ઉપર ઉઘાટા મળે ચાલવા જેવું અને પ્રમદા પેગથી પાતા વાકુંને ફેફવા જેવું અતિ દુષ્કર છે, તે કાર્ય પણ પરમજ્ઞાનવશને પામેલા પરમેષ્ઠિઓના અતન કમળથી વિદ્યમાન છે. માત્ર તેમાં અતન મંડ્યા સંકેતો દેખાઈ શકે છે કે

उन्मादाश्रितवान् ध्यातॄन् . संनोदान् तच्चदर्शनान् ।

इमे संनद-व्यापान् . पट्टमिदोऽंगः प्रमिथ्यनि ॥ ૧ ॥

અવેશિત મનને વશ કરવા ઉપર પોતાનું કાર્ય તો પ્રકારે નાનું અને નાનું હોય પણ વિદ્યમાન છે. તે પ્રકારે નીચે મુજબ છે

૧. ક્રોધ, મદ, મૂઠાઈ, અજ્ઞાન, વગરનું.

મંત્રનું ધ્યાન પણ ભેદજ્ઞાનનું સાધક છે, માટે તેની આરાધના અલુપ્તવિચય ધર્મધ્યાનસ્વરૂપ બને છે.

૫. વિપાકવિચય-કર્મના વિપાકનું ચિન્તન તે વિપાકવિચય છે. શ્રી અરિહંતની પદવીથી માંડીને નારદીની વિપત્તિ સુધી જેનું એકછત્રી સામ્રાજ્ય વર્તે છે, તે શુભાશુભ કર્મના મધુર-કટૂક ફળોનો વિચાર કરવો તે વિપાકવિચય છે. વળી જે કર્મ મૂલ-ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદે અનેક પ્રકારનું છે, પુદ્ગલાત્મક છે, ક્ષીરનીરન્યાયે આત્માની સાથે અનાદિકાળથી સંગઘટિત છે અને લોહાગ્નિન્યાયે આત્માને પીડાકારક છે, આવું ધ્યાન તે વિપાકવિચય છે. આ ધર્મધ્યાનથી કર્મજન્ય સાસારિક ફળની અભિલાષાથી આત્મા નિવૃત્ત થાય છે અને આ ધ્યાન વૈરાગ્યલાવનું કારણ બને છે. શ્રી નમસ્કારમંત્રનું ધ્યાન કર્મવિપાકથી છોડાવનાર છે, તેથી આ ધ્યાન પણ તેની અતર્ગત રહેલું છે.

૬. વિરાગવિચય-આ શરીર અગ્નિ છે, શુક-શોણિત રૂપી અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, મદિરાના ઘટ્ટની જેમ શુચિ ન થાય તેવું છે, વિનશ્ચર છે, જેમાં જન્મા માત્રથી મિષ્ટાન્ન વિષ્ટારૂપ અને અમૃત પણ મૂલરૂપ થઈ જાય છે, અનિચ્છ છે, અપરિત્રાણ છે, યમની પીડા વખતે પિના, માતા, પાતા, ભગિની, ભાઈ કે પુત્ર, કેઈથી પણ રક્ષણ ન થઈ શકે તેવું છે, જેમાંથી નિરંતર અગ્નિ વહે છે અને નવ છિદ્રો વડે નિરંતર અગ્નિ બહાર નીકળે છે, તેથી નક્કી થાય છે કે-તેની અંદર સુદૃઢ કાંઈ નથી. આ જાતિનો

મંત્રના બળે યોગોનો કામ-હોધાદિ રૂપ અશુભ
જ્ઞાનદિ શુભ અભ્યાસની વૃદ્ધિ થાય છે.
આશ્રય તે અપાયવિચય ધર્મધ્યાનનો જ છે.

૨. ઉપાયવિચય-કુશળ વ્યાપારો
ઉપાયવિચય છે. 'મોહપિશાચથી આત્માની
કુશળ વ્યાપારોવાળો હું કેવી રીતે બનું' એ
સંકટ-પ્રશ્ન તે ઉપાયવિચય છે. શ્રી નમસ્કાર
ધના વડે તે પાર પડે છે.

૩. હવવિચય-માત્ર પોતાના આત્મ
કરવામાં ઉપયોગી એવું ધ્યાન તે હવવિચય
'મારો આત્મા અસંખ્ય પ્રદેશોવાળો છે, આ
ઉપયોગપૂર્ણ છે, અનાદિઅનંત છે, કૃતકર્મના કળ
વાળો છે, કર્મસંગ્રહથી ભરમાં ભભવાવાળો
કર્મવિયોગથી મોક્ષને પામવાવાળો છે.' આ વૃત્તિ
થી નમસ્કારમંત્રમાં અનુચ્યુત છે, તેથી તેનું
હવવિચય ધર્મધ્યાનસ્વરૂપ છે.

૪. અહવવિચય-ધર્મ, અધર્મ, આપારક
કર્મના જે જે અનુકૂળ રાત્રિ, દિવસ, અવસાન
સમય, વગેરે વૃત્તિવાળો છે તથા અમુકકાલે અર્ધિ અર્ધન
વગેરે જે જે અહવવિચય વિચાર વિચારથી જેમ
તેમ અહવવિચય કર્મવિચય છે. આ કલ્પન દેવ, અર્ધિ આ
ધર્મવિચય જે જે વિચાર કર્મવિચય છે, જે જે કલ્પ
વગેરે જે જે અધર્મ અપારક અર્ધિ કર્મ છે. શ્રી નમ

ભારમંગલ શ્રી નવકાર

‘મદ્વયતે-માપ્યતે હિતમનેનેતિ મદ્વલમ્ ।’ અર્થાત્ જેનાથી હિત સ્વધાય છે તે મંગલ, અથવા હિત ધર્મથી જ સ્વધાય છે, તેથી હિતનાધક ધર્મને જે લાવે તે મંગલ. કહ્યું છે કે- ‘મદ્વં ધર્મલાતીતિ મદ્વલમ્ ।’ અર્થાત્ મંગ એટલે ધર્મ, તેને લાવે તે મંગલ, એવો ખીજો અર્થ પણ મંગલનો થાય છે. અથવા ધર્મની પ્રાપ્તિ અધર્મના નાશથી થાય છે. સર્વ અધર્મોનું મૂળ કારણ વિપય, દયાયો અને તેના દ્વેષવશ્ય ચાર ગતિમાં પરિવ્રમણરૂપ સંસાર છે, તેથી ‘મંસારપરિ-વ્રમણનો દાય કરે તે મંગલ’-એવો ત્રીજો અર્થ પણ મંગલનો થાય છે. કહ્યું છે કે-‘માં ભવાન સંસારાત ગાલયતિ-અપનયતીતિ મદ્વલમ્ ।’ અર્થાત્ ‘માં’=મને સંસારથી ગાલે-પાર ઉતારે અને મારા સંસારને દૂર કરે તે મંગલ.

એ રીતે મંગલ એટલે હિતનું સ્થાપન, મંગલ એટલે ધર્મનું ઉપાદાન અને મંગલ એટલે અધર્મના મૂળભૂત સંસાર-પરિવ્રમણનું જ મૂલોદ્ધેદન ગુણસાધક અને દુઃખનાશક પદાર્થને મંગલ રૂપ માનવાની રૂઢિ સંસારમાં પ્રચલિત છે. પરં-પરાએ પણ દુઃખોદ્ધેદક અને ગુણપ્રાપક પદાર્થો મંગલ રૂપ મનાય છે, તથા જેમાં કષ્ટનિવારણનું કે ગુણ આપવાનું (નિશ્ચિત નહિ પણ સંદિગ્ધ) સામર્થ્ય હોય, તે પદાર્થો પણ મંગલ રૂપ ગણાય છે. જેમ કે-દધિ, દૂધા, અક્ષત, શ્રીફળ, પૂર્ણકમળ અને સ્વસ્તિકાદિ પદાર્થો.

આગમવિષયક પરીક્ષા તે હેતુવિષય ધર્મધ્યાન છે. સ્વાદ્વાદ-
પ્રરૂપક આગમો કપ, છેદ અને તાપથી શુદ્ધ છે, તેથી અવશ્ય
આશ્રય કરવાલાયક છે. એ રીતે વિશિષ્ટ શ્રદ્ધાની અભિવૃદ્ધિ કરનાર
હોવાથી હેતુવિષય ધર્મધ્યાન કર્તવ્ય છે. શ્રી નવકારમંત્ર
પાત્ર કપ, છેદ અને તાપની પરીક્ષાથી શુદ્ધ હોવાથી તેનું
ધ્યાન હેતુવિષય ધર્મધ્યાનનો એક પ્રકાર બને છે.

૬

પુણ્યાનુગ્રહી પુણ્યના ઉદયથી જેને શ્રી નમસ્કાર
આગમમંત્રથી પ્રાર્થના થાય છે, તેને નરકગતિ
અને નિર્વાણગતિનું અમાનુષંગિક તથા છે,
નમસ્કાર સ્વર્ગાવરણનાં દ્વાર ઉઘડી જાય છે.

નવકારતું આહ્વાન-ધોષણ

જાવ ન જાવદ્ ચિત્તેણ, ચિત્તિયં પત્થિયં ચ વાયાણ ।

કાણ સમાદત્તં, જાવ ન સરિઓ નમુકકારો ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રને જ્યાં મુખી સ્મર્યો નથી, ત્યાં મુખી જ ચિત્તથી ચિંતવેલું, વચનથી પ્રાર્થેલું અને કાયાથી આરંભેલું કાર્ય થતું નથી. ૧.

ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોની જેમ નવકાર એ શાશ્વત છે. શ્રી તીર્થકંદની ધર્મદેશનાની જેમ એના ઉપકારો અનંતા છે. જગતમાં કોઈ પણ એવું પાપ નથી, કે જેનો પ્રતિકાર નવકારના આશ્રયથી અશક્ય હોય. નવકારના અશરો કેવળ અશરો જ નથી, કિન્તુ આશ્વાત્ અશરમયી દેવતાઓ-જ્યોતિષ-પુણે છે. એનો આશ્રય લેનાર અને એનું વિધિપૂર્વક શ્રવણ કે સ્મરણ કરનાર સર્વદા મુરશિત છે.

નવકારની એ પ્રતિજ્ઞા છે કે—મારો આશ્રય લેનાર કોઈ પણ હોય, તેનાં સર્વ પાપનો મારે સમૂલ નાશ કરવો. આ પ્રતિજ્ઞાને જોડી પાડનાર આજ મુખી કોઈનીકચું નથી. એને જોડી પાડવાનો પ્રયાસ કરનાર પાતે જ જોડો પડે છે.

નવકારની બીજી પ્રતિજ્ઞા એ છે કે—મારો આશ્રય લેનારનો આશ્રય સર્વ કોઈને લેવો પડે છે. દુનિયામાં જોડલા સુખ અને શ્રેષ્ઠ સંજીવ કે નિજીવ-પદાર્થો છે, તે મળ્યા નવકારના દાસ છે. નવકારની આ બીજી પ્રતિજ્ઞા છે અને

તેમ ગુણગુહમાનને વ્યક્ત કરનારી વાચિક અને કાવિક
ચેષ્ટાઓ પણ પ્રભાવસંપન્ન બની જાય છે. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ
નમસ્કારમાં એ ત્રણેય વસ્તુઓ રહેલી છે. મનથી નમવાનો
ભાવ, વચનથી નમવાનો શબ્દ અને કાયાથી નમવાની ક્રિયા;
એ રીતે જ્ઞાન, શબ્દ અને ક્રિયા રૂપ વિવિધ ક્રિયાથી યુક્ત
શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર પાર્થવસ અને કર્મક્ષયના અનન્ય
કારણ રૂપ બની જાય છે, તેથી તે સર્વોત્કૃષ્ટ (ભાવ)
મંગલસ્વરૂપ છે અને તેથી જ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારની
મુશિક્કામાં ફરમાવ્યું છે કે—

एष पञ्चनमस्कारः, सर्वपापमणाशनः ।

मङ्गलानां च सर्वेषाम्, मुख्यं भवति मङ्गलम् ॥ ૧ ॥

અર્થ—પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને કરેલો આ નમસ્કાર
સર્વ પાપોના પ્રકરે કરીને નાશ કરનારો છે તથા સર્વ મંગ-
લોમાં પ્રથમ-પ્રથમ સર્વોત્કૃષ્ટ મંગલસ્વરૂપ છે. ૧.

॥

શ્રી નમસ્કારના પ્રજ્ઞાપયી ચારો રક્ષક બને છે,
મોંઘા અનુકરણ કરે છે અને આપશુકનો ગુપ્ત
મુકેનરૂપ બની જાય છે.

સ્વાધ્યાય અને નવકાર

મંદિરા, વિગ્રહ, કપાલ, નિદા અને વિક્રધા-એ પાઞ્ચ પ્રકારનો પ્રમાદ જેમ આત્માનું અધઃપતન કરી સસાન-સાગરમાં ડૂબાવે છે, તેમ વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેશા અને ધર્મક્રધા-એ પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય આત્માને સંસારસાગરથી પાર ઉતારી મુક્તિના આઘ્યાખાધ મુખમાં ઝીલાવે છે. આ છે સ્વાધ્યાયનું વિશદ સ્વરૂપ. સૌથી સહેલામાં સહેલો અદ્યપત્ત પણ કરી શકે એવો અને અવસરે દ્વાદશાંગીનું પણ સ્થાન લે તેવો સ્વાધ્યાય શ્રી નવકારનો છે. એ વસ્તુને આ સેખમાં સંક્ષેપથી પણ સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યો છે.

શ્રી જિનશાસનમાં સ્વાધ્યાયને મોક્ષનું પરમ અંગ કહ્યું છે. પ્રત્યુપેક્ષણ, પ્રમાર્જના, ભિન્નાચર્યા, વૈયાકૃત્ય આદિ સંયમના અસંખ્ય વ્યાપારોમાંથી કોઈ પણ યોગમાં વર્તેલો જીવ પ્રતિસમય અસંખ્ય લયોનાં ક્રમેની ખપાવે છે, તો પણ સ્વાધ્યાયયોગમાં વર્તેલો જીવ સ્થિતિ અને રત્ન વડે ક્રમેની વિશેષે કરીને ખપાવે છે.

કર્મશયના મુખ્ય હેતુઓ બે છે-મન, વચન અને કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો નિવ્રક્ષ અને તે ત્રણેયનું શુભ વ્યપારોમાં પ્રવર્તન. આ બન્ને હેતુઓ સ્વાધ્યાયયોગમાં જે રીતે સિદ્ધ થાય છે, તે રીતે પ્રાયઃ અન્ય વ્યાપારો વખતે સિદ્ધ થઈ શકતા નથી. આ વાત કેવળ આગમથી જ નહિ પરંતુ કુક્તિ અને અનુભવથી પણ સિદ્ધ છે.

તે ટંકશાળી છે. એની સત્યતાની કસોટી કરવા માટે નવકારતું સમગ્ર વિશ્વને આમંત્રણ છે. વિશ્વની સામે નવકારતું આ આહ્વાન છે-જાહેર ઉદ્ઘોષણ છે કે-ઉઠો ! જાગો ! અને શ્રી નવકારના આ આહ્વાનનો હર્ષપૂર્વક સ્વીકાર કરો ! તેનો સ્વીકાર કરવા માટે શ્રી નવકારતું સર્વ કોઈને પ્રેમ-ભર્યું આમંત્રણ છે.

卐

મળ્યું ભુવનમાં સેવકા વિવેકી સુરો, અમુરો.
નિરાધરો તથા મનુષ્યો, મુતાં-જાગતાં,
નિરતનાં-નિરતાં કે પરતાં-કરતાં શ્રી નમસ્કાર
મહામંત્રને યાદ કરે છે.

ત્રણ કારણો છે. (૧) દ્વાદશાંગના સ્થાને તેનો ઉપયોગ થાય છે, (૨) પરિભ્રામની વિશુદ્ધિનું કારણ છે અને તેનાથી (૩) જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનું પણ આરાધન થાય છે.

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે-ધરમાં જ્યારે આગ લાગે, ત્યારે લોક જેમ કણ-કપાસાદિ અન્ય વસ્તુને છોડીને એકાદ મહા-મૂઢા કિંમતી રત્નને ગ્રહણ કરે છે, અથવા રણસંગ્રામને વિશે શુભટ જ્યારે ખીજો ઉપાય ન હોય, ત્યારે તકવાર, ભાલા વગેરે શસ્ત્રોને છોડીને એક અંગૂઠો ખાણું કે શંકુ આદિ શસ્ત્રને ગ્રહણ કરે છે, તેવી રીતે જ્યારે મરણકાળ ઉપસ્થિત થાય, ત્યારે પૂર્વધરો પણ જ્યારે અન્ય શુભ યાદ રાખવા અસમર્થ થાય, ત્યારે દ્વાદશાંગને છોડીને શ્રી અરિહંત આદિના નમસ્કારને જ યાદ કરે છે, તેથી આ નમસ્કાર દ્વાદશાંગનો અર્થ છે તે સાબીત થાય છે.

અથવા સુધર્મ દ્વાદશાંગ પણ પરિભ્રામની વિશુદ્ધિ માટે જ લગાય છે. પરમપુરુષ પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવા દ્વારા પણ તે જ અર્થ સિદ્ધ થાય છે, તેથી તે દ્વાદશાંગાર્થ છે.

અથવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એ જ દ્વાદશાંગાર્થ છે. તે શુદ્ધો શ્રી અરિહંતાદિ પાંચની અંદર રહેલા છે, પણ જીવંતમાં નથી. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર દ્વારા તે ત્રણની જ સાધના થાય છે, તેથી પણ તે દ્વાદશાંગાર્થ છે. અથવા અંબુજ દ્વાદશાંગી દેવ, શુક અને ધર્મસ્વરૂપ છે અને નવકાર પણ દેવ, શુક અને ધર્મસ્વરૂપ છે.

શ્રી જિનમતમાં સ્વાધ્યાય પાંચ પ્રકારનો કહ્યો છે-
વાચના, ધૃત્તના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા. શુરુ
પાસે સૂત્ર-અર્થ બ્રહ્મ કરવાં તે વાચના, સંદેહનિવારણ
માટે પૂછવું તે ધૃત્તના, અગ્રદિગ્ધ સૂત્રાર્થની પુનઃ પુનઃ
પરિવર્તના (પડન) તે પરાવર્તના, પુનઃ પુનઃ વિચારણા તે
અનુપ્રેક્ષા અને અનુબ્રહ્મ બુદ્ધિથી ચોગ્યની આગળ કથન કરવું
તે ધર્મકથા. આ પાંચેય પ્રકારનો સ્વાધ્યાય મન-વચન-
કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો નિરોધ કરાવી શુભમાં એકાગ્રતા
પૂર્વક પ્રવર્તન કરાવે છે, તેથી કર્મકાયનો અસાધારણ હેતુ
બની પરંપરાએ પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. શાસ્ત્રો કહે છે
કે-આદરપૂર્વક સ્વાધ્યાયની લીનતા, એ યાવત્ સર્વજ્ઞપદ
અને તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિનો માર્ગ હેતુ બને છે. પાંચેય
પ્રકારનો સ્વાધ્યાય પદાર્થોના પરમાર્થને જાણાવનારો છે અને
કર્મ, કલ્મસદગ્ધિના મૂળાદ્ય પરમ વૈરાગ્યનો હેતુ બને છે.

આ સ્વાધ્યાય ઉદ્દેશ્યના ચૌદ પૂર્વધરને હોય છે.
મન, મણિ, મેઘાદિના સામ્યથી અંતર્મુદ્ધતામાં તેઓ ચૌદ
પૂર્વધર અને પાંચેય અધિભૂત પરાવર્તન કરે છે. દશ પૂર્વ-
ધરને નવ પૂર્વધર, નવ પૂર્વધરને નવ પૂર્વધર અને
તે ત્રણેય પદાર્થ તેને પાંચ કહેવાય છે. આવડતું ન
હોય તેને પણ શ્રી પંચધરમેષ્ટિ નમસ્કારનો સ્વાધ્યાય કહેવ
કે. આ કહેવાય તે પંચધરમેષ્ટિ નમસ્કાર દ્વારા કરવાના અર્થ
કે, મન, મેઘ, મણિ, મણિ, મણિ.

શ્રી પંચધરમેષ્ટિ નમસ્કાર દ્વારા કરવાના અર્થ

જાવવામાં મુખ્ય હેતુ શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની ‘અવિનાશિતા’નો ખ્યાલ છે, ‘જો અવિનાશિતાનો વિચાર એમ સૂચવે છે કે- શ્રી અરિહંતપદ્મીને અંત છે, શ્રી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ અવસ્થાઓને પણ અંત છે, પણ માત્ર એક સિદ્ધ અવસ્થા જ એવી છે, કે જેના ઉપર કાળની કાળ નથી. દેવ, દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તી કે અહુમિન્દ્રના પદોને અને સુખોને અંત છે, કિન્તુ શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોના મુખને અંત નથી. જો સદ્ધિ અનંતકાળ મુખી અન્યાયાધિપણે કેઈ પણ મુખનો ઉપભોગ થઈ શકે, તો તે એક નિદ્રાનાં મુખનો જ થઈ શકે તેમ છે.

પૂજ્ય ઉપાધ્યાય ભગવંત શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ આઠમી યોગદષ્ટિના વર્ણનમાં દર્શાવે છે કે-

સર્વ શત્રુક્ષય, સર્વ વ્યાધિત્રય,

પૂરણ સર્વ સમીકાણ;

સર્વ અર્થ યોગે મુખ તેહથી,

અનંતગુણ નિરીકાણ. ૧.

અર્થાત્-સર્વ શત્રુઓનો ક્ષય થવાથી, સર્વ વ્યાધિઓનો વિત્રય થવાથી, સર્વ ધ્વિષ્ટાઓ પૂર્ણ થવાથી અને સર્વ પદા-યોગોના સંયોગ થવાથી સંસારી જીવને જે સુખ થાય, તેથી અનંતગુણ મુખ એક શ્રી સિદ્ધ ભગવંતને હોય છે અને તેનો કદી અંત આવતો નથી.

મુખની આ સ્થિતિ શ્રી સિદ્ધ ભગવંત સિવાય ખીલ્લ કોઈને પ્રાપ્ત થતી નથી, તેથી તેવા અવિનાશી મુખના અર્થી આત્માઓને માટે શ્રી સિદ્ધ ભગવંતનો નમસ્કાર પરમ ઉપા-

જો શ્રી અરિહંતના નમસ્કાર વડે આપણે કોઈ સ્વાર્થ સરતો દેખાય, તો જ તેમાં રસ આવી શકે છે. એ સ્વાર્થ શું છે? તેને શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજી શ્રી નમસ્કારનિયુક્તિની એક ગાથા વડે સ્પષ્ટ કરી આપે છે, કે જે આપણે ઉપર જોઈ આત્મા.

તેમાં કશું છે કે-શ્રી અરિહંત ભગવંતને નમસ્કાર કરવા વડે હું 'માર્ગ'ને ચાહું છું, શ્રી સિદ્ધ ભગવંતના નમસ્કાર વડે હું 'અવિપ્રજ્ઞાશ'ને ચાહું છું, શ્રી આચાર્ય ભગવંતના નમસ્કાર વડે હું 'આચાર'ને ચાહું છું, શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવંતના નમસ્કાર વડે હું 'વિનય'ને ચાહું છું અને શ્રી સાધુ ભગવંતને નમસ્કાર કરવા વડે હું 'સાધ્ય'ને ઇચ્છું છું.

'માર્ગ', અવિપ્રજ્ઞાશ, આચાર, વિનય અને સાધ્ય-જો પાંચ વસ્તુઓ મુખ્યપણે પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવા વડે મને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, પરંતુ ખીજા કોઈ પણ ઉપાયથી તે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી, તેથી હું જો પાંચને નમસ્કાર કરું તો આપણે પુ. આ. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજીના દહ સંકલ્પ મેળે મેળે થઈ શકે કે- 'પંચવિદ્યનમોમાર્ગ, કરેમિ ભવદિ દેહદર્શન' અર્થાત્ મને પાંચ વસ્તુઓથી હું પાંચ પ્રકારનો સમગ્રપણે મેળે છું.

જો મને કશું વિચાર-આચાર ઉપર કરી આત્મા શીજો નહીં, તો અવિપ્રજ્ઞાશ, વિનય વડે કરવાના છે.

આ સિદ્ધ ભગવંતને નમસ્કાર કરતાં વળતે એકાગ્રમન.

સંભવે છે. જેમ જેમ તે હેતુઓનું પ્રણિધાન વધતું જાય છે, તેમ તેમ નમસ્કારની ભાવરૂપતા-પરમાર્થ મંગલમયતા વધતી જાય છે. ગૌણ હેતુઓમાં શ્રી અરિહંત ભગવંતનો 'શાઘ' અને શ્રી સિદ્ધ ભગવંતનું 'રૂપ' કહી શકાય, શ્રી અરિહંત ભગવંતનું 'આદ્ય' અને શ્રી સિદ્ધ ભગવંતનું 'દાસિણ્ય' કહી શકાય અને શ્રી અરિહંત ભગવંતનો 'ઉપશમ' અને શ્રી સિદ્ધ ભગવંતનો 'સંવેગ' કહી શકાય. એ રીતે શ્રી અરિહંત ભગવંતની 'મૈત્રી' અને શ્રી સિદ્ધ ભગવંતનું 'માયસ્થ્ય,' શ્રી અરિહંત ભગવંતની 'અહિંસા' અને શ્રી સિદ્ધ ભગવંતનું 'સત્ય' વગેરે વગેરે પણ કહી શકાય. એ રીતે અનંત અનંત રુણોમાથી એકેક ગુણને જુદો જુદો લઈને તેના પ્રણિધાનપૂર્વક શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ વગેરે પરમ પંચપરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવાનો જો અભ્યાસ પાઠવામાં આવે, તો એકાચના વધી જાય અને શાસ્ત્રે ફરમાવેલું તસ્મિન્, તન્મન, તદ્ભેદ્યા, તદ્ અધ્યવસાય, તત્ તીવ્ર અધ્યવમાન વગેરે વિશેષલોવાળું ચિત્ત બની જાય. સાથે જ કાચી માટીના કુંભમાં ભરેલા જળના દણ્ડે અગુલ કર્મોનો સમૂહ શય થઈ જાય અને મર્વ કુલ મંગલોની પ્રાપ્તિ મુક્તિ બની જાય.

આ છે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતના ભાવનમસ્કારની પ્રાપ્તિનો સ્વરૂપમાં સ્વરૂપ ઉપાય. સૌ કોઈ ભવ્ય આત્માઓ તેનો આદર કરી પોતાનું સર્વોત્તમ કલ્યાણ આપી.

દેવ છે. અવિનાશીપણના પ્રણિધાનથી શ્રી સિદ્ધ ભગવંતને થતો નમસ્કાર તન્મયતાને લાવી આપે છે અને તે તન્મયતા નમસ્કારને લાવનમસ્કાર બનાવે છે. આ લાવનમસ્કાર એ જ પરમાર્થ મંગલ છે.

પરમાર્થ મંગલ એ વસ્તુતઃ આત્માના શુભ અધ્યવસાયને છોડીને બીજું કંઈ જ નથી. અવિનાશી શુભના પ્રણિધાન વડે શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોને કર્ત્વો નમસ્કાર શુભ અધ્યવસાયને જગાડનારો થાય છે, તેથી તે લાવમંગલ છે. લાવમંગલ અટકે નિશ્ચયથી મંગલ. મંગલનું કાર્ય અનિષ્ટનું નિવારણ અને કષ્ટનો લાભ કરવાનું છે. તે જેનાથી થાય કે ન થાય, તે દ્રવ્યમંગલ અને જેનાથી અવશ્ય થાય, તે લાવમંગલ છે.

તન્મયદષ્ટિને મન તન્મય સંસાર અનિષ્ટ છે, માત્ર સિદ્ધ મુક્તિનું મુખ જ કષ્ટ છે. તેની અવશ્ય સિદ્ધિ શ્રી સિદ્ધ ભગવંતના નમસ્કારથી જાહે થાય, કે જો તે પ્રણિધાનપૂર્વક કરવામાં આવે, એ પ્રણિધાનને લાવવા માટે નમસ્કારની કે મંત્ર કેટલો જાણિયાનો પાછળ પ્રયત્ન તેનું કોઈએ અને તે જ પ્રણિધાન આપે, એકે તેથી ચુનકેવડી ભગવંત શ્રી સિદ્ધ ભગવંતે મિષ્ટ તે વિનુબેનને જ આપી નમસ્કારની પાછળ કરવા તેનું નિર્ણય કરવામાં આવે છે.

એ અનિષ્ટ નમસ્કારની પાછળ આપેલું પ્રધાન છે, તે સિદ્ધ નમસ્કારની પાછળ અવિનાશીનું પ્રધાન છે. એથી તે જ સિદ્ધ થાય છે કે જોઈએ તેનું વિનુબેન અનેક

ક્રિયા કેમ બનાવાય ? તેનું જ્ઞાન મળે છે. શ્રી અનુયોગદ્વાર-
સૂત્રમાં ભાવક્રિયાનું લક્ષણ બતાવતાં દરમાયુ છે કે-

જળ્પનં સમળે વા, સમળી વા, સાવણ વા, સાવિયા વા,
તચ્ચિત્તે, તમ્મળે, તલ્લેસે, તદ્વજ્જવસિણ, તત્તિન્નવજ્જવસાણે,
તદ્દોવઉત્તે, તદ્દપ્પિઅકરણે, તત્તમાવણામાવિણ, અદ્ધત્થ કત્થદ્ધ
મળં અકરેમાણે ઉમ્મઓકાલં આવસ્સયં કરેદં ।

અર્થ-જાણુ, જાણી, આવક અને આવિકા ઉભયકાળ
આવશ્યકને કરે. કેવી રીતે ? તચ્ચિત્ત, તન્મન, તલ્લેશ્યા, તદ્ધ
અધ્યવસાય, તન્ તીવ્ર અધ્યવસાન, તદ્ધ અર્થોપયુક્ત, તદ્ધર્પિ-
તકરણ અને તદ્ધ ભાવનાથી ભાવિત થઈને અન્યત્ર કોઈ પણ
સ્થાને મનને ઠર્યા વિના કરે, એવી ક્રિયા ભાવક્રિયા છે અને
એ રીતે થતું આવશ્યક એ ભાવ આવશ્યક છે.

અહીં સામાન્ય ઉપયોગને તચ્ચિત્ત કહે છે, વિશેષ
ઉપયોગને તન્મન કહે છે અને ઉપયોગની વિશુદ્ધિને તલ્લે-
શ્યા કહે છે. જેવો ભાવ તેવો જ ભાવિત સ્વર જ્યારે બને,
ત્યારે લેશ્યાની વિશુદ્ધિ ધર્મ ગણાય છે. જેવો સ્વર તેવું જ
ધ્યાન બને, ત્યારે ચિત્ત તદ્ધધ્યવસિન અને તેવું જ તીવ્ર
અધ્યવસાનવાળું બન્યું ગણાય છે. તદ્ધ અર્પિતકરણ, તદ્ધ
અર્થોપયુક્ત અને તદ્ધ ભાવનાભાવિત, એ ચિત્તનાં ત્રણ
વિશેષણો ચિત્તની વધની જતી એકાગ્રતાને સૂચવે છે. સર્વ
કર્મો આશ્રયે મન, વચન અને કાયા, તથા કરણ, કરાવણ
અને અનુભોદન તે વડે યુક્ત ચિત્ત, અર્થ, ભાવાર્થ અને

કિયાને જ શાસ્ત્રોમાં 'નમસ્કાર' પદાર્થ' કહ્યો છે. શ્રી નમસ્કારનિર્યુક્તિમાં શ્રીમદ્ ભદ્રણાહુસ્વામિજી દર્શાવે છે કે-

મળસા ગુણપરિણામો, વાયા ગુણભાસણં ચ પંચવર્ણં ।

કાપળ સંપણામો, એસ પયત્યો નમુકારો ॥૧॥

અર્થ-મન વડે આત્માનું પંચપરમેષ્ઠિના ગુણોમાં પરિણમન, વચન વડે તેઓના ગુણોનું કીર્તન અને કાયા વડે સમ્યગ્ વિધિયુક્ત તેઓને પ્રણામ, એ નમસ્કારનો પદાર્થ છે, અર્થાત્ નમસ્કારપદનો એ જરૂર અર્થ છે.

સાચો નમસ્કાર થવા માટે કાયાથી પ્રણામ અને વાત્સલી ગુણોના ઉચ્ચારણની સાથે મનનું પરમેષ્ઠિના ગુણોમાં પરિણમન પણ આવશ્યક છે. એ પરિણમન પરમેષ્ઠિનમસ્કારની પાછળ સંસ્કારા દેનુઓનું શુદ્ધ ચિંતન દરવાશી થાય છે.

શ્રી સદ્ગુરુન બગવંતના નમસ્કારની પાછળ જેમ 'મન' દેનું છે, તેમ શ્રી શિવ બગવંતના નમસ્કારની પાછળ 'અવિનાશ' એ દેનું છે. સંસ્કારની સર્વ વસ્તુઓ વિનાથી છે, એક શિવજી જ અવિનાશી છે. અવિનાશીપદની શિદ્ધિ મને હશે તો શ્રી શિવ બગવંતને નમસ્કાર એ દેનુપૂર્વકના નમસ્કારને વેળા છે. બગવંતનમસ્કાર અને છે. કેટલી પણ કિયાને જાણે છે, બગવંત માટે સાચો ચિન્તને આઠ પ્રકારનાં વિશેષ રૂપો વિશેષ નમસ્કારનું દર્શન કર્યું છે. તે વિશેષરૂપને બગવંતના બગવંતિ વિદ્યા જ પદ્ધિ છે કે કેમ? તે નમસ્કાર કેમ રહે છે? જો તે અવધિય જે ન હોય, તો તેને કાયા

છે. શ્રી ઉપાધ્યાયભગવંત અને શ્રી સાધુભગવંત પણ આ સર્વ આચારથી પૂર્ણ હોય છે, પરંતુ તેઓ શ્રી આચાર્યભગવંતની આજ્ઞા વડે પ્રેરાયેલા હોવાથી ગૌણ છે. પંચાચારના પાત્રક અને પ્રવર્તક મુખ્યત્વે શ્રી આચાર્યભગવંત જ હોવાય છે, તથા શ્રી આચાર્યભગવંતેના ‘આચાર’ ગુણનું પ્રણિધાન આચાર્યનમસ્કારની પાછળ હોવું જોઈએ.

પાંચ વિષયોથી મુંઝાયેલા વિશ્વમાં પાંચ પરમેષ્ઠિઓમાં રહેલા સર્વશ્રેષ્ઠ પાંચ વિષયોને અલગ પાડીને, તે તે વિષયોના પ્રણિધાનપૂર્વક પાંચ પરમેષ્ઠિઓને જો નમસ્કાર કરવામાં આવે, તો પણ તે નમસ્કાર લાવનમસ્કાર બની શકે છે. પાંચ વિષયોમાં મુખ્ય વિષય શબ્દ છે અને શબ્દમાં સર્વશ્રેષ્ઠ શબ્દ એક શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓનો છે. સમવસરજીમાં બિરાજમાન ઘર્ષ શ્રી અરિહંત ભગવંતો જ્યારે ધર્મદેશના આપે છે, ત્યારે તેઓનો શબ્દ-ધ્વનિ આપાત્રી મેઘની ગર્જનાથી પણ અધિક મધુર અને ગંભીર હોય છે, અથવા જાણે મંથન થતા સમુદ્રનો જ ધ્વનિ ન હોય, તેમ પ્રજાના મુખમાંથી નીકળતા શબ્દનો ધ્વનિ ઓતાઓના ચિત્તના સંતાપને હરનારો થાય છે અને વિષયરૂપી વિપના આકર્ષણને ટાળનારો થાય છે. શ્રી અરિહંતના શબ્દની જેમ શ્રી સિદ્ધોનું રૂપ અને તેનું પ્રણિધાન ત્રણેય લોકમાં રહેલા સર્વ પ્રકારના રૂપની સુંદરતાના મિથ્યા આકર્ષણને હરનારું થાય છે.

અહીં શંકા થાય કે-શ્રી સિદ્ધને વળી રૂપ કેવું? ૨. શરીરી શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોને શરીર નથી, તો પછી રૂપ તો હોય જ ક્યાં?

રહસ્યાર્થમાં ઉપયોગયુક્ત ચિત્ત અને એ પ્રણેયની ભાવનાથી ભાવિન અંતઃકરણ જ્યારે બને, ત્યારે આવશ્યકાદિ ક્રિયા ભાવક્રિયા કહેવાય છે. નમસ્કારની ક્રિયાને પણ જો ભાવક્રિયા બનાવવી હોય, તો ચિત્ત અથવા અંતઃકરણને ઉપયુક્ત વિશેષણોથી વિશિષ્ટ બનાવવું જોઈએ. અંતઃકરણ એ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ ત્યારે જ બને, કે જ્યારે નમસ્કારની ક્રિયા હેતુપુરઃસર બને અર્થાત્ ક્રિયા પાછળના હેતુઓનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન અને લક્ષ્ય હોય.

શ્રી અરિહંતના અને શ્રી ચિદ્દના નમસ્કારના હેતુઓનું જ્ઞાન થયા પછી શ્રી આચાર્યનમસ્કારની પાછળ રહેલા હેતુનું જ્ઞાન જરૂરી છે. તે હેતુ આચાર્યપ્રધાન છે. આચાર્યનો આચાર પાંચ પ્રકારનો, અથવા છત્રીશ પ્રકારનો, અથવા એક સા ને આઠ પ્રકારનો છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય-એ પાંચ આત્માના મુખ્ય ગુણો છે. તેને પ્રકટ કરવા મહેના પાંચ આચારો અનુક્રમે જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર-એ નામથી ઓળખાય છે. તેમાં જ્ઞાનાચારના આઠ પ્રકારો છે, દર્શનાચારના આઠ પ્રકારો છે, ચારિત્રાચારના આઠ પ્રકારો છે અને તપાચારના આઠ પ્રકારો છે. તેમ જ વીર્યાચારના છત્રીશ પ્રકારો જાણવા તે જોઈ શકાય છે. મહેના આચારોને ત્રણ પ્રકારના વીર્યાચારોમાં વહેંચી શકાય છે. તેમાં આઠ પ્રકારના આચારો ગાય છે. તેમાં આઠ પ્રકારના વીર્યાચારો છે. આચાર્યપ્રકાર અને તેની દેશ ભેદના આચારો છે. તે મહેના આચારોના જ્ઞાનમાં અને તેમના પ્રકારોમાં જોઈ શકાય છે. તે જોઈ શકાય છે.

શ્રી અરિહંતોનો ગંભીર ધ્વનિ, શ્રી સિદ્ધોનું અવિ-
નાશી રૂપ અને શ્રી આંધાર્યોના સદાચારની મુવાસ જોઈ આવ્યા-
નહવે શ્રી ઉપાધ્યાયોના સ્વાધ્યાયનો રસ તથા શ્રી સાધુઓની
નિર્મળ કાયાનો સ્પર્શ તથા જનનું પ્રલિધાન નમસ્કારની
ક્રિયાને ભાવક્રિયામાં ફેરી રીતે પસંદાવે છે, તે જોઈશું.

卐

શું આ નવકારમંત્ર એ કામકુંભ છે ?
ચિંતામણિરત્ન છે ? અથવા કલ્પતટ છે ?
નહિ નહિ, તેનાથી પણ અધિક ફલદાયી
છે. કારણ કે-કામકુંભ, ચિંતામણિ કે કલ્પ-
વૃક્ષ તો એક જ જન્મના મુખને મારે કાર-
ણભૂત બને છે, જ્યારે અતિ ઉત્તમ એવો
શ્રી નવકારમંત્ર તો સ્વર્ગ અને મોક્ષને
આપનારો છે.

શ્રી અરિહંતોના ગંભીર ધ્વનિ, શ્રી ત્રિલોનું અવિ-
નાશી રૂપ અને શ્રી આચાર્યોના સદાચારની સુવાસ ભેઈ આગ્રા-
હવે શ્રી ઉપાધ્યાયોના સ્વાધ્યાયનો રસ તથા શ્રી સાધુઓની
નિર્મળ કાયાનો સ્પર્શ તથા બનેતું પ્રજિધાન નમસ્કારની
ક્રિયાને ભાવક્રિયામાં દેવી રીતે પસંદાવે છે, તે ભેઈનું.

卐

શું આ નવકારમંત્ર એ કામકુંભ છે ?
ચિંતામણિરત્ન છે ? અથવા કંઈપત્ર છે ?
નહિ નહિ, તેનાથી પણ અધિક ફલદાયી
છે. કારણ કે-કામકુંભ, ચિંતામણિ કે કંઈપ-
ત્ર તો એક જ જન્મના મુખને મારે કાર-
ણથી જ બને છે, જ્યારે અતિ ઉત્તમ એવો
શ્રી નવકારમંત્ર તો સ્વર્ગ અને મોક્ષને
આપનારો છે.

પરંતુ અહીં રૂપ શબ્દનો અર્થ શરીરનું રૂપ ન લેતાં આત્માનું રૂપ લેવું જોઈએ. વળી શરીરનું પણ રૂપ કે સૌંદર્ય અંતે તો આત્માના રૂપને આભારી છે. ઉવરહિત શરીરનું રૂપ ગણાતું નથી. શરીરમાં જ્યાં સુધી ઉવ હોય, ત્યાં સુધી શરીરનું રૂપ આકર્ષે છે. એટલે સંસારી ઉવના દેહનું સૌંદર્ય પણ વસ્તુતઃ શરીરની અંદર રહેલા ચેતનની ચેતનાના સૌંદર્યની સાથે સંબંધ રાખે છે. શ્રી સિદ્ધલગવંત અશરીરી છે, તેથી તેઓનું રૂપ અને સૌંદર્ય સર્વ સંસારી ઉવોના શરીરના રૂપ અને સૌંદર્યથી વિલક્ષણ છે. એ રૂપ દેહનું નથી, તો પણ દેહમાં રૂપ, કે જે ચેતનની હયાતિના કારણે છે, તે મનનનું છે, તેથી તે સર્વશ્રેષ્ઠ અને સર્વાધિક છે.

જિહ્વનું રૂપ સર્વ રૂપોથી અધિયાતું છે, તેથી તેનું જ્ઞાન અન્ય સર્વ રૂપી પદાર્થોના રૂપના અયોગ્ય આકર્ષણને પાસપાસમાં વિખેરી નાખે છે. તેથી રીતે શ્રી આચાર્યલગવંતના આચાર્યનો ગ્રંથ-શ્રીતની મુગંધ સર્વ લૌકિક મુગંધી પદાર્થોની મુગંધના અયોગ્ય આકર્ષણને દાબી દે છે. ઉવને અન્ય લોકિક વિચિત્રો પાસના ધનાદિશયની છે. તે વાસનાને અન્ય લોકિક અર્થે એક જાગતુ તે વિચિત્રોની વિચિત્રતાનું ચિન્તન કરીને એક જાગતુ પશિષ્ટિ મંદર એવા વિચિત્રોની મંદરતાનું જોડિતનું નથી. આવા અર્થ છે. ગ્રંથની વાસનાને નિર્મૂળ કરીને એક જાગતુ આચાર્યની મુગંધનું પંચાચાર્યના અર્થને એક જાગતુ એક જાગતુ મુગંધનું અધિયાતન ઉત્તમ

એકાગ્રતા લાવનારો થાય છે. ચિત્તની એકાગ્રતા કદી પણ બળાંકારે આવતી નથી અને જો કદાચ આવે તો પણ તે દીર્ઘકાળ ટકતી નથી. ચિત્તનો સ્વભાવ જ એવો છે કે- તેને જોમાં રસ આવે તેમાં તે તુરંત જ સ્થિર થઈ જાય છે. શ્રી અરિહંતના નમસ્કારમાં ચિત્તને સ્થિર કરવું હોય, તો શ્રી અરિહંતમાં રહેલી કોઈ વિશેષતા, કે જેમાં પાતાનું રસ હોય તેને આગળ કરવી જોઈએ અને તેની સામે હૃદય કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ. એ કરનાની સાથે જ ચિત્તની લીનતા આવી જાય છે, તેમજ લીનતા આવે તેની સાથે જ મંગલનું આગમન અને વિનંતીનું વિદારણ થઈ જાય છે.

શ્રી નમસ્કારમંત્ર મંગલમય છે, સર્વ મંગલમાં પ્રધાન મંગલ છે, સર્વ પાપનો આત્મનિક હાય કરનાર છે, વગેરે વિશેષણો તો જ અરિનાર્થ થાય, કે જો તેના સ્મરણમાં, જાપમાં કે ધ્યાનમાં ચિત્ત લયલીન બને એ લીનતા લાવવાનું એક સાધન શ્રી અરિહંતાદિ પરમેષ્ઠિઓમાં રહેલી વિશેષતાઓનું પ્રણિધાન છે.

શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓમાં મોક્ષમાર્ગની આદ્ય પ્રકાશકતાની સાથે વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન છે અને એ સમ્યગ્દર્શન પામવાની જેટલી સામગ્રી જોઈએ, તે બધી એક-સામગ્રી તેઓમાં એકત્ર થયેલી છે. આ મહા પ્રાણિકાર્યોની પૂજા, સમવસરનું સમૃદ્ધિ, અનિશ્ચયવાળી ધર્મકથા, દેવોની પૂજા, પુણ્યનાં પ્રત્યક્ષ ફળ, વગેરે અગણિત વસ્તુઓને એનાર, સાંભળનાર કે પરિચયમાં આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિને

નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર

[૪]

શ્રુતકેવલી લગવંત શ્રી ભદ્રાહુસ્વામીજી ફરમાવે છે કે-‘ માર્ગ, અવિપ્રણાશ, આચાર, વિનય અને સહાય ’- એ પાંચ હેતુઓ માટે હું શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ લગવંતોને નમસ્કાર કરું છું. હેતુપૂર્વકની ક્રિયા ફલવતી છે. હેતુ કે સંકલ્પવિદ્વીન કર્મ ફળનું નથી. નમસ્કાર કરવાની પાછળ પાંચ પ્રકારના હેતુઓ શ્રુતકેવલી લગવંત શ્રી ભદ્રાહુસ્વામીજી શ્રી નમસ્કારની નિયુક્તિ કરતાં ફરમાવ્યા છે. આ પાંચ હેતુઓ તો માત્ર ઉપલક્ષ્ય છે. ‘ માર્ગ ’ હેતુ માટે જ શ્રી અરિહંતને નમવાનું છે એમ નથી, પણ તેની રીતે શ્રી અરિહંતે માર્ગોપદેશક છે તેથી નમસ્કારને પાત્ર છે, તેથી રીતે તેઓ જોડાયાંદિ અનંત શુભોચી અલંકૃત છે માટે પણ નમસ્કારપૂર્વક છે. પાંચ હેતુઓ જનાવીને પાંચની સંખ્યાનો નિયમ નથી કર્યો. પણ ક્રિયાને ફળવતી જનાવવા માટે તે હેતુપૂર્વક કરવી જોઈએ એ નિયમ દર્શાવ્યો છે. તે હેતુ પૂર્વક એક વિદ્વિતની માર્ગોપદેશકતા પણ લેવાય, શ્રી અરિહંતની પણ એ જોડાઈ પણ લેવાય, તેમજ શ્રી અરિહંતને પણ એ જોડાઈ પણ લેવાય, અનુપમ અરિહંતના પોતે જોડાઈ પણ લેવાય. શ્રી અરિહંતને સંતોષ કરીશું એવો હેતુ પણ હોઈ શકે છે. અરિહંતને નમસ્કાર કરવામાં જોડાઈ પણ લેવાય. અરિહંતને નમસ્કાર કરવામાં જોડાઈ પણ લેવાય.

શુદ્ધોના પ્રણિધાનપૂર્વક થતો શ્રી અગ્નિ તો નમસ્કાર શુભાદુમાનના ભાવવાળો છે અને ગુણાદુમાનનો ભાવ અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત છે. એમ શાસ્ત્રો માફી પર છે કહ્યું છે કે-

મત્તીફ જિણવરિદાણં, સ્વિજ્જંતિ પુલ્લસંચિદા કમ્મા ।

ગુણપગરિસવદુમાણો, કમ્મવણદવાણ્ણો જેણ ॥ ૧ ॥

અર્થ-જિનવરેન્દ્રોની ભક્તિ વટે પૂર્વ-નચિત કર્મો ક્ષયને પામે છે, કારણ કે-ગુણપ્રકારનું અદુમાન એ કર્મોટપી વનને બાળવા માટે દાવાનગનું કામ કરે છે

શ્રી અરિહતોની જેમ શ્રી નિદ્ધભગવાનના 'અવિ નાશિના' આદિ શુદ્ધોના પ્રણિધાનપૂર્વક થતો નમસ્કાર શુભાદુમાનના ભાવવાળો બને છે. તેથી તે પાત્ર અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત અને કર્મવનને બાળવા માટે દાવાનગનુક્ય બને છે એ રીતે શ્રી આચાર્યભગવાનનો નમસ્કાર પાત્ર તરફ શ્રી આચાર્યભગવાનમા સંહતા ભાવાચાર, નાસ્ત્ર-ય, પાપમુક્તિના, ભવનિર્વેદ, કાઉચ, ઔચિત્ય આદિ શુદ્ધોના પ્રણિધાનપૂર્વક થાય છે, ત્યારે તે શુભાદુમાનને પેદા કરનારો થાય છે અને તેથી અસંખ્ય ભવોના ઉપાર્જન કરેલા કર્મોને બાળી નાંખે છે.

ઉપર આપણે શ્રી અરિહતોનો સર્વશ્રેષ્ઠ શબ્દધર્મો-પદેશ, શ્રી ત્રિલોચનું સર્વ રૂપોત્તું કારણ અને સંસારના સર્વ રૂપોથી ચઢિયાતું એવું અવિનાશી ઉપ નથા શ્રી આચાર્ય-ભગવાનના આચાર અને તેના પાલનથી પ્રગટ થતી ભાવ સુવાસ, તે બધાના પ્રણિધાનપૂર્વક કરાતો નમસ્કાર ભાવન-

અપૂર્વ શ્રદ્ધાવાન અને ધર્મ પ્રત્યે પરમ આદરવાન બનાવવાનું અચિન્ત્ય સામર્થ્ય ધરાવે છે.

શ્રી અરિહંતોનું જ્ઞાન, શ્રી અરિહંતોનો વૈરાગ્ય, શ્રી અરિહંતોનો ધર્મ અને શ્રી અરિહંતોનું ઐશ્વર્ય વગેરે એકેક વસ્તુ એવી છે કે-તેનું પ્રણિધાન કરનાર આત્માના અંતઃકરણમાં સમ્યક્ત્વનો સૂર્ય પ્રગટાવે છે અને મિથ્યાત્વનું ઘોર અંધારું હંમેશા માટે નિવારણ કરી દે છે. નમસ્કારને બાવનમસ્કાર બનાવવા માટે અને નમસ્કારની ક્રિયામાં ચિત્તનો બાવ જગારી આપવા માટે આ સરળમાં સરળ યુક્તિ છે.

શ્રી ગોટશક આદિ ગ્રંથોમાં ધર્મશિદ્ધિનાં પાંચ લક્ષણો દર્શાવે છે. તેમાંનું પહેલું લક્ષણ ઔદાર્ય અર્થાત્ કાર્પણ્યનો ત્યાગ છે, બીજું લક્ષણ ધૈર્ય અને ગાંભીર્યયુક્ત દાક્ષિણ્ય છે, ત્રીજું લક્ષણ તપશ્ચર્યા દ્વારા પાપની વ્યુત્પત્તિ છે, ચોથું લક્ષણ નિર્માલ્ય એવું છે અને પાંચમું લક્ષણ જનપ્રિયત્વ છે.

શ્રી અરિહંતોનું અનુપમ ઔદાર્ય તેઓની ધર્મશિદ્ધિને અનન્ય છે. વળી શ્રી અરિહંતોનાં દાક્ષિણ્યને સમ્યક્ત્વયુત્ત્વ દર્શાવે છે અને સમ્યક્ત્વનું પ્રથમ લક્ષણ ઉપશમ એટલે અપરાધો અને પાપ કોઈના અભાવ છે. વળી શ્રી અરિહંતોની નિર્માલ્યતા, કષ્ટ, શ્વેદ અને સાવચૂકતા એ સમ્યક્ત્વની અનન્યતા દર્શાવે છે. વળી શ્રી અરિહંતોએ પુણ્યકર્મો કે જે કેટલા સ્વકર્મનું જ્ઞાન એ અદ્વિતીય છે અને તેમના અંતરે શ્રી અરિહંતોની અદ્વિતીય સર્વલોકજ્ઞતાની અનન્યતા દર્શાવે છે. અતઃ તેનાથી છે એ વગેરે

શુભોના પ્રાણિધાનપૂર્વક થતો શ્રી અરિહંતનો નમસ્કાર શુભળદુમાનના ભાવવાળો છે અને શુભળદુમાનનો ભાવ અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત છે, એમ શાસ્ત્રો સાક્ષી પૂરે છે. કહું છે કે-

મત્તીઈ જિણવરિદાણં, સિદ્ધજંતિ પુવ્વસંચિયા કમ્મા ।

શુભળરિસવહુમાણો, કમ્મવળદવાળહો જેણ ॥ ૧ ॥

અર્થ-જિનવરેન્દ્રોની લક્ષિત વડે પૂર્વસંચિત કર્મો ક્ષયને પામે છે, કારણ કે-શુભપ્રકર્પનું બહુમાન એ કર્મરૂપી વનને બાળવા માટે દાવાનળનું કામ કરે છે.

શ્રી અરિહંતોની જેમ શ્રી સિદ્ધભગવંતના ‘અવિનાશિતા’ આદિ શુભોના પ્રાણિધાનપૂર્વક થતો નમસ્કાર શુભળદુમાનના ભાવવાળો બને છે, તેથી તે પણ અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત અને કર્મવનને બાળવા માટે દાવાનળનુસ્ય બને છે. એ રીતે શ્રી આચાર્યભગવાનનો નમસ્કાર પણ ત્યારે શ્રી આચાર્યભગવાનમાં રહેલા ભાવાચાર, સારસ્ય, પાપચુશુષ્કા, ભવનિવેદ, કાઉણ્ય, ઔચિત્ય આદિ શુભોના પ્રાણિધાનપૂર્વક થાય છે, ત્યારે તે શુભળદુમાનને પેદા કરનારો થાય છે અને તેથી અમંજ્ય લવોનાં ઉપાર્જન કરેલા કર્મોને બાળી નાખે છે.

ઉપર આપણે શ્રી અરિહંતોનો મવશ્ચિષ્ઠ શબ્દધર્મોપદેશ, શ્રી સિદ્ધોત્તું સર્વ રૂપોત્તું કારણ અને સંસારના સર્વ રૂપોથી અઢિયાતું એવું અવિનાશી રૂપ તથા શ્રી આચાર્યભગવાનના આચાર અને તેના પાલનથી પ્રગટ થતી ભાવસુખામ, તે બધાના પ્રાણિધાનપૂર્વક કરાતો નમસ્કાર ભાવન-

અપૂર્વ શ્રદ્ધાવાન અને ધર્મ પ્રત્યે પરમ આદરવાન જનાવવાનું અચિન્ત્ય સામર્થ્ય ધરાવે છે.

શ્રી અરિહંતોનું જ્ઞાન, શ્રી અરિહંતોનો વૈરાગ્ય, શ્રી અરિહંતોનો ધર્મ અને શ્રી અરિહંતોનું ઐશ્વર્ય વગેરે એકેક વસ્તુ એવી છે કે-તેનું પ્રણિધાન કરનાર આત્માના અંતઃકરણમાં અમ્યદ્વતો સૂર્ય પ્રગટાવે છે અને મિથ્યાત્વનું ધોર અંધારું હંમેશ માટે નિવારણ કરી દે છે. નમસ્કારને બાવનમસ્કાર જનાવવા માટે અને નમસ્કારની ક્રિયામાં ચિત્તનો બાવ જગાડી આપવા માટે આ સરળમાં સરળ યુક્તિ છે.

શ્રી ગોશક આદિ ગ્રંથોમાં ધર્મસિદ્ધિનાં પાંચ લક્ષણો દર્શાવે છે. તેમાંનું પહેલું લક્ષણ ઔદાર્ય અર્થાત્ કાર્યજન્ય ન્યાય છે. બીજું લક્ષણ ધૈર્ય અને ગાંભીર્યયુક્ત દાક્ષિણ્ય છે. ત્રીજું લક્ષણ ક્રોધ દાગળા પાપની તુચ્છતા છે, ચોથું લક્ષણ નિર્માલ્ય ગોચર છે અને પાંચમું લક્ષણ જનપ્રિયત્વ છે.

શ્રી અરિહંતોનું અનુપમ ઔદાર્ય તેઓની ધર્મસિદ્ધિને માર્ગ દે છે. વળી શ્રી અરિહંતોનાં દાક્ષિણ્યનાં અમ્યદ્વતુ પ્રવર્તે છે અને અમ્યદ્વતુ પ્રથમ લક્ષણ ઉપશમ એટલે જનપ્રિય છે અને પાંચમું લક્ષણ અભાવ છે. વળી શ્રી અરિહંતોનાં ધૈર્ય અને ગાંભીર્ય દ્વારા અર્થ માર્ગરૂપ-એ અમ્યદ્વતી સમજાવી શકાય છે. વળી શ્રી અરિહંતોએ પાંચમું લક્ષણ એટલે જનપ્રિયતા અમ્યદ્વતુ જાન્ય એ અદિતીય છે અને અમ્યદ્વતી છે. શ્રી અરિહંતોની અદિતી સર્વલોકવાસી છે અને અમ્યદ્વતી અમ્યદ્વતી અમ્યદ્વતી છે. એ વગેરે

ગુણોના પ્રલિધાનપૂર્વક ધનો શ્રી અરિહંતનો નમસ્કાર ગુણબદ્ધમાનના ભાવવાળો છે અને ગુણબદ્ધમાનના ભાવ અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત છે. એમ શાસ્ત્રો માફી પૂરે છે કહ્યું છે કે-

મત્તીઙ્ગ જિણવરિદાણં. સ્થિજંતિ પૃથ્વસંચિદા કમ્મા ।

ગુણપગરિસઘદ્ધમાણો, કમ્મવળદવાળો જોણ ॥ ૧ ॥

અર્થ-જિનવરેન્દ્રોની ભક્તિ વડે પૂર્વન ચિત્ત કર્મો લયને પામે છે, કારણ કે-ગુણપ્રકારનું બદ્ધમાન એ કર્મકર્તા વતને બાળવા માટે દાવાનગનું કામ કરે છે

શ્રી અરિહંતોની જેમ શ્રી નિદ્ધભગવંતના 'અવિ નાશિતા' આદિ ગુણોના પ્રલિધાનપૂર્વક ધનો નમસ્કાર ગુણબદ્ધમાનના ભાવવાળો અને છે, તેથી તે પાત્ર અચિન્ત્ય શક્તિ યુક્ત અને કર્મવતને બાળવા માટે દાવાનગનુજ્ય અને છે એ દીતે શ્રી આચાર્યભગવાનના નમસ્કાર પાત્ર વચ્ચારે શ્રી આચાર્યભગવાનમા રહેલા ભાવાચાર, નારાય. પાપમુક્તિના, ભવનિર્વેદ, કાઉદય, અચિન્ત્ય આદિ ગુણોના પ્રલિધાનપૂર્વક ધાય છે, ત્યારે તે ગુણબદ્ધમાનને પેદા કરનારા ધાય છે અને તેથી અમંજ્ય ભવોના ઉપાર્જન કરેલા કર્મોને બાળી નાખે છે.

ઉપર આપણે શ્રી અરિહંતોનો સર્વશ્રેષ્ઠ શબ્દધર્મો-પદ્ધેય, શ્રી સિદ્ધોનું સર્વ રૂપોનું કારણ અને સંસારના સર્વ રૂપોથી અઢિયાતું એવું અવિનાશી ઉપ તથા શ્રી આચાર્ય ભગવાનના આચાર અને તેના પાદનથી પ્રગટ થતી ભાવ સુવાસ, તે બધાના પ્રલિધાનપૂર્વક કરાતો નમસ્કાર ભાવન-

અપૂર્વ દ્રઢાવાન અને ધર્મ પ્રત્યે પરમ આદરવાન બનાવવાનું અચિન્ત્ય સામર્થ્ય ધરાવે છે.

શ્રી અરિહંતોનું જ્ઞાન, શ્રી અરિહંતોનો વૈરાગ્ય, શ્રી અરિહંતોનો ધર્મ અને શ્રી અરિહંતોનું ઐશ્વર્ય વગેરે એકેક વસ્તુ એવી છે કે-તેનું પ્રણિધાન કરનાર આત્માના અંતઃકરણમાં સમ્યક્ત્વનો સૂર્ય પ્રગટાવે છે અને મિથ્યાત્વનું માર અંધારું હંમેશ માટે નિવારણ કરી દે છે. નમસ્કારને બાવનમસ્કાર બનાવવા માટે અને નમસ્કારની ક્રિયામાં ચિત્તનો બાવ જગતી આપવા માટે આ સરળમાં સરળ યુક્તિ છે.

શ્રી ગોશક્તિ આદિ ચન્દ્રોમાં ધર્મચિદ્વિદિનાં પાંચ લક્ષણો કહ્યાં છે. તેમાંનું પહેલું લક્ષણ ઔદાર્ય અર્થાત્ કાર્યકૃત્યનો ભાગ છે, બીજું લક્ષણ મૈય અને ગાંભીર્યયુક્ત દાદિગૃય છે, ત્રીજું લક્ષણ ત્રણેય કાળના પાપની તુલ્યતા છે, ચોથું લક્ષણ નિર્મલ જાત છે અને પાંચમું લક્ષણ જનપ્રિયત્વ છે.

શ્રી અરિહંતોનું અનુપમ ઔદાર્ય તેઓની ધર્મચિદ્વિદિને કારણે છે. વળી શ્રી અરિહંતોમાં દાદિદત્તાવે સમ્યક્ત્વયુત્ત્વ કારણે છે અને સમ્યક્ત્વનું પ્રથમ લક્ષણ ઉપશમ એટલે સમજાવે છે અને તેનું ફલનિત્ત આગાધ છે. વળી શ્રી અરિહંતોની કૌટુંબિક અને જાતીય અને માતૃવશાસન સમ્યક્ત્વની કારણે છે અને તેનું ફલનિત્ત છે. વળી શ્રી અરિહંતોએ પુણ્યકૃતિ કરીને જાતીય અને માતૃવશાસન સમ્યક્ત્વનું ફલનિત્ત છે અને તેનું ફલનિત્ત છે. શ્રી અરિહંતોની અરિહંતતા કારણે તેનું ફલનિત્ત છે અને તેનું ફલનિત્ત છે. શ્રી અરિહંતોની અરિહંતતા કારણે તેનું ફલનિત્ત છે અને તેનું ફલનિત્ત છે.

સુખિભાર્ગમાં સાધયદાયકતાનો છે. પ્રથમ ચાર પરમેષ્ઠિઓના ઉપકારોનું ચક્રિચિત્ર વર્ણન આપણે કર્યું. હવે પાંચમા પદે રહેલા સાધુભગવતોના વિશેષ ઉપકાર શું છે અને નમસ્કાર કરનાર ઉપર તે કેવી રીતે થાય છે, તે જોઈએ.

શરીરમાં ઇન્દ્રિયો પાંચ છે. લોકમાં પરમેષ્ઠિભગવતો પણ બીજાની પાંચ છે. દરેક ઇન્દ્રિયનો એક એક વિષય છે અને તે વિષય પ્રત્યેનો અનુરાગ હવેને અનાદિનિદ્ર છે, જ્યારે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવતો પ્રત્યેનો ભક્તિરાગ હવેને પ્રયત્નથી કેળવવાનો છે. વિષયો પ્રત્યેનો રાગ અને પરમેષ્ઠિ પ્રત્યેનો રાગ એક જ કાળે-એક જ ચિત્તમાં સંભવતો નથી. એક જગ છે તો બીજો ચેતન છે. જગના ધર્મો અને ચેતનના ધર્મો જુદા છે. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ-એ જગના ધર્મો છે; જ્ઞાન, દર્શન, મુખ અને વીર્ય-એ ચેતનના ધર્મો છે. જગના ધર્મો જેને ગમે, તેને ચેતનના ધર્મો કેમ ગમે? અને ચેતનના ધર્મો જેને ગમે, તેને જગના ધર્મો કેમ ગમે? અન્યોએ પણ કહ્યું છે કે “જ્યાં રામ, ત્યાં કામ નહિ અને જ્યાં કામ, ત્યાં રામ નહિ.” અંધકાર અને પ્રકાશ-એ એક જગ્યાએ કદી પણ રહી શકે નહિ. એવી રીતે એક જ ચિત્તમાં વિષયોનો રાગ અને પરમેષ્ઠિઓની ભક્તિ સુમધાળે ટકી શકે નહિ. પરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યે જો ભક્તિરાગ ઉત્પન્ન કરવી હોય, તો વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવવો જ રહ્યો. તે વૈરાગ્ય કેળવવાનો ઉપાય વિષયોની વિપાકવિરસતા અને વિનશ્વરતાનું વારંવાર ચિંતન કરવું તે છે. પરંતુ આ કાર્ય ધારવા જેટલું

નમસ્કાર મહામંત્રનો ઉપકાર

[૫]

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓને કરવામાં આવતો નમસ્કાર ગમે તેવા પાપી અને અધમ હોવને પણ પવિત્ર અને ઉચ્ચ બનાવનાર છે. શ્રી અરિહંતપદે, શ્રી સિદ્ધપદે, શ્રી આચાર્યપદે, શ્રી ઉપાધ્યાયપદે અને શ્રી શાસ્ત્રપદે રહેલા નિર્મળ આત્માઓ જમન ઉપર જે ઉપકાર કરે છે, તેવા ઉપકારને બીજા કોઈ રીતે રહેલા આત્માઓ કરી શકતા નથી. દેવેન્દ્રો કે નકચનીંચી, વાસુદેવો, પ્રતિવાસુદેવો કે બળદેવો, રાત્તઓ, મહારાત્તઓ કે રાટ્ટપતિઓ, વિક્રાની ભીષિક નમદિના આ સર્વ અધિપતિઓના ઉપકાર, આત્માભિક નમદિના સ્વામી અને દેવર એવા શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓના ઉપકારની આગળ નમસ્કાર છે, નુસ્ક છે, નૃજનુસ્ક છે અને એટલે જ એ પંચપરમેષ્ઠિઓને કરવામાં આવતો આવનમસ્કાર સર્વ પાપોના નાશક નાચ કરવાને સમર્થ છે.

શ્રી અરિહંતપદે પંચપરમેષ્ઠિઓના આત્માભિક ઉપકારને જેમ જેમ સમજાવવામાં આવે છે, તેમ તેમ તેઓ પ્રદેશિત વિદ્યાના અધ્યયન પદો અનુભવ છે. શ્રી અરિહંતપદે એ સમજાવે છે કે શિક્ષકના છે, શ્રી સિદ્ધપદે એ ઉપકાર અધિકારીના છે, શ્રી આચાર્યપદે એ ઉપકાર આચાર્યના છે, શ્રી ઉપાધ્યાયપદે એ ઉપકાર વિવેકના છે અને શ્રી શાસ્ત્રપદે એ ઉપકાર નિવેશકના છે.

કોય ઉત્પન્ન થાય છે, કોયથી મોહ, મેહુથી સ્મૃતિત્રંશ, સ્મૃતિત્રંશથી હૃદિનાશ અને હૃદિનાશથી સર્વ વિનાશ સર્જાય છે. ૧-૨

અપ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનની પરપરામાં જે અનર્થો સર્જાય છે તે સર્વલોક પ્રસિદ્ધ છે, કિન્તુ પ્રશસ્ત વિષયના ધ્યાનથી સર્જાતી અર્ધપરંપરાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ બહુ થોડાને થાય છે. એની પાછળ અનેક કારણો છે. તેમાં મુખ્ય કારણ અભ્યાસનો અભાવ છે. અભ્યાસથી જ દરેક વસ્તુ શિદ્ધ થાય છે. પ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનનો અભ્યાસ કોઈ વિરલ આત્મા જ કરે છે. તે જે કોઈકરે છે, તેને તેનું કૃત્ય અવશ્ય મળે છે.

શાસ્ત્રોમાં દ્રવ્ય આવશ્યકને ભાવ આવશ્યક બનાવવા માટે જે ક્રમ કહ્યો છે, તે ક્રમ મુજબ જો અભ્યાસ કરવામાં આવે, તો દ્રવ્યનમસ્કારને પણ ભાવનમસ્કાર બનાવી શકાય છે. શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં એ ક્રમ કહ્યો છે કે—

સે સનળે વાં મમર્ણી વા તચ્ચિત્તે, તમ્મળે, તન્નહેસે, તદ્ગ્જ્ઞવમિષ્, તન્નિવ્વજ્ઞવસાળે, તદ્ગ્જ્ઞોવઉત્તે, તદ્ગ્જ્ઞિઅકરળે, તન્નમાવનામાણિષ્, અન્ન ય કત્થઈ મર્ગં અન્નરેમાળે, ઉમ્મઓક્કાલં આવસ્સયં કરેતિ ।

અર્થ—સાધુ, નાની, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ઉભયકુળ આવશ્યકને કરે, તે દેવી રીતે ?

‘તત્ત્વચિત્તધી’ = અહીં ‘ચિત્ત’ શબ્દ સામાન્ય ઉપયો-

જે અપ્રશસ્ત વિષયોનું ચિંતન કરવા માગતી અશુભ
ધ્યાનને ઉત્તરવા દ્વારા દુર્ગતિને આપવાની તાકાત ધરાવે છે,
તેો એથી વિરુદ્ધ પ્રશસ્ત વિષયોનું ચિંતન કરવાથી શુભ
ધ્યાન વળાંકે અને તે દ્વારા સદ્ગતિ પમાડે તેમાં આશ્ચર્ય
જેવું શું છે? અનુભવ પણ તેમ જ કહે છે. દુર્ગતિદાયક
અપ્રશસ્તિદ્રવ્યો વિષય આ રીતે તેનું સ્થાન ગલટાર્થ વાળી
અદ્વિતિય દારૂ ગને છે. તેથી જ શ્રી સામુલગવંતોનો
સ્પર્શ અને તેનું પ્રવિધાન જેના ગર્ભમાં છે, એવો પરમેષ્ઠિ
ગર્ભધાર દ્રવ્યમસદ્ધાર ગતિને બાવનમસદ્ધાર ગતી કલય છે.

તેથી એક વાત અવશ્ય વિચાર માટે છે કે—અમરશક્તિ
નિર્લેપ્ય સ્થાનમાં જોવી લીધતા આવે છે, તેવી લીધતા
અમર નિર્લેપ્ય સ્થાનમાં અનુભવાતી નથી. તેવી અમરશક્તિ
નિર્લેપ્ય સ્થાનમાં દર્શાવવામાં અને એ વાત માન્ય છે. પરંતુ
અમર નિર્લેપ્ય અર્થ સુધી તેવી લીધતા ન આવે, તો
તેથી એ અમરશક્તિ કેવી રીતે અને? એ વાત તરફ
જાણીએ. એ સમસ્યા છે કે

॥ १ ॥ विष्णवे नमः, महात्मने नमः ।

॥१॥ ॥२॥ ॥३॥ ॥४॥ ॥५॥ ॥६॥ ॥७॥ ॥८॥ ॥९॥ ॥१०॥ ॥११॥ ॥१२॥ ॥१३॥ ॥१४॥ ॥१५॥ ॥१६॥ ॥१७॥ ॥१८॥ ॥१९॥ ॥२०॥ ॥२१॥ ॥२२॥ ॥२३॥ ॥२४॥ ॥२५॥ ॥२६॥ ॥२७॥ ॥२८॥ ॥२९॥ ॥३०॥ ॥३१॥ ॥३२॥ ॥३३॥ ॥३४॥ ॥३५॥ ॥३६॥ ॥३७॥ ॥३८॥ ॥३९॥ ॥४०॥ ॥४१॥ ॥४२॥ ॥४३॥ ॥४४॥ ॥४५॥ ॥४६॥ ॥४७॥ ॥४८॥ ॥४९॥ ॥५०॥ ॥५१॥ ॥५२॥ ॥५३॥ ॥५४॥ ॥५५॥ ॥५६॥ ॥५७॥ ॥५८॥ ॥५९॥ ॥६०॥ ॥६१॥ ॥६२॥ ॥६३॥ ॥६४॥ ॥६५॥ ॥६६॥ ॥६७॥ ॥६८॥ ॥६९॥ ॥७०॥ ॥७१॥ ॥७२॥ ॥७३॥ ॥७४॥ ॥७५॥ ॥७६॥ ॥७७॥ ॥७८॥ ॥७९॥ ॥८०॥ ॥८१॥ ॥८२॥ ॥८३॥ ॥८४॥ ॥८५॥ ॥८६॥ ॥८७॥ ॥८८॥ ॥८९॥ ॥९०॥ ॥९१॥ ॥९२॥ ॥९३॥ ॥९४॥ ॥९५॥ ॥९६॥ ॥९७॥ ॥९८॥ ॥९९॥ ॥१००॥

[illegible]

1911

1. 1940年10月，在“九一八”事变十周年之际，毛泽东在《新中华》创刊号上发表了《中国革命战争的战略问题》一文，系统总结了土地革命战争的经验教训，提出了“农村包围城市，武装夺取政权”的革命道路。

તે સિદ્ધ કરવાનો હોય છે. એટલા માટે શ્રી અનુયોગદ્વાર-
સૂત્રમાં કહ્યું કે-‘અગ્રથ કત્યદ મગં અકરેમાણે’ અર્થાત્
અન્યથ કોઈ પણ સ્થળે મનને ન જવા દેવાપૂર્વક બ્યારે
આવશ્યક કરે, ત્યારે તે આવશ્યક ભાવ આવશ્યક બને છે.
જે વાત આવશ્યકને લાગુ પડે છે, તે જ વાત નમસ્કારાદિ
કોઈ પણ સદ્ અનુષ્ઠાનને લાગુ પડે છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓમાં રહેલા પ્રશસ્ત વિષયોના ધ્યાનથી
જેમ એકાગ્રતા લાવી શકાય છે, તેમ તેઓમાં રહેલા પ્રત્યેક
વિશેષગુણને પ્રધાનતા આપીને જો ધ્યાન કરવામાં આવે, તો
પણ એકાગ્રતા સાધી શકાય છે. એ એકાગ્રતા દ્રવ્યનમસ્કારને
બાવનમસ્કારમાં પલટવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. સામાન્ય નિયમ
એવો છે કે-સ્થૂલ ઉપરથી સૂક્ષ્મમાં જવું, મૂર્ત ઉપરથી અમૂ-
ર્તમાં જવું અને આલંબનથી નિરાલંબનમાં જવું. વિષયો
સ્થૂલ, મૂર્ત અને પરિચિત છે, તેથી પ્રથમ પ્રશસ્ત વિષયોના
આલંબન વડે ક્રમે ક્રમે સૂક્ષ્મ, અમૂર્ત અને અપરિચિતમાં
પહોંચી શકાય છે.

પરમેષ્ઠિઓ પાંચ છે, વિષયો પણ પાંચ છે. વિષયો
પરિચિત છે, પરમેષ્ઠિઓ અપરિચિત છે. પરિચિત વિષયોના
આલંબનથી અપરિચિત પરમેષ્ઠિઓના સ્વરૂપનો પરિચય પામી
શકાય છે. એ રીતે પાંચ પાંચનાં પ્રશસ્ત જોડણાં જોડવા
બને, તે દરેકનું આલંબન લઈને શ્રી પંચપરમેષ્ઠિના
ધ્યાનમાં તનમય બની શકાય છે અને એ તનમયતા દ્વારા
નમસ્કારને બાવનમસ્કારમાં બદલી શકાય છે.

વિવશ ન કરે તે માટેનો ભય ક્ષેષ કોટિના ભયાનક રસમાં પરિણમી શાંતરસમાં મળી જાય છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે તથા હાડ-માંસના શરીરની અગુચિતા પ્રત્યે પ્રગટતી શુશુપ્સા, એ ઉચ્ચ કોટિના બીભત્સ રસમાં બદલાઈને પરિણમે શાંત-રસનો જ એક પ્રકાર બની જાય છે. વિશ્વની અનંતતા અને અગાધતા, તથા ધર્મ અને તેના ફળની લોકોત્તરતા સાથે અચિન્ત્યતાના વિચારમાંથી ઉત્પન્ન થતો વિસ્મય ઉચ્ચ કોટિના અદ્ભુત રસમાં પલટાઈને શાંતરસનો જ એક વિભાગ બની જાય છે. એ રીતે બધા રસો તેની ઉચ્ચ અવસ્થામાં શાંત-રસરૂપે પરિણમે છે.

તો આત્મજ્ઞાન અને ઉદ્ધીપનવિભાવો પસંદી નાખવા જોઈએ.
નાયક-નાયિકા અને તેની ચૈત્રાઓના સ્થાને શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ
જગવંતો અને તેઓની ઉદાત્ત પ્રવૃત્તિઓને જોતાં કે સ્મરણ
કરવાની સાથે જ તેઓના સંયોગવિષયક ઈચ્છાકાંક્ષી સ્તિભાવ
ઉદ્ધીપન થાય છે. પરિણામે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિના વિશ્વકાળે
તેઓના સમાગમ કરવાની ઈચ્છાકાંક્ષા અને સમાગમકાળે
તેઓની સેવા કરવાની ઈચ્છાકાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉત્પન્ન થયેલ શૃંગાર અનુભવ
પણ છે. આ ઉત્પન્ન થયેલ શૃંગાર વિષયમુખેની ઈચ્છાકાંક્ષા
જોઈએ નહીં. કદનાર સેવાથી શાંતરણથી અગિય છે.

[illegible]

વિવશ ન કરે તે માટેનો ભય શ્રેષ્ઠ કૌટિના ભયાનક રસમાં પરિણમી શાંતરસમાં મળી જાય છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે તથા હાંડ-માંસના શરીરની અશુચિતા પ્રત્યે પ્રગટતી જુગુપ્સા, એ ઉચ્ચ કૌટિના બીભત્સ રસમાં બદલાઈને પરિણમે શાંત-રસનો જ એક પ્રકાર બની જાય છે. વિશ્વની અનંતતા અને અગાધતા, તથા ધર્મ અને તેના ફળની લોકોત્તરતા સાથે અચિન્ત્યતાના વિચારમાંથી ઉત્પન્ન થતો વિસ્મય ઉચ્ચ કૌટિના અદ્ભુત રસમાં પસટાઈને શાંતરસનો જ એક વિભાગ બની જાય છે. એ રીતે બધા રસો તેની ઉચ્ચ અવસ્થામાં શાંત-રસરૂપે પરિણમે છે.

શાંતરસને વહેલા થી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતો આ રીતે ઉચ્ચ કૌટિની ર્મિ, ઉચ્ચ કૌટિનું હાસ્ય, ઉચ્ચ કૌટિનો ચોક, ઉચ્ચ કૌટિનો ક્રોધ, ઉચ્ચ કૌટિનો ઉન્નહ, ઉચ્ચ કૌટિનો જ.ય, ઉચ્ચ કૌટિની જુગુપ્સા અને ઉચ્ચ કૌટિના વિસ્મયને ધારણ કરનારા છે. આ ઉચ્ચ કૌટિના રતિ, હાસ્ય આદિ ઉચ્ચ કૌટિના શમસ્વરૂપ બની શાંતરસનો અનુભવ કરાવે છે. સર્વ પ્રકારના ઉચ્ચ રસો તેના અંતિમ સ્વરૂપમાં શાંતરસરૂપ થઈ જાય છે, તેથી થી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતો કેવળ શાંતરસસ્વરૂપ છે એટલું જ નહિ, પણ ઉચ્ચ કૌટિના શૃંગાર, હાસ્ય, ક્રોધ, રોદ, વંર, ભયાનક, બીભત્સ અને અદ્ભુત આદિ રસોથી પણ ભરેલા છે, એમ કહેવું લેશ પણ ખોટું નથી.

પરમેષ્ઠિ ભગવંતોમાં શૃંગાર રસ છે, પણ તે નાયક-નાયિકાનો નહિ, કિન્તુ અંતરાત્મભાવ અને પરમાત્મભાવ વચ્ચેની ર્મિ-પ્રીતિનો છે. હાર્યરસ છે, તે વિદ્વષ્ટના વિકૃત વેપારિના

‘ધ્યાતા ધ્યેયસ્વરૂપ બને’-એ ન્યાયથી શાન્તરમ્ભે ધ્યાતા પત્તુ શાન્તરસસ્વરૂપ બની જાય છે. જેમ જેમ નમસ્કારનું ધ્યાન વધતું જાય છે, તેમ તેમ નમસ્કાર કરનારમાં અપૂર્વ કૌટિની રતિ, અપૂર્વ કૌટિનું દાસ્ય, અપૂર્વ કૌટિની કરુણા, અપૂર્વ કૌટિની રોકતા, અપૂર્વ કૌટિની વીરતા, અપૂર્વ કૌટિની ભયાનકતા, અપૂર્વ કૌટિની ભુશુભા અને અપૂર્વ કૌટિની અદ્ભુતતા પ્રગટે છે. તેમાંની એક પત્તુ વસ્તુ તૃપ્તાને વધારનારી ધની નથી, કિન્તુ કમે કમે તૃપ્તાને. વામનાને અને ઈશ્વારોનો દાય કરી અપૂર્વ કૌટિની સમતાને અનુભવ કરાવે છે, આત્માને શાન્તરસના અનંત માત્રમાં નિમગ્ન કરી દે છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવારૂપ શ્રી નવકારાંત્રના સ્મરણથી વૈરાગ્ય, સંસારમોક્ષતા, છવાદિ ગત્યોનું જ્ઞાન અને વીતરાગભાવનું પરિશીલન યથા જ કરે છે. વળી તેના ચિન્તનથી અચિંત્ય શક્તિયુક્ત પરમેષ્ઠિ ભગવતોના અનુગ્રહસ્વરૂપ સદ્-શુભોનો વિકાસ અને સદાચારનો લાભ થતો જાય છે તથા સાથે સાથે રત્નચરણસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગની આરાધના પણ વધતી જાય છે. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિના સ્મરણ સાથે પાપની ભુશુભા અને ધર્મની-પરમાર્થપરાયણતાની ભાવના જોડાયેલી જ છે. સંસારની નિઝારતા અને મોક્ષમાર્ગની મારજૂતતાનો વિચાર પણ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની સાથે વળાએલો છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના સ્મરણાદિ કાળે મોટે ભાગે પવિત્ર ભૂમિનો સંસ્પર્શ અને પવિત્ર પુરુષોનો સમાગમ રહે છે. વળી સાધુધર્મને અનુરૂપ સમિતિ-શુષ્ણિ આદિ સદાચારાનું પાલન તથા આવક-

શ્રી નમસ્કારની મંત્રમયતાનાં

શાસ્ત્રીય પ્રમાણો

[શંકા-સમાધાન]

૧. શંકા-શાસ્ત્રોમાં નવકારને પંચમંગલ અથવા શ્રી પંચમંગલમહાશ્વેતસ્કંધ તરીકે કહેલ છે, પણ મંત્ર તરીકે કહેલ નથી.

સમાધાન-કલિકાલસર્વાન્ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ સ્વરચિત યોગશાસ્ત્રમાં પરમેષ્ઠિનમસ્કારને શ્રેષ્ઠ મંત્ર તરીકે પ્રતિપાદન કરેલ છે. જીઓ નીચેના શ્લોક.

તથા પુણ્યતમં મંત્રં જગત્ત્રિતયપાવનમ્ ।

યોગી પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર વિચિન્તયેત્ ॥૧॥

અર્થ-તથા ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર પવિત્રતમ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારમંત્રનું યોગીપુરુષ ધ્યાન કરે.

-યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ-૮

૫મી આંચાર્ય શ્રી બિહસેનસરિ આઠ પ્રકાશવાળા સ્વરચિત શ્રી નમસ્કાર માહાત્મ્યમાં દર્શાવે છે કે-

વડવ-વિદ્યેષણ-સોમ-સ્તંભ-મોહાદિકાર્યમ્ ।

યથાવિધિપ્રયુક્તોઽયં મંત્રસિદ્ધિ પ્રપચ્છતિ ॥૧॥

અર્થ—એક મહિનાના ઉપવાસને તપરૂપી ધનવાળા મહર્ષિઓએ મૃત્યુજ્ઞ નામનો તપ કહ્યો છે અને મૃત્યુજ્ઞ નામક મંત્રના વાપ સહિત જો તેને કરવામાં આવે, તો તે સિદ્ધિનું કારણ થાય છે. આ શ્લોકની ટીકામાં અન્યકાર-મહર્ષિએ શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારને મૃત્યુજ્ઞ નામનો મંત્ર કહ્યો છે.

૪. શંકા—મૂળ આગમમાં નવકારને મંત્ર તરીકે જો જોળખવામાં આવ્યો હોય, તો તેનું પ્રમાણ આપશે.

સમાધાન—શ્રી જૈનશાસ્ત્રમાં શૌર્યપૂર્વ અને સમચ દાદશાંગી શ્રુતધર્મરૂપ હોઈ પરમ મંત્રમય છે. શ્રુતજ્ઞાનનો ઉદ્દેશ જ મોક્ષ અને મિથ્યાત્વરૂપી વિપત્તિ ઝેર ઉતારવાનો છે.

ચિરન્તનાચાર્ય વિરચિત શ્રી પંચસૂત્રના પહેલા સૂત્રમાં શ્રુતધર્મની સ્તુતિ કરતાં ફરમાવ્યું છે કે—

તદા મુરમુરમણુઅર્પૂઓ, મોદતિમિરંમુમાળા, રાગદોસ-વિસપરમમંતો ।

અર્થ—તથા મુર, અમુર અને મનુષ્યથી પૂજિત મોહરૂપી અંધકારને દૂર કરવા માટે સૂર્યસમાન અને રાગ-દ્વેષરૂપી વિપત્તિ ઉતારવા માટે પરમ મંત્રતુલ્ય (એવા શ્રુતધર્મનું) મને શરણ હો.)

તથા તે જ અન્ધના ચોથા સૂત્રમાં સાધુધર્મનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું છે કે—

સઘળાં કાર્યો પત્રુ તેનાથી સિદ્ધ થાય છે. આ વાત લોગસ્ત્ર, નમુન્યુલું અને ઉવમગ્ગહરં આદિના કષ્ટોની સાથે નવકારનાં કષ્ટોથી પત્રુ સામીન થાય છે. દશમ વિદ્યાપ્રવાહ નામના પૂર્વમાં અનેક વિદ્યા અને મંત્રો રહેલા છે, તેમ દ્વાદશાં-ગીના ઉદ્ધારરૂપ શ્રી નવકારમાં પત્રુ અનેક વિદ્યાઓ અને મંત્રો છૂપાયેલાં છે. સાધકને તે પ્રગટ થાય છે. અન્ય મંત્રોમાં મંત્રમયતા અને મંત્રવિદ્યાથી સિદ્ધ થનાર વરીકરણાદિ કાર્યો કરવાની શક્તિ રહેલી છે, જ્યારે શ્રી નવકારમાં મંત્રમયતાની સાથે મંગલમયતા અને મંત્રથી થતાં કાર્યો કરવાની શક્તિ પત્રુ રહેલી છે. નવકારની એ વિશેષતા છે. કહ્યું છે કે-

यदि तावदसौ मंत्रः शिवं दत्ते सुदुर्लभम् ।

ततस्तदनुपंगोत्ये गणना का फलान्तरे ॥૧॥

અર્થ-જો આ નવકારમંત્ર અતિ દુર્લભ એવા મોક્ષને પત્રુ આપે છે, તો તેના અનુપંગથી મગતા બીજાં કૃષ્ણોનું તો કહેવું જ શું? અવશ્ય આપે છે!

આ ઉપરથી નવકારને દ્યારથી અને કયા આચાર્યથી મંત્રરૂપે ગણવાની શરુઆત થઈ એ પ્રશ્નને અવકાશ જ રહેતો નથી. નવકાર મંગલમય તો છે જ પરંતુ મંત્રમય પણ છે, તેથી તેના આરાધકોને મંત્રથી થતાં કાર્યોની સિદ્ધિ માટે પત્રુ અન્યત્ર જવાની જરૂર નથી. કહ્યું છે કે-

उच्छेदं परविद्यानां निमेषार्थान् करोत्यसौ ॥

શુદ્રાત્મનાં પરાવૃત્તિવેધં ચ વિધિના સ્મૃતઃ ॥૧॥

પ્રશ્ન-જો દેવ પ્રસન્ન થયા વગર જ કામ થતાં હોય,
તો તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર-તેની પાછળ વસ્તુસ્વભાવનો નિયમ કાર્ય-કામ
કરે છે. કામું છે કે-

વત્સુસદાવો ઇસો, અઽવ્વચિંતામણી મદાભાગો ।

ગોઝળં તિથયરે, પાણ્ડિજ્ઞદ્ વોદિત્વામોત્તિ ॥૧॥

અર્થ-જો વસ્તુનો સ્વભાવ છે કે-અચિંત્ય ચિંત્ય
નહિ, અવગણ્ય શરી નીચું કશ્વગ્રવંતોની ક્ષુતિ કશ્વગ્રી બોધી
ગણતરી પ્રતિબંધાય છે.

વળી કમું છે કે

મર્મીઃ મિલ્લમાગં મિલ્લંતિ પુલ્લમેનિયા કમ્મા ॥

પુલ્લમર્મિયમ્માગં કમ્મરણદવાળલો તેજ ॥૨॥

અર્થ-જો મિલ્લમાગં મિલ્લંતિ વંદ પુલ્લમેનિયા કમ્મ
પુલ્લમર્મિયમ્માગં કમ્મરણદવાળલો તેજ વર્તે જાણ
કરે કમ્મરણદવાળલો તેજ

કમ્મરણદવાળલો તેજ વર્તે જાણ કરે કમ્મરણદવાળલો તેજ

કમ્મરણદવાળલો તેજ વર્તે જાણ કરે કમ્મરણદવાળલો તેજ
કમ્મરણદવાળલો તેજ વર્તે જાણ કરે કમ્મરણદવાળલો તેજ
કમ્મરણદવાળલો તેજ વર્તે જાણ કરે કમ્મરણદવાળલો તેજ
કમ્મરણદવાળલો તેજ વર્તે જાણ કરે કમ્મરણદવાળલો તેજ

માટે એકેક કથાનક શ્રી ભદ્રબાહુરવામિહુએ શ્રી આવશ્યક-
નિર્ધારિત મૂળમાં કહેલ છે.

इह लोए अत्यकामा आरुग अभिरईअ निष्फत्ती ।

मिद्धी अ समसुकुल पचायाई य परलोए ॥१॥

અર્થપ્રાપ્તિ ઉપર શિવકુમારને સુવર્ણપુરુષની પ્રાપ્તિ,
દામમુખ ઉપર સતી શ્રીમતીને સર્પની કૂલમાળ અને પતિનો
પ્રેમ, આરોગ્ય ઉપર જિનદામ્ય શેકનું અને અભિરતિ વગેરે
ઉપર ભીલ-ભીલડીના કથાનક આપેલાં છે. વર્તમાનકાળમાં
આરાધકને પોતાની શ્રદ્ધા અને ભક્તિના પ્રમાણમાં પ્રત્યક્ષ
દેશ મળ્યાના અનેક દૃષ્ટાન્તો મોઝુદ છે. ઉન્નૃપટ શ્રદ્ધા અને
ભક્તિથી નવકાર ગણનારને અત્યારે પણ તન્કાળ સ્વ-અભીષેકની
પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનું નિવારણ થાય છે જ. કરું છે કે-

धमेड जलं जलणं चितियमित्तोवि पंचनवकारो ।

अरि-मारि-चोर-राउल-घोरखसगं पणासेड ॥१॥

અર્થ-ચિંતન કરવા માત્રથી પંચ નવકાર જાગ અને
અગ્નિને ધંબાવે છે તથા શત્રુ, મરદી, ઘોર તથા રાત્ર્ય
સંબંધી ઘોર ઉપયગોના નાશ કરે છે.

પ્રશ્ન-શ્રી માનનુંગસરિહુએ નમસ્કારથી કયા ચમ-
ત્કારે કરેલા ?

ઉત્તર-મહા પ્રભાવક શ્રી ભદ્રામરસ્તોત્રના રચિ-
તના શ્રી માનનુંગસરિહુએ ૪૪ કાવ્યો વડે ૪૪ બેડીનાં
બંધન તોડ્યાં હતાં. આજે પણ ભદ્રામરસ્તોત્રના કાવ્ય

પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્યંત નિરાલંબન ધ્યાનનો શ્રી ગુણસ્થાન ક્રમારોહ આદિ અંથોમાં સ્પષ્ટ નિષેધ કર્યો છે. માત્ર તેની ભાવના કરવાનું ફરમાવ્યું છે. જ્યારે દિગંબર સંપ્રદાયના પરમાત્મપ્રકાશ આદિ ધ્યાનઅંથોમાં નિરાલંબન ધ્યાન ઉપર વિશેષ ભાર દેખાય છે અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના ધ્યાન માટે વારંવાર પ્રેરણા કરાયેલી દેખાય છે.

પ્રશ્ન-વૃત્તિકા એ ફલધ્રુવિ છે, એ નિર્વિવાદ છે. તેની ગણના મંત્ર તરીકે શી રીતે થાય ? આવી રીતે બીજી કોઈ ફલધ્રુવિની ગણના મંત્ર તરીકે થાય છે ખરી ?

ઉત્તર-પર્વતનું શિખર જેમ પર્વતથી અલગ નથી અથવા મસ્તકની શિખા જેમ મસ્તકથી જુદી નથી, તેમ મંત્રની વૃત્તિકા મંત્રથી ભિન્ન નથી. શ્રી દશવંકાત્મિક અને શ્રી આચારાગમૂત્રની વૃત્તિકાઓ જેમ મૂળ ગ્રન્થોથી જુદી નથી, તેમ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની વૃત્તિકા શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રથી અલગ નથી. શ્રી મહાનિશીઘસૂત્રમાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રને આઠ અધ્યયનાત્મક પંચમંગલ મહાધુત્તકંપ કહેલ છે. તેમાં પાંચ અધ્યયન મૂળ મંત્રના અને ત્રણ અધ્યયન વૃત્તિકાના મળીને આઠ અધ્યયન કહ્યા છે અને પ્રત્યેક અધ્યયનના એક એક આયોજિતને નમસ્કારના ઉપધાનમાં જુદાં જુદાં કરવાનાં કહ્યા છે. લોગસ્તસૂત્રમાં પણ ફલધ્રુવિ ત્રાયે વ્યવસ્થિતિ સ્તવની રચના છે. લોગસ્તના ક્રમમાં ફલધ્રુવિની ગાથાઓને પણ મંત્રસ્વરૂપ માનીને તેના કાર્પા અને ફલાર્થો બતાવ્યા છે.

પ્રશ્ન-નમસ્કારમાંથી 'અસિઆહસા' એ વિદ્યાનો ઉદ્ધાર થયેલો છે. તે એનાં પાંચ પદોને પુષ્ટિ આપે છે. જો આજો મંત્ર લેતા, તો 'અસ મં પ' એ (ગુલિકાના આદ્ય અક્ષરો) પણ એમાં લીધા લેતા, એમ નથી લાગતું ?

ઉત્તર-જેમ 'અસિઆહસા'ને સ્વતંત્ર મંત્ર માનેલ છે, તેમ ગુલિકાના આદિ અક્ષરોને સ્વતંત્ર મંત્ર માનેલ નથી. પરંતુ ગુલિકાના ૩૩ અક્ષરોનું 'દર્શિકા સંહિતા' બત્રીસ પંક્તિનું ક્રમસંબંધીત 'અસિઆહસા'નું વિધાન શ્રી નમસ્કાર સંહિતા આદિ પુસ્તકોમાં મળે છે. એટલે ગુલિકાના તેત્રીસેય અક્ષરોને મંત્રસ્વરૂપ માનેતાં છે, એમ ચિદ્દ થાય છે.

મંગલ માર્ગદર્શન

જાપ કરનાર સાધકે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતોનું સ્વરૂપ ગુર્વાદિ પામેથી સારી રીતે સમજી લેવું અને તેને વારંવાર ચિંતન-મનન કરીને પોતાના નામની જેમ કે-વ્યાકરણના સૂત્રની જેમ આત્મસાત્ કરી લેવું. પોતાનું નામ લેતાંની સાથે જેમ પોતાનું સમગ્ર સ્વરૂપ ખ્યાલમાં આવે છે તથા વ્યાકરણનું સૂત્ર જોડતાં જેમ તેનો અર્થ ઉપસ્થિત થાય છે, તેમ જાપ કરતી વખતે મનના અક્ષરોનો અર્થ પોતાના મનની સમજા આવીને ઉભો રહેવો જોઈએ.

શ્રી પરમેષ્ઠિ ભગવંતોનો આપણા ઉપરનો પરમ ઉપકાર તથા તેઓના આપણે કેટલા બધા કૃત્તી છીએ, તેનો ખ્યાલ જાપ કરનારે સતત રાખવો જોઈએ.

“શ્રી પરમેષ્ઠિ ભગવંતોનું આલંબન ન મળવાના કારણે ભૂતકાળમાં અનંતા બવજ્રમણ કરવાં પડ્યાં, તેનો અંત આજે તેઓના અવલંબનથી આવી રહ્યો છે!” તેનો હૃદય ધારણ કરવો.

જાપનો સમય, સ્થાન, વસ્ત્ર અને ખીજાં ઉપકરણો એક જ રાખવાં જોઈએ, વારંવાર તેમાં ફેરફાર કરવો નહિ અને તેને ખીજા કામમાં વાપરવાં નહિ.

જાપ નિયમિતપણે, પવિત્ર અને એકાન્ત સ્થળમાં, પૂર્વ અગર ઉત્તરદિશા સન્મુખ, તેમજ મહાનની સૌથી નીચેની સ્ત્રીમિડા ઉપર કરવો.

॥ अहं ॥

॥ नमः श्रीजिनप्रवचनाय ॥

॥ नमोऽर्हन्मिद्धाचार्योपाध्यायसर्वसाधुभ्यः ॥

परमेष्ठि नमस्कार

प.

रि

शि.

ष्टे.

પરિશિષ્ટ પહેલું

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્ર

નમો અરિહંતાણં-	૧
નમો સિદ્ધાણં-	૨
નમો આયરિયાણં-	૩
નમો ડવજ્ઞાયાણં-	૪
નમો લોષ સવ્વસાહુણં-	૫
एसो पंचनमुकारो-	६
सव्वपावप्पणासणो-	७
मंगलाणं च सव्वेसिं-	८
पदमं हवइ मंगलं-	९

[૧૬-૬, સંપદા (વિષાંતિસ્થાન)-૮, ગુરુ-૭, તથુ-૬૧, કુલ અક્ષર ૬૮]

અર્થ-અરિહંતોને નમસ્કાર થાઓ ! સિદ્ધોને નમસ્કાર થાઓ ! આચાર્યોને નમસ્કાર થાઓ ! ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર થાઓ ! લોકોમાં સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર થાઓ !

આ પાંચને દરેકો નમસ્કાર સર્વ પાપોનો મૂળશી રાશ કરનાર અને સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલરૂપ થાય છે.

મહાપ્રભાવા રક્ષેયં, ક્ષુદ્રોપદ્રવનાગિની ।

પરમેષ્ઠિપદોદ્ભૂતા, કથિતા પૂર્વમૂરિભિઃ ॥ ૭ ॥

યથેવં કુરુતે રક્ષાં, પરમેષ્ઠિપદૈઃ સદા ।

તસ્ય ન સ્પાઙ્ગ્યં વ્યાધિ-રાધિશ્ચાપિ કદાચન ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—નવપદસ્વરૂપ જગતના સારભૂત આ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર આત્મરક્ષા કરવા માટે વાંચના પંચર સમાન છે, તેનું હું સ્મરણ કરું છું. (૧)

‘ૐ નમો અરિહંતાણં ।’ આ મંત્ર મુગટરૂપે મસ્તકે રહેલો છે એમ જાણવું. (રક્ષા કરતી વખતે મસ્તકે હાથ સ્પર્શવેલ.)

‘ૐ નમો સિદ્ધાણં ।’ આ મંત્ર મુખ ઉપર શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર તરીકે રહેલો છે એમ જાણવું. (બેાલતાં મુખ ઉપર હાથ સ્પર્શવેલ.) (૨)

‘ૐ નમો આયરિયાણં ।’ આ મંત્રને અતિશયી અંગરક્ષક તરીકે જાણવેલ. (બેાલતાં શરીર ઉપર હાથ સ્પર્શવેલ.)

‘ૐ નમો ડગ્ગાયાણં ।’ આ મંત્રને હાથમાં રહેલા મજબૂત આયુધ (શસ્ત્ર) તરીકે સમજવેલ. (બેાલતાં બે હાથમાં શસ્ત્ર પકડવાની ચેષ્ટા કરવી.) (૩)

‘ૐ નમો લોષ સત્ત્વસાદૃણં ।’ આ મંત્રને પગમાં રહેલી મંગલકારી મોઝડીઓ જાણવી. (બેાલતાં બે પગનીયે હાથ સ્પર્શવેલ.)

‘દસો પંચનમુકારો ।’ આ મંત્રને પાદતળે રહેતી વજ્રની શિલાના અધાને સમજવો. (જોડતાં જે આસન ઉપર જોડાવાય, તેને દ્વાયથી સ્પર્શ કરતાં મનમાં વિચારવું કે- હું વજ્રશિલા ઉપર જોડા છું, કે જેથી જગીનમાંથી કે પાતાલ લોકમાંથી મને કોઈ વિદ્ય થઈ શકશે નહિ.) (૪)

‘મન્વ-વાયવજામજો ।’ આ મંત્રને આદ્ય દિશાઓમાં વજ્રમય દિગ્ગો જાણવો. (જોડતાં એમ વિચારવું કે-મારી નાભેય વજ્ર વજ્રનો કોટ છે. જે દ્વાયથી આદ્ય બાજુ દેવતા કાપના કરતાં અંગુલિ ફેરવાયી.)

‘મંમટાજં જ મન્દેમિં ।’ આ મંત્રને ખેરના અંગા- નાની બાઈ સમજવી. (જોડતી વેળા વિચારવું કે-વજ્રના દેવતા વજ્રાર નાભેય બાજુ બાઈ જોડેલી છે.) (૫)

‘વજ્રમંદરદ મંદરદે ।’ આ મંત્રને દિગ્ગા ઉપર વજ્ર- મય દરદ સમજવું. (જોડતી વેળા વિચારવું કે-વજ્રમય કે ન કેવલ વજ્રમયના મન્દે વજ્રમય દાંડા બંધવું છે.) [આ પદ્ધતિ અને ‘મન્વજા’ મંત્ર પણ સમજી લેવા.] (૬)

અનિદિ પોતેથી કનક સંપત્તી મહા પ્રજાવચાથી આ પદ્ધતિ જોડતેને ન જાણનારી છે, એમ પૂર્વાત્કારેણે કહેલું છે. (૭)

આ પદ્ધતિ જોડે ત્યંત્ર આ રીતે જે નિર્મલ અવસ્થામાં હોય તેમ જોડવું જોઈએ. જોડના પાદ, શરીરનું અવધિ પાદ, જોડના પાદના રૂપ, પાદ, શરીર, મન્દે (મન્દે ઉપર વજ્રમય વજ્રમય વજ્રમય) (૮)

પરિશિષ્ટ ત્રીજું

શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રોક્ત નામગ્રહણનો
વિધિ અને ફળ

નામં વિ સયલકમ્મટ્ઠ—મલકલંકેહિં વિષ્ણુમુક્ષાણં ।
તિયસિદ્ધચિયચલ્ણાણં, જિણવરિદાણં જો સરદ્ ॥૧॥
તિવિદ્ધકરણોવઉત્તો, રણે રણે સીલસંજમુજ્જુત્તો ।
અવિરાદિયવયનિયમો, સો વિદ્ધુ અરેણ સિઙ્ગિજ્જ ॥૨॥

અર્થ—સકલ આટ ઠમંડૂપી મલના કલંકથી સર્વથા
મુક્ત થયેલા અને દેવેન્દ્ર વડે પૂજાયેલા છે ચરણકમળો
જેઓના, એવા શ્રી જિનવરેન્દ્રોના નામનું પણ જેઓ તથા
પ્રકારના કરણો (મન-વચન-કાયા) વડે ઉપયુક્ત (સાધના)
ધર્મને, પ્રતિફળ શીલ અને સંયમમાં ઉદ્યુક્ત રહીને અને
મત તથા નિયમની વિરાધનાથી બંધી નહીંને રમરણ કરે
છે, તેઓ અલ્પકાળમાં જ સિદ્ધિગતિને પામે છે. (૧-૨)

—શ્રી મહાનિશીથ સૂત્ર-અ. ૨

卐

શ્રી જિનેશ્વરનું નામ કામવાસનાનો નાશ
કરવા સાથે સર્વ કામનાઓને પૂર્ણ કરે છે.

ચેતસે કામનિરોધ, પ્રહાર્ય, દેવપૂજાદિ રૂપ વિધિના
પાતનપૂર્વક, એક મરિના સુધી લાગત ઉપવાસ કરવામાં આવે.
તેને નામપ્રધાન મત મનિઓ મૃત્યુજાતપ કહે છે. (૧૩૪)

[૩]

આદિકર્મક્રમાશ્રિન્ય, જપો થધ્યાત્મમુચ્યતે ।

દેવતાનુમતાદ્વાદતોડ્યમભિધીયતે ॥૩૮૦॥

જપઃ મમ્મન્વિધિયઃ, મ નોક્તો દેવતાસ્તથઃ ।

દટ્ટઃ પાપાપદારોડ્મ્માદિપાપદરણં યથા ॥૩૮૧॥

દેવતાપૂજો વાગપિ, જપે તાડસ્તુવાન્મનિ ।

વિનિર્મલમકુલેવા, કર્મવ્યોગ્યં મનાં મનઃ ॥૩૮૨॥

જપોદ્ધરિયો મહા, પૂર્વોક્તક્રમાલયા ।

સામાર્થસ્થાવરા દટ્ટયા, પ્રયાન્તેનાડ્મ્મગમ્મના ॥૩૮૩॥

વિદ્યાર્થે ચેતસો દુર્લભ્યાર્થેષુ તપેભ્યતે ।

અર્થે વાગ્દેવ્યાર્થે ચેત, સ્વામાર્થોદયતે મનિ ॥૩૮૪॥

વિદ્યાર્થે ચેતસો વ્યવસ્થા, આત્મામાત્ર વર્તિતમ્ ।

તપોદ્ધરિયાર્થે ચેત, સ્વામાર્થોદયતે મનિ ॥૩૮૫॥

દેવતાપૂજાર્થે ચેત, સ્વામાર્થોદયતે મનિ ॥૩૮૬॥

જપાર્થે ચેત, સ્વામાર્થોદયતે મનિ ॥૩૮૭॥

દુર્લભ્યે ચેત, સ્વામાર્થોદયતે મનિ ॥૩૮૮॥

સ્વામાર્થે ચેત, સ્વામાર્થોદયતે મનિ ॥૩૮૯॥

અર્થ-ધાર્મિક પુરુષનું પ્રધાન લક્ષણ (કર જપાદિ રૂપ) જપ છે. એ પણ આધ્યાત્મ કહેવાય છે. જે દેવતાને જપ કરવામાં આવે, તે દેવતાના અનુગ્રહનું તે અંગ છે. એ કારણે હવે જપને કહીએ છીએ. (૩૮૦)

જપનો વિષય વિશિષ્ટ મત્ર છે. તે મત્ર દેવતાની સ્તુતિરૂપ હોય છે. દેવતાની સ્તુતિરૂપ વિશિષ્ટ મત્રના (પુનઃ પુનઃ પરાવર્તનરૂપ) જપથી પાપનો નાશકાર થાય છે જેમ તેવા પ્રકારના મંત્રોથી (સ્થાવર-જંગમ) વિષ્ણુ આપ્તકાર થતો અત્યંત દેખાય છે. (૩૮૧)

આ જપ દેવતાની સન્મુખ અથવા સ્વચ્છ જગ્યાવાળા જગ્યાએની આગળ અથવા પત્રો, પુષ્પો અને ફળોથી લેણેલાં વૃક્ષોવાળા વનપ્રદેશની અંદર કરવા મારે મનુષ્યોની આજ્ઞા છે. (૩૮૨)

હાથની આંગળીઓ ઉપર, રૂદ્રાક્ષ નામક વૃક્ષના ફળની માળા ઉપર કે નામિકાના અગ્રભાગ ઉપર દક્ષિ સ્થિર કરીને તથા અંતરાત્માથી શાન્ત થઈને, (૩૮૩)

મંત્રોના અક્ષરોને વિષે, અર્થને વિષે અને પ્રતિમાદિ આલંબનને વિષે ચિત્તની વૃત્તિ પડાવવી. જ્યારે ચિત્તની વિપરીત ગતિ થવા લાગે, ત્યારે જપનો ત્યાગ કરવો. (૩૮૪)

બાહ્ય ચિત્ત વખતે જપનો ત્યાગ કરવાથી (અંદરથી અશાન્ત છતાં બહારથી શાન્ત આકાર કરવારૂપ) માયાચારનો ત્યાગ થાય છે તથા વિશ્વાંતિ લેવાથી જપમાં સારી રીતે

પ્રવૃત્તિ થાય છે. એ રીતે શુદ્ધિની કામનાથી કરેલો ત્યાગ એ અત્યાગ છે. (૩૮૫)

(જે ઘડી આદિ) લેટલા કાળ માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તેટલા કાળપ્રમાણુ જપ કરવો. પ્રતિજ્ઞા કરવાથી જપ સિવાયના કાળે પણ જપમાં મનોવૃત્તિ કાયમ રહે છે, એમ બુદ્ધ પુરૂષો કહે છે. (૩૮૬)

(જપ સિવાયના કાળે પણ શુભ વૃત્તિ રહેતી હોવાથી) મહા શુનિયોએ પ્રતિજ્ઞા લેવા કૃપા અભિવ્રદને વખાણ્યો છે. અભિવ્રદ વડે બાવકૃપ ધર્મ થાય છે અને કિયાકાળે કિયાથી (પણ) ધર્મ થાય છે. (માટે અભિવ્રદને વખાણ્યો છે.) (૩૮૭)

❧

જનમ મરણે જે નવકારને બાળપણમાં ગાયે,
તે ને જનમ મરણે આદિ બધું સદ્ધિને
આપનારે કાળે જે જે બુદ્ધ મરણે બાળપણમાં
ગાયે, તે બુદ્ધ આદિ તે આપનારે આપનારે
આપ જે જે આપનારે જાણે બાળપણમાં ગાયે,
તે તે જે જે આપનારે આપનારે ઉત્તરવન
કે વનમાં આપ જે જે જાણે તે આદિ વનમાં
બાળપણમાં ગાયે, તે ને સદ્ધિને વિચારે જે.

પરિશિષ્ટ પાંચમું

નમસ્કારના અર્થની ભાવના યાને નમસ્કારનો
બાલાવબોધ.

[૧]

આ બાલાવબોધના કત્તાં કોણ છે તે નિર્ણય થઈ શકતો નથી, તો પણ એક અર્થ જાની અને શ્રદ્ધાથી આત્માની એ કૃતિ છે, એમ તેને વાંચતાં જ સમજાઈ જાય છે. તેમાં ‘નિ. સં. ૧૭૨૮ વર્ષે ચૈત્ર સુદ ૮ ભોમે ગણી શ્રી તિલક-વિજય વાચનાર્થ’—એમ અંતે લખેલું હોવાથી, તેથી પણ પ્રાચીન છે એ નિ.સંકે છે. રાધનપુર પાસેના સાંતલપુર ગામમાં પૂ. ૫. શ્રી મુક્તિવિજય ગણિવરના બંગ્લારની હસ્તલિખિત પ્રતનો આ ઉતારો છે. નમસ્કારના જપની સાથે જો તેના અર્થની ભાવના કરવામાં આવે, તો તે જપ શીઘ્ર ફળદાયી થાય છે. આરાધકોને ઈ પરમેષ્ઠિ નમસ્કારના અર્થની

અપૂર્વ તોરણ, કળાકૃત સમવસરજીમાંડી ત્રિભુવન લક્ષ્મી સહિત, અંતરંગ વૈરીરહિત, વિદ્યાધીશ, પરમ જગદીશ સુવર્ણમયી કમળે બેઠા, સમસ્ત હવરાશ દીઠા, યોજનગામિની વાણી, સર્વલાપાનુસારિણી, અનંતદુઃખનિવારિણી, સકલ સૌખ્યકારિણી, ઇચ્છી વાણીએ ચિહ્નું મુખે ચિહ્નું પ્રકારે પરમેશ્વર ધર્મોપદેશ દેતા, કેવળજ્ઞાન ધરતા, ચૌદ રાજલોકના મસ્તક ઉપર ૪૫ લાખ યોજનપ્રમાણ મુક્તિશિલા નીહાં પહોંતા, અનંતગણ, અનંતશુભ, અનંતજ્ઞાન, પુરુષમાંડી ઉત્તમોત્તમ, એવા જિનનું જે નામ તેને નામઅરિહંત કહીએ, જે ત્રિભુવનમાંડી શ્રી વીતરાગની મૂર્તિ તેને સ્થાપના-અરિહંત કહીએ, જે શ્રી થેણીકાદિ મહાપુરુષો (ભાવિ) તીર્થંકર પદ્મીયોગ્ય હવ તે દ્રવ્યઅરિહંત કહીએ, જે વિરહમાન પરમેશ્વર શ્રી સ્ત્રીમંધરસ્ત્રામિ પ્રમુખ તીર્થંકરો તે ભાવ-અરિહંત કહીએ. એહવા જે અરિહંત અનંતાનંત દુઃખિયા, યથે અને ઘર્ષ રથા છે, તેહનું ધ્યાન પંચવર્ણ અદ્દલ કમલરૂપે ધ્યાઈએ. તે પરી સાંભળો.

નાભિકમળે, તિહાં કમળનું નાગ, તિહાંથી (નાભિથી) વૃદ્ધિ પામી બ્રહ્મપ્રદેશે વિકાસ પામ્યું, અરિહંત સ્વેતવર્ણ જિસ્થું મુખાશ્લનો હાર, જિમ વૈતાદ્યપર્વત, જિમ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર, જિમ હીરસમુદ્રનું શીલ, જિમ રક્ષિતકરત્ન, જિસી સિદ્ધશિલા નિર્મળ, જિસ્થું સ્વેત આતપત્ર (છત્ર), જિસ્યો ઐરાવત્ત ગગેન્દ્ર, જિમ દેવદૂત્ય વચ્ર, જિસ્યો દક્ષિણાવર્ત શંખ, જિસ્થું કામધેનુ દ્વધ, નિસ્યા પરમે,

નિર્માણ, દુષ્ટાકર્મ ૧૫૮ પ્રકૃતિ રહિત, હરિયા ઉચ્ચતમ
અસિદ્ધાંત જે જગન્નાથ આકાશની પદે નિરાતંબ, પૃથ્વીની
પદે સર્વોચ્ચ, મેઢુની પદે નિઘ્રકંપ, રામુદ્રની પદે મંબીર,
મંદ્રમાની પદે સૌમ્ય, સૂર્યની પદે તાપોજ, તિલ્કની પદે
અદ્ભુત, આપનાચંદનની પદે શીતલ, વાયુની પદે અપ્રતિ
બલ, બારેંમકાલીની પદે અપ્રમત્ત, જગદ્રપ વંદનિક, મમ
મુલિકાદેવે આપવચંતામ, કેવલદાને કહી ત્રિભુવન વિનક,
હરિયા શેષીવચંદ રહે. 'મનો અમિદંતાનં' - એ પદમાં તેમને
મનો નમનદાન દેા.

[illegible]

રોગ-શેઠ-વિયોગ-અધિ-અધાધિપ્રમુખ સકલ દુઃખ થતી
મુક્ત, ઇન્દ્રિય-ઉપેન્દ્રાદિ સર્વ દેવનાનાં મુખ અને આવર્તી અગ્નિ
મનુષ્યોનાં મુખ, તે એકત્રિત કીર્તિ, તે પિંડ અનંતગુણ
કીર્તિ (તો પદ્મ), તે એક સિદ્ધને (મુખને) અનંતમે ભાગ
ન આવે. એવા સિદ્ધનાં મુખ આકાશે ન માય. સિદ્ધ
થયા, છુદ્ધ થયા, ચૈત્તરજને પારે સમય અમય પ્રત્યે
અનંતાનંત મુખ ભોગવતાં, જે સિદ્ધ રક્તકાન્તિ ધરતા
ચિત્તુ હોમો સૂર્ય, હિંચુગનો વર્ણ, દારિમ જામુલનુ ફૂલ,
અર્ધશુંબરંગ, નિપધપર્વત, રક્તોત્પલ કમલ, મરકત રત્ન,
ચોગનો રંગ, કંકુનો રોગ, ચુના સહિત તંબોળ, ઇંદ્રી
રક્તવર્ણ સિદ્ધની પાંખડી ધ્યાઈએ.

સંસ્થાન, સંઘયણ, વર્ણ. ગંધ, રસ, સ્પર્શ, કે જે
સિદ્ધને રહ્યા નથી, ૪૫ દાખ યોજનપ્રમાણ રૂઝિ શિલા
ઉપર, યોજનના રજમા ભાગમાં અવસ્થાન કરતા શરીર-
રહિત કેવળ તેજઃપુંભકાર, ત્રેલોક્યના સાર એવા સિદ્ધો
'નમો સિદ્ધર્ણ'—એ પદ્મમાં રહ્યા છે, તેને મારો નમસ્કાર હો.

'નમો આચરિયાળ' મારો નમસ્કાર શ્રી આચાર્યોને
હો, જે શ્રી આચાર્ય પંચવિધિ આચાર પરિપાળે, રાગ-દ્વંધ
અંગ થતી ટાળે, સકલ સિદ્ધાન્ત-સૂત્રના અર્થને જાણે,
જળ્ય જીવ પ્રતિભોધી માર્ગે આણે. દહરહિત, દત્રીય
શુદ્ધ સહિત, (તે દત્રીય શુભ-પાંચ ઇન્દ્રિયને સંવેદે નવ
જ્ઞાનઅર્થની વાટમાં વસે. દોષ, માન, માયા, લોભ, ૪
દયાય પરિહરે. સર્વ પ્રાણાતિપાત વિરમણ્યત, સર્વ મુખાવાઢ

સૂત્ર, છ છેદ, એ સિદ્ધાંત શિષ્યોને બણાવે અને પોતે શુભે, જે ઉપાધ્યાય (પોતે) શુભે કરી આચાર્યપદ્યોગ્ય, નિર્વિ-
કાર, વિરાના સ્વકાર, શ્રી ઉપાધ્યાય તેહનો વર્ણ, નિસ્થે
પાંચીરત્ન, નીલપવર્ત, વસંત માસે વનખંડ, અશોકવૃક્ષ,
નીલોત્પલ કમલ, નીલા નગીનાનો વીજે, મેઘ ઉઠે મેદિની,
નવે અંકુરે નીલપર્વ, તિથ્યા ઉપાધ્યાય નીલ કાંતિએ કરી દીપ્તિ-
વંત હુંતા. ‘નમો વ્યક્ષાયાણં’—એ પદમાં શ્રી ઉપાધ્યાયને
મારો નમસ્કાર હો !

‘નમો છોણ સર્વસાદૃશં’ લોકમાંથી સર્વ સાધુને મારો
નમસ્કાર હો ! જે સાધુ ૧૬ દોષ ઉપાદનના, ૧૬ ઉદ્વેગ-
મના, ૧૦ એવજ્ઞાના, એવં ૪૨ દોષ વિશુદ્ધ આહાર લીએ.
સમસ્ત ઇન્દ્રિય દમે, સંસારે ન રમે, ૨૨ પરિપક્વ સહે, નવ-
કર્મે વિહરતા રહે, જે સાધુ સંસાર થકી ઉપરાંકા (અગ્રગા)
ચાલે, બચ્ચ જીવને સુદ્ધિસુખ હેતુ માત્રમાં આપે, જે
સુગ્રીવર તજા ૨૭ ગુણ ધરે, (તે કેવા ? મનપટક ધરે,
પાંચ ઇન્દ્રિય નિબંહે, ભાવમત્ય, કરજસત્ય, ક્ષમા, નિર્લોભતા,
યથોક્ત ક્રિયાકરત્વ, મન-વચન-કાયનિરોધ, કાયપટક (રમજી),
સંયમયોગ (રમજી), શીતાદિ વેદના સહન, મરજાંત ઉપસર્ગ
સહે, એ ૨૭ ગુણધુક્ત દોષ.) એવા શાંત-શાંત-શાંત,
ચૈરાગ્યના સમુદ્ર, સાહસિક શિશુમણિ, ગુણવંતમાંથી અમે-
નર, સમજન, સદા પ્રસન્ન, જીવલોકના બંધવ, કુળતિફળી
સમુદ્રના ચોપલુહાર, કેવળપરા, ઋણમુક્તિ, વિપુલમતિ,
ધુનધર, હીરાશ્રવ, અસિન્નમોન, કોણજુદિ, ચારત્રયમત્ત,

નમસ્કારના અર્થની ભાવના

એ પાંખડી જમણે પાંચ નીલાનંદ કાનની વચ્ચે ચાલી-પીઝી
કાંતિ ધરતા કથાયે.

‘મન્વ-પાવપણામણી’ એવી જાપે અનન્યતા ભવ
પ્રતિ સાત વ્યસન મેલીયા. પદ્મ ક્રમના પાલીયા. મિથ્યા-વ
પ્રવર્તીયા, અધર્મ કરવે કરી શ્રી જિનધર્મની અવહેલન
કીધી, પદ્મકાય અનેક ચત્ર વેતલ-વે કરી, પાશવના ખડીવડ
દીનોદાર-નિર્જોદાર ન કરવે. દાનને અણુદેવ, ભાવના ન
સેવે, સહસ્ર-લાખ-કોટી-અનન્યભવે કર્મ આધીય તે કીસ્ય
છે? જ્ઞાનાવસ્થા પાચ બેદે, તેની ઉત્કૃષ્ટી નિધિ ૩૦ કોડકોડી
સાગરોપમપ્રમાણ, જિન્યુ અણુ આગના પદ, તત્સ્ય જ ના-
વસ્ત્રીય પહેકું જાણુ બીજુ જ્ઞાનાવસ્ત્રીયના નવ લેદ. ૩૦
કોડકોડી સાગર ઉત્કૃષ્ટ નિધિ પ્રતિદાન નરિણુ ત્રીણુ વેદનીય
કર્મ, તેના જે ભેદ ૩૦ કોડકોડી નાનકનિધિ, મહાકિષ્કિન્ધ,
ખડગધારા સદૃશ જાણુ આણુ મોહનીયકર્મ ૭૦ કોડકોડી
સાગરોપમપ્રમાણ, તેના ૨૮ ભેદ મહિના નરિણુ જીવને
પરાભવે. પાંચમું આયુકર્મ ચિદ્ર ભેદ. તેની તેત્રીસ સાગર
પ્રમાણ સ્થિતિ હૃદયમાન ૭૨ નામકર્મ. તેહના ૧૦૩ ભેદ,
૨૦ કોડકોડી સાગરપ્રમાણ સ્થિતિ. ચિત્રા કાર)નમાન સાતમું
ગોત્રકર્મ તેના જે ભેદ, ૨૦ કોડકોડી સાગરપ્રમાણ કુંભકાર
સરિણું. આઠમું અંતરાયકર્મ ૩૦ કોડકોડી સાગરસ્થિતિ,
તેના પાંચ ભેદ, બહારી સરિણું, એવા કર્મ ૨૫૫, બહ,
નિષ્પત્ત, નિકાચિત, તે કર્મની પ્રકૃતિ કેટલી? બંધ, ઉદય,
ઉદીરણ, અસ્તા તે ચિદ્ર પ્રકાર છે. તે પ્રકારે

મંત્રથી હોય, જે વાંછે, તે પામે, એ પાંખડી કાલી-રાતી કાંતિ ધરતી હીરે.

શ્રી નવકાર, નવપદ, આઠ સંપદ, અડસડ અક્ષરમંત્રાણ, તેમાંથી ૭ અક્ષર ભારે, ૬૧ અક્ષર હળવા બળવા. ઈશ્યા શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ મહામંત્રમાંથી આકાશગામિની વિદ્યા, સુવર્ણસિદ્ધિ, રૂપસિદ્ધિ, રત્નસિદ્ધિ છે. ઈશ્યું અપ્સરકમલ મન-વચન-કાવ્ય સહિત લાવે એક નવકાર રુણે, લાળ નવકાર ગુણ્યાનું ફલ પામે. ઈશ્યો શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ મહામંત્ર નવકાર જે છવ સમરર્ધ, ધ્યાયર્ધ, ચિંતવર્ધ, સદૈવ નિરંતર આરાધર્ધ, તે છવ સંસારમાંથી ન બમર્ધ અને સકલ વાંછિત-સિદ્ધિ ફળ પામર્ધ.

ઈતિ શ્રી નવકારમહામંત્ર જાપાવબોધ સમાપ્ત. વિ. સં. ૧૭૨૮ વર્ષે ચંદ્ર મુદી ૮ ભોમે સ્ત્રીપિદ્ધત-ગણિ તિલકવિન્યય વાચનાર્થ, શુભ લવનુ શ્રી સંધરથ, ચિરં જયનુ ઈદં પુસ્તકં 'શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથપ્રસાદાત્ નિનમ્રસાદામ્ય' લેખક-પાદક્યેઃ શ્રી હ શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી ॥

ક્ર

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર સર્વ રક્ષકોનો
પણ રક્ષક છે.

ધર્મધ્વજ, પાદપીઠ, ધર્મચક્ર, દેવદુંદુભિ, લામંડલ સહિત,
ચક્રમુદ્રી ઈંદ્રમહિત, સાંપ્રતકાલે જંગૂદીપે મહાવિદેહ રોને
શ્રી ત્રીમંધરસ્વામી, શ્રી યુગમંધરસ્વામી, શ્રી બાહુસ્વામી,
શ્રી મુખાહુસ્વામી-એ ચાર તીર્થંકર જંગૂદીપે સુદર્શનમેરૂને
ચિહ્ન પાસે નમસ્કરૂં. શ્રીમુક્તતસ્વામી, શ્રી સ્વયંપ્રભુસ્વામી,
શ્રી રૂપલનાથસ્વામી, શ્રી અનંતવીર્યસ્વામી-આ ચાર તીર્થંકર
પૂર્વધાતક્રીખંડે વિજયમેરૂને ચિહ્ન પાસે નમસ્કરૂં. શ્રી
ચૂરપ્રભસ્વામી, શ્રી વિમલસ્વામી, શ્રી વજ્રધરસ્વામી, શ્રી
ચંદ્રાનનસ્વામી-એ ચાર તીર્થંકર પાશ્વિમધાતક્રીખંડે અચ-
લમેરૂને ચિહ્ન પાસે નમસ્કરૂં. શ્રી ચંદ્રબાહુ, શ્રી ભુજંગસ્વામી,
શ્રી ઈશ્વરસ્વામી, શ્રી નેમપ્રભુસ્વામી-એ ચાર તીર્થંકર
પુષ્કરાર્ધે મંદરમેરૂને ચિહ્ન પાસે નમસ્કરૂં. શ્રી વયરસેનસ્વામી,
શ્રી મહાનદ્રસ્વામી, શ્રી દેવજન્મસ્વામી, શ્રી અગ્નિતવીર્યસ્વામી
-એ ચાર તીર્થંકર પાશ્વિમ પુષ્કરાર્ધે વિધુન્માડી મેરૂને ચિહ્ન પાસે
નમસ્કરૂં. એ પીસ વિહરમાન અરિહંતભગવંત કેવલીપ્રમુખ
આપબુદ્ધ પરિવાર પરિવર્યા હુંતા હિવગનઈ કાલે જ્યવંતા
વર્તઈ, તે શ્રી અરિહંત પ્રત્યે મારાં નમસ્કાર, પંચાંગ પ્રણામ,
ત્રિકાલ વંદના શ્રદ્ધ ધાઓ.

‘નમો સિદ્ધાર્ણ’ માહરડં નમસ્કાર શ્રી સિદ્ધભગવંત
પ્રત્યે ધાઓ. કિસ્થા છે તે સિદ્ધ ? જે ત્રિદ્વ આઠ કર્મશય
કરી મોક્ષ-સિદ્ધિ પુહતા. તે આઠ કર્મ કિસ્થા શય કીયા ?
જ્ઞાનાવસ્થીય, દર્શનાવસ્થીય, વેદનીય, મોહનીય, અણુધ્ય,
નામ, જ્ઞાન, અંતરાય-એ આઠ કર્મની અદ્યાવન સો (૧૫૮)

મદ્દનિ થાય કરી સિદ્ધ સુહતા. કિહાં છઈ તે સિદ્ધ ? ઉધ્વલોકે
 ત્યેતિપચક ઉપરિ અમંગ્યાત કોણકોણી ચોગ્ગને સૌધર્મ-
 દેવલોક-સૌધર્મ આદિ દેહનઈ બારહુ દેવલોક, બારહુ દેવ-
 લોક ઉપરિ બેહરાનઈ આકારે નવઐવેયક, નવઐવેયક ઉપરિ
 પંચાશોત્તર વિમાન વિજ્ય ૧, વૈજ્યન્ત ૨, જ્યંત ૩,
 અપરાધિન ૪, એ ચાર વિમાને ચિહું પાચે અર્ધચંદ્રમાને
 આકારે. પાંચમું વિમાન પુરા ચંદ્રમાને આકારે તેહનું નામ
 સર્વસંસિદ્ધ મહાવિમાન, તેહની ધ્વજતપાકા ઉપરે બારહુ
 ચોગ્ગને અમિદિહી છીલી પ્રાચારાનામ પુટલી ચડે રત્નમુકોટ
 ઉપરે, ચતુષ્પાદીને ચતુરંગે ચિહુડે બીજનડે ચંદ્રમા નિચઈ
 આકારે.

મદા-પુરુષાચ-સિમેય મોક્ષીગદાર-મંદામ-પાંદમ ૧

તુમાર છમ મંથાન-મંથિત મથિતા મિનરંગેટઃ ૥૨૧॥

અદ્ભુતોત્તમ-સર્વોદય મા મર્ત્યમર્તિપારિવા ૧

વરિચર્મક દિ પદ્મક મરહી વચાવળોવતી ૥૨૨॥

ફાળે પ મદા પુરુષા સિમેય મર્ત્યમર્તિપારિવા
 વરિચર્મક મરહી વચાવળોવતી ૥૨૨॥

ફરે વરિચર્મક મરહી વચાવળોવતી ૧

ફરે વરિચર્મક મરહી વચાવળોવતી ૧

ફરે વરિચર્મક મરહી વચાવળોવતી ૧

ફરે વરિચર્મક મરહી વચાવળોવતી ૧

સમતનાણદંસણ વીરિયં સુહુમં તહેવ અવગહણં ।
 બગુલ્લહુમવ્યાવાહં અદ્વગુણા હુંતિ સિદ્ધાણં ॥ ૩ ॥
 નવિ અત્થિ માણુસાણં તં સુવલં નત્થિ સલ્લવેવાણં ।
 જં સિદ્ધાણં સુવલં, અલ્લાવાહં ઉવગયાણં ॥ ૪ ॥

પક્ષર ભેદે જે સિદ્ધ છે, અનંતાન । જ્ઞાન-દર્શનમય
 શાશ્વત સુખમાં ઢીન છે, તે શ્રી સિદ્ધલગ્ન વત પ્રાપ્તે માહરો
 નમસ્કાર, પંચાંગ પ્રજ્ઞામ, ત્રિકાલ વંદના થાઓ.

‘ નમો આચરિઆણં ’ માહરો નમસ્કાર શ્રી આચાર્ય
 પ્રત્યે થાઓ. કિસ્કા છે તે આચાર્ય ? પાંચવિધ આચાર
 પ્રતિપાલક. કિસ્કા છે પાંચવિધ આચાર ? જ્ઞાનાચાર, દર્શના-
 ચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર, વીર્યાચાર-એ પંચવિધ આચાર
 પ્રતિપાલક.

ગીયત્થે જે ય સંવિગ્ગે અણઆલ્લસુ દઢલ્લયા ।
 અમગ્ગલ્લિણ ધરિત્તેસુ રાગદોમ-વિવગ્ગણ ॥ ૧ ॥
 નિટ્ઠવિય-મથદ્દાણે સમિદ્-કસાપ-જિહંદિણ ।
 વિદ્ધરિજ્ઞાતેણ સિદ્ધિં તુ છઉમત્થેણ વિવેકવલી ॥ ૨ ॥
 ષટ્ઠિરૂપો ત્થેયમ્સો જુગલ્લપ્પદાણાગમો મદ્દુરવલો ।
 મંમીરો ધિદ્ધમંતો ઉવણ્ણપરો ય આચરિઓ ॥ ૩ ॥
 અપરિમ્સાવી સોમો સંગહસીલો અભિગ્ગહમદ્ધ ય ।
 અવિકલ્લયણો અચલો પસંતદ્ધિયઓ ગુરુ દોદ્ધ ॥ ૪ ॥

સસરીરેપિ નિરીહા વજ્રગ્નંતર-પરિગ્રહ-વિમુક્તા ।
 ધમ્મોવગરણમિત્તંપિ ધરંતિ ચરિત્તરવત્તદ્ધા ॥
 પંચિન્દિયદમણપરા જિણુત્તસિદ્ધંતગદ્દિયપરમત્થા ।
 પંચસમિયા તિગુત્તા સર્ગં મદ્દ ઇન્દિયો ગુરુણો ॥

કિંચિત્તે ઉપાધ્યાય ડાહ્યાગીના બાનુપદાર ને શ્રુત-
 ધર શ્રી ઉપાધ્યાય પ્રત્યે માહરોડ નમસ્કાર, પચાન પ્રણામ,
 ત્રિકાલ વદના તદા નવદા યાચ્છો.

‘નમો છોઈ સવ્વસાદુગં’ નવ લોકઆદિ જે છે સાધુ
 તેહ સાધુ પ્રત્યે માહરોડ નમસ્કાર યાચ્છો કિંચિત્તે જે લોક ?
 અદાઈ દ્વીપ, પનરડ કર્મભૂમિ, પાચ ભરણદેવ, પાચ મેડનઈ,
 દશિણનઈ પાને, પાચ અરવણદેવ પાચ મેડનઈ ઉત્તરઈ પાસે
 પાંચ મહાવિદેહદેવ, પાચ મેડનઈ ઉભય પરિકે પનરડ
 કર્મભૂમિ, પચગાલીન લક્ષ્યેગ્નપ્રમાણ માનુષદેવ, તે આદિ
 એક સત્તરિ આર્યદેવ, તેહ મહિ જિ કે છે નાધુ રત્નત્રય
 સાધઈ કિંચિત્તે તે રત્નત્રય ? નમ્ય-ગ્ન, નમ્ય-વર્ણન,
 સમ્યક્ચારિત્ર-એ રત્નત્રય નાધઈ, પાચ મહામત ધરઈ, છુડું
 રાત્રિભોગન વરજઈ, સાગ ભય ટાલઈ, આઠ મદ વરજઈ,
 નવકરૂપી વિહાર કરઈ, દન ભેદ તયમધર્મ આદરઈ, બારે ભેદ
 તપ તપઈ, સત્તરડ આશ્રવદાર રૂઢઈ, અઠારેન સહસ
 સ્ત્રીલાંગરથ ધરઈ, બાળીન પરીત્તલ નહઈ, તેત્રીસ આશાતના
 ટાલઈ, બઈતાલીસ દોષવિમુદ્ધ મધુકરી વૃત્તિઆહારવ્યેઈ, પંચ
 પ્રવરદિન મંડલી ભુવંઈ, જે સમસાનુ-મિત્ર સમલેહકચણ,

સંપન્ન નાકયજ્ઞ. જ્ઞાનનં પત્તાલોચન, મમતાદિપિત્તી દદિ, શુભ
 દયાન સંપન્નવાહિ, જિનોપદેશ શ્રી હવદયા, મોક્ષમાર્ગરૂપ દ્વીપ
 સન્મુખ પંચ સમિતિ નહો આઉલે, ત્રિદુર્ગ ગુપ્તિ નહો નાગરે,
 ગામે એગરાધ્યે, નગરે પંચ રાધ્ય. વાની-ચંદણ-
 ચમણ-કાપે. મેંતની પરે અકંપ. આકાશની પરે નિરાલંબ,
 પાઉની પરે આપડિય ધ, ભારડ પળિયાની પરે અમમતા,
 સૂર્યની જેમ તેજોલેખ્યાવન, ચંદ્રની જેમ સૌમ્ય લેખ્યા-
 વન, માગના પાણીની જેમ શુદ્ધ દ્રવ્ય, નમુદ્ર જિમ
 ગંભીર, કુશર જિમ નીરિર, પ્રાણ જિમ જાગ્યામ નિંહ
 જેમ દુર્ધર, શાખ જેમ નિરંજન. ગેડના શુભ જેમ એકાકી,
 જલ જિમ મંડવ દાન, અગ્ની જેમ તેજસા જલ તે, કૂમ
 જિમ શુનેદિય, પૃથ્વી જિમ નર્વ નહ. કમલપત્ર જિમ
 નિલેપ, ઇન્દ્રિયા છે નાનુભગવન. દયાળુ પ્રતિપાલક, ભગ-
 વતી અદિંસા સર્વ ભૂતને દામકરી. મહાપુરુષ મંદી, કાયર
 -કાનર હવપરિહરી. તેડના પ્રતિપાલક. અનાથ હવના
 નાથ, અપીહર હવના પીહર, અચરત હવના ચરણ,
 સર્વજપુત. નિકિચ :- નિરલ કારી, નિ પન્નિમરી, નિરાંબી,
 શાંત, હાત, રત્નચલાપક, અદાઈ દીપ મોહિ હકે છે
 સાધુ. તે નવિ સાધુ પ્રત્યે માહરો નમસ્કાર, પચાગ પ્રજામ,
 ત્રિકાલ વંદના તદા નર્વંદા યાચો

‘ભસો પંચ-નમુદાસો મન્દ-વાચનજામગો’ એ પંચ-
 પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર બાવસહિત કિજનડ (કરાતો) કિરતું
 કર્યો મર્વ પાપ દેડખુદાર. કિસ્થા નં પાપ? ઈદ્રિ હવે
 દેવગ્નિ-નરકગ્નિ-તિથ્યગ્નિ-અનુપ્યગ્નિ, એ અનુગ્નિ

જો ગુણદ લક્ષ્યમેગં પૂણદ વિહીદ જિણ નમુકારં ।
તિવ્યયરનામગોયં સો વંધદ નત્થી સંદેહો ॥
અદ્વેય અદ્વસયા સદ્સસં તુ અદ્વ લક્ષ્ય કોહીઓ ।
જો ગુણદ ભત્તિજુત્તો સો પાવદ સાસયં ઠાણં ॥

નવકાર તથા કેલ જાણિવઓ, એ પંચપરમેષ્ઠિમાલિ
કેળ વડા ? મિલ વડા તો અરિહ તને કિરયા બળી પદિલઉ ?
નમસ્કાર કહિયઈ છે, પછી મિલને કીજઈ જેલ બળી
આપણુ અરિહ તને ઉપદેશે કરી મિલ જાણીયઈ, અને જે
માગં દિખાડઈ, તેલ જાણી મિલ વડા મૂઢી અરિહ તને
નમસ્કાર કહિયઈ અને અરિહ ત મગ લેતા 'નમો સિદ્ધાંતુ'
કહી સામાયિક ઉચ્ચરઈ, તેલ જાણી મિલ વડા કહીયઈ

૫

इति श्री पंचपरमेष्ठि नमस्कार बालावबोधार्थः संपूर्णः लिखितः
पठनार्थं स्वपुण्यायेति श्रेयोऽस्तु ॥ छः ॥

५

હૃદયમાં ભાવપૂર્વક રમરણુ કરાતો શ્રી નવ-
કારમ વ સર્વ બયોનો નાશ કરે છે. સર્વ
પાપોનો નાશ કરે છે અને સર્વ વિષ્ણોને
શમાવે છે, એમાં લેશ પણ સંદેહ નથી.

परिशिष्ट सातमं

મનોવિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર

[୩]

મને વૈશ્વનિક દૃષ્ટિથી આ વિચારણીય પ્રશ્ન છે કે-
શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો મન ઉપર શો પ્રભાવ પડે છે? આ
મંત્રને સર્વકાર્યસિદ્ધિપદ કહેવામાં આવ્યો છે, તો આ
મંત્રની આત્મિક શક્તિનો વિદ્યાર્થી શ્રી રીને શાવ છે?
મને વિનય મને છે કે-માનવી દૃશ્ય વિશાળતા તેના મન
મનમાં અને અદૃશ્ય વિશાળતા અવેગન મનમાં શાવ છે.
મનની આ શક્તિ વિશાળતાને 'મનોદર્શિ' કહેવાય કે
અથવા 'મનોદર્શિ' અને તેના મનની વિશાળતા શાવ
પણ, અને તેના કે. પ્રત્યેક મનોદર્શિના શક્તિ અર્થે છે
અને તેના મનોદર્શિના શક્તિ અર્થે છે અને તેના મનોદર્શિના શક્તિ અર્થે છે.

મનોવૃત્તિ ઉત્તેજિત બને છે, તેથી તેની સાથે અભિન્ન રૂપથી સંબંધ ‘ઉમંગ’ સંવેદનાત્મક અનુભૂતિ અને ‘ચરિત્ર’ નામક ક્રિયાત્મક અનુભૂતિને ઉત્તેજન મળે છે. તાત્પર્ય એ છે કે- માનવમગજમાં જ્ઞાનવાહી અને ક્રિયાવાહી-એમ બે પ્રકારની નાદીઓ હોય છે. આ બંને નાદીઓનો પરસ્પર સંબંધ હોય છે, પણ એ બંનેના કેન્દ્ર જુદાં હોય છે. જ્ઞાનવાહી નાદીઓ અને મગજનું જ્ઞાનકેન્દ્ર માનવના જ્ઞાનવિકાસ માટે અને ક્રિયાવાહી નાદીઓ તથા ક્રિયાકેન્દ્ર તેના ચરિત્રના વિકાસ માટે કાર્ય કરે છે. ક્રિયાકેન્દ્ર અને જ્ઞાનકેન્દ્રનો ધનિષ્ઠ સંબંધ હોવાથી શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની આરાધના વડે (સ્મરણ અને ચિંતન વડે) જ્ઞાનકેન્દ્ર અને ક્રિયાકેન્દ્રનો સમન્વય થાય છે, તેથી માનવમન સુદૃઢ બને છે અને તેને આત્મિક વિકાસની પ્રેરણા મળે છે.

મનુષ્યનું ચરિત્ર તેના સ્થાયી ભાવોનો સમુચ્ચય માત્ર છે. જે મનુષ્યના સ્થાયી ભાવો જેવા પ્રકારના હોય છે, તેનું ચરિત્ર પણ તેવા પ્રકારનું હોય છે. મનુષ્યનો પરિમાર્જિત અને આદર્શ સ્થાયી ભાવ જ હૃદયની અન્ય પ્રવૃત્તિઓનું નિયંત્રણ કરે છે. જે માણસનો સ્થાયી ભાવ મુનિયંત્રિત નથી, અથવા જેના મનમાં ઉચ્ચ આદર્શો પ્રત્યે અદારૂપ સ્થાયી ભાવો ઉદ્દોપિત થતા નથી, તેનું વ્યક્તિત્વ તથા ચરિત્ર સારાં હોતાં નથી. દૃઢ અને મુદ્દર ચરિત્ર બનાવવા માટે એ આવશ્યક છે કે-માણસના મનમાં ઉચ્ચ આદર્શો તરફ અદાસ્પદ સ્થાયી ભાવ હોવો જોઈએ તથા તેના અન્ય સ્થાયી ભાવો તે

(શ્રદ્ધાસ્પદ) સ્થાયી ભાવ દ્વારા નિયંત્રિત હોવા જોઈએ. સ્થાયી ભાવો જ માનવના અનેક પ્રકારના વિચારોનાં જનક હોય છે. આ સ્થાયી ભાવો જ માનવની સમસ્ત ક્રિયાઓનું સંચાલન કરે છે. ઉચ્ચ આદર્શથી ઉત્પન્ન થતા સ્થાયી ભાવો અને વિવેક વચ્ચે ઘનિષ્ટ સંબંધ છે. ક્યારેક ક્યારેક વિવેક વિના જ સ્થાયી ભાવો મુશ્કેલ હોવાનક્રિયાઓ થાય છે. જેમ કે-વિવેક ના કારણે હોય તેો પણ શ્રદ્ધાવશ માર્ગિક પ્રાર્થના કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ થતી, કાળના કોઈની સાથે કશ્વ સર્વ ક્ષમા પડી તેની મુશ્કેલી નિંદા સાંભળવાની પ્રવૃત્તિ થતી. ભાવ કૃત્યેના વિવેકનો ભાવ નથી હોતો, જેવા સ્થાયી ભાવ જ કાર્ય કરતો હોય છે. વિવેક માનવની વિચારણા નિંદા અને પશ્ચાત્તાપ વાળી અને છે. વિવેકમાં ને ને કિંમતોના મન પાસેથી કાઢવા નથી. પશ્ચાત્તાપ એ છે કે આત્મસમીક્ષા પરિશ્રમિતેન અને વિદ્યમિત ક્રમના પ્રાર્થના ક્રમના વિવેક કાળના કાર્યો એ જ જુદા નથી. પણ આપે આપે સ્થાયી ભાવોને ક્રમશઃ અને ક્રમશઃ કાળના કાર્યોને કાર્યોને

એ એક એવો ઉચ્ચ અને પવિત્ર આદર્શ છે કે-તેનાથી મુદ્દઢ એવા સ્થાયી ભાવની ઉત્પત્તિ થાય છે. જેમ જેમ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો મન ઉપર વારંવાર પ્રભાવ પડશે, અર્થાત્ દીર્ઘકાળ સુધી આ મહામંત્રની ભાવના મનમાં સ્થિર બનશે, તેમ તેમ સ્થાયી ભાવોમાં મુદારો થશે જ અને ઉચ્ચ આદર્શથી નિયંત્રિત બનેલા આ જ સ્થાયી ભાવો માનવના ચરિત્રના વિકાસમાં સહાયક થશે.

આ મહામંત્રના મનન, સ્મરણ, ચિંતન અને ધ્યાનથી પૂર્વાશ્રિત કાપાયિક ભાવોમાં અવશ્ય પરિવર્તન થાય છે. મંગલમય આત્માઓના સ્મરણથી મન પવિત્ર થાય છે અને પુરાતન પ્રવૃત્તિઓમાં સંશોધન થાય છે. આ સંશોધનથી હવનમાં સદાચાર આવે છે. ઉચ્ચ આદર્શથી ઉત્પન્ન થતા સ્થાયી ભાવના અભાવમાં વ્યક્તિ દુરાચાર તરફ પ્રવૃત્ત બને છે, તેથી મનોવિજ્ઞાન સ્પષ્ટ રૂપે કહે છે કે-માનસિક ઉદ્વેગ, વાર્તાના અને વિકાર ઉચ્ચ આદર્શ તરફની શ્રદ્ધાના અભાવમાં દૂર કરી શકાય તેમ નથી. વિકારને આધીન કરવાની પ્રક્રિયા બનાવતી વખતે કહેવાયું છે કે-પરિણામનિયમ, અભ્યાસનિયમ અને તપસનાનિયમ દ્વારા ઉચ્ચ આદર્શને મેળવીને વિવેક અને આચરણને દૃઢ કરવાથી જ માનસિક વિકાસ અને સહજ પાશવિક પ્રવૃત્તિઓને દૂર કરી શકાય છે.

શ્રી નમસ્કારમંત્રના પરિણામનિયમનો અર્થ અહીં એ છે કે-આ મંત્રની આરાધના કરનાર વ્યક્તિ હવનમાં

દમન સરળ અને સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. આ મંત્રનો આદર્શ હૃદયમાં ઘટાને અને દૃઢ વિશ્વાસને ઉત્પન્ન કરે છે, કે જેથી મુળ વસ્તિઓના દમનમાં મોટી સહાય મળે છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રના ઉચ્ચારણ, સ્મરણ, ચિંતન, મનન અને કથન વડે મન ઉપર મોટા સંસ્કારો પડે છે, કે જેથી જીવનમાં શક્તિ અને વિવેકનું ઉત્પન્ન થતું સ્વાભાવિક થાય છે. મનુષ્યનું જીવન શક્તિ અને મહાવિચારો ઉપર જ આધારિત છે. શક્તિ અને વિવેક વિના મનુષ્ય મનુષ્ય તરીકે જીવી ન શકે, તેથી મુળ વસ્તિઓનું દમન અથવા નિર્મૂળ પડવું તેને નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ પરમ અગત્યનું છે. આ પ્રકારના અર્થિદ્ર વાક્યોનાં ચિંતનથી મુળ વસ્તિઓ નિર્મૂળ થઈ જાય છે તથા જીવનમાં પરિવર્તન આવે છે.

રીઘંકાળ સુધી પ્રકાશિત થવાનો અવસર ન મળે, તો તે નષ્ટપ્રાયઃ ઘર્ષ જાય છે. ધાર્મિક આસ્થા વડે વ્યક્તિ પોતાની વિકારી વૃત્તિઓને અવરૂઢ કરીને તેનો નાશ કરી શકે છે. વિરોધથી વિજયન એ રીતે થાય છે કે-જે એક સમયમાં એક વૃત્તિ કાર્ય કરતી હોય, તે જ સમયે તેનાથી વિપરીત બીજી વૃત્તિને ઉત્તેજિત થવા દેવી. આતું કરવાથી બે પરસ્પર વિરોધી વૃત્તિઓનો ઔદીમાયે ઉદય થવાથી બંનેનું બળ ઘટી જાય છે. આ રીતે બંનેના પ્રકાશનની રીતમાં અંતર પડી જાય છે, અથવા બંને શાન્ત બની જાય છે. જેમ કે-દંડવૃત્તિ ત્યારે વેગ પકડતી હોય, ત્યારે સહાનુભૂતિની વૃત્તિને વેગ આપવામાં આવે તો 'પૂર્વવૃત્તિનું' વિજયન સરલતાથી ઘર્ષ જાય છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ આ દિશામાં પાંચ સહાયક રૂપે મિલ્લ થાય છે. આ શુભ વૃત્તિના ઉત્પન્ન થવાથી અન્ય વૃત્તિઓને સહજ વિલીન કરી શકાય છે.

મૂળ વૃત્તિના પરિવર્તનનો ત્રીજો ઉપાય 'માર્ગાન્તરીકરણ' છે. આ ઉપાય દમન અને વિજયન બંને ઉપાયોથી એક છે. મૂળ વૃત્તિના દમનથી માનસિક શક્તિ સચિત થાય છે. ત્યાં સુધી આ સચિત શક્તિનો ઉપયોગ ન કરવામાં આવે, ત્યાં સુધી તે હાનિ કરી શકે છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ એવું અમોઘ અસ્ત્ર છે, કે જેથી નાનપણથી અક્ષિત પોતાની મૂળ વૃત્તિઓનું માર્ગાન્તરીકરણ કરી શકે છે. ચિન્તન દરવાની વૃત્તિ મનુષ્યમાં દેખાય છે. જો માણસ આ વૃત્તિમાં વિકારી ભાવનાઓને સ્થાન ન આપે અને આ પ્રકારના

મંગલ વાક્યોનું ચિંતન કરતો રહે, તો ઓશી ચિંતનરસિદું
 મુંદર માર્ગાન્તરીકરણ થાય છે. એ સત્ય છે કે-મનુષ્યનું
 મન નિર્બંધ નથી રહી શકતું, તેમાં કોઈ ને કોઈ પ્રભાવના
 વિચાર અવશ્ય અવધાના જ. તેથી આદિવ્રત્ય કરનાર વિચારના
 સ્થાને આદિવર્ધક વિચારને તો સ્થાન આપવામાં આવે.
 નો મનની ક્રિયા પણ આવી સંદેશે તથા તેના ઉપર મુજબ
 પ્રભાવ પણ પડે છે. સ્વાસ્થ્ય વિમાં શ્રી શુભચન્દ્રાણી
 વર્ણન છે કે-

અસામ્ય વચ્ચનાચાર્ય, વિજ્ઞાનચરમયે અવમમ્ ।
 વદ્યવચાર્યે ચરમ્ પ્રાપ્તવા, મ ચ્ચાત્રજનવચાર્યમ્ ॥
 વિજ્ઞાનચરમયે મુદ્ધ, વિચરમયે મનાનમ્ ।
 વચ્ચનાચાર્યે વદ્યવચાર્યે-વચરમયે-વચરમ્ ॥

છે. જે વૃત્તિ પોતાના અપરિવર્તિત રૂપમાં નિંદનીય કર્મ રૂપે પ્રકાશિત થાય છે, તે શોધિત રૂપમાં પ્રકાશિત થાય તો શ્લાઘનીય બની જાય છે. વાસ્તવિક રીતે મૂળ વૃત્તિનું શોધન એક પ્રકારનું તે વૃત્તિનું માર્ગાન્તરીકરણ છે. કોઈ પણ મંગલ વાક્યનું ચિંતન આત્માને આર્ત અને રોદ્રધ્યાનથી દૂર રાખીને ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર કરે છે, તેથી ધર્મધ્યાનનું પ્રધાન કારણ એવા શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ અને ચિંતન આત્માનું પરમ આવશ્યક બને છે.

ઉપર્યુક્ત મનોવૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણનો અભિપ્રાય એ છે કે-શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર વડે કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાના મનને પ્રભાવિત કરી શકે છે. આ મંત્ર મનુષ્યના ચેતન, અવ-ચેતન અને અચેતન-એમ ત્રણેય પ્રકારના મનને પ્રભાવિત કરી અચેતન અવચેતન ઉપર સુંદર સ્થાયી લાવનો સંસ્કાર નાખે છે, કે જેથી મૂળ વૃત્તિઓનો પરિષ્કાર થાય છે અને અચેતન મનમાં વાસનાઓને એકત્ર થવાનો અવસર રહેતો નથી. આ મંત્રની વિદ્યુતશક્તિથી આરાધકનું આંતરિક દ્રંદ શાન્ત બની જાય છે અને નૈતિક લાવનાઓનો ઉદય થાય છે, કે જેથી અનૈતિક વાસનાઓનું દમન થઈ નૈતિક સંસ્કારો ઉત્પન્ન થાય છે. આંતરમાં ઉત્પન્ન થયેલી વિદ્યુત બાહ્ય અને આંતરમાં પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરે છે, કે જેથી વાસનાત્મક સંસ્કારો બરમ થઈ જાય છે અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ વિસ્તરે છે. આ મંત્રના નિરંતર ઉચ્ચારણ, સ્મરણ અને ચિંતનથી આત્મામાં એક શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, કે જેને આત્મી બાપામાં 'વિદ્યુત'

કહી શકાય. આ શક્તિથી આત્માનું શોધન થાય છે અને સાથે સાથે આ મંત્રથી આશ્વર્યજનક કાર્યો પણ કરી શકાય છે. *

卐

ભારતીય જ્ઞાનાધીશ તરફથી બહાર પડેલ 'મંગલમંત્ર જામોજારણક અનુચિન્તનમ'—જો નામના દિન્દી પ્રસ્તુતના 'મનોવિજ્ઞાન અને નમસ્કાર-મંત્ર'—જો પ્રકરણનો આ ગ્રંથરાતી અનુવાદ છે. પ્રસ્તુતના મુખ્ય લેખક શ્રી નેમિચંદ્ર જેન જ્યોતિષાચાર્ય છે. શ્રી નમસ્કારમંત્રના મહત્ત્વ માટે આ પુસ્તક ભવનીય છે.

પરિશિષ્ટ આઠમું

મંત્ર-જપ

[૪]

શબ્દની શક્તિના સુરુપયોગ અથવા દુરુપયોગથી ઘણા પ્રાચીનકાળથી માનવજાતિ પરિચિત છે. આદિવાસીઓએ પોતાના ગૃહ કિયાકાંડોમાં તથા પ્રતીકોમાં આ શક્તિ ગૂંથી લીધી હતી. વીસમી સદીની સંસ્કૃતિએ રાજકીય પ્રચાર અને વ્યાપારી જાહેરાતોમાં તેનો દુરુપયોગ કર્યો છે.

‘શબ્દ’ અને ‘ભાવ’ એકબીજા સાથે સંકળાયેલા છે. હિંદુરના ‘નામ’ સાથે હિંદુરનો ‘ભાવ’ જોડાયેલો છે. શબ્દની શક્તિનું આધ્યાત્મિક જીવનમાં જે મહત્ત્વ છે, તે સમજવું જોઈએ. આ મહત્ત્વ માત્ર સ્વાનુભવ વડે સમજાય તેવું છે.

જેમને જપનો અનુભવ નથી, તેમને આ ક્રિયા નિરર્થક અને યાંત્રિક લાગે છે અને તેઓ તેનો તિરસ્કાર કરે છે. તેઓ કદાચપૂર્વક કહે છે કે-‘ચોક્કસ શબ્દો વારં-વાર ગળવાથી શું લાભ ?’

સત્ય એ છે કે-આપણે આપની જાનને તપાસી નથી. શું આપણે સર્વ સમય સુદ્ધિપૂર્ણ વિચારાધારામાં જીવે છે ?

મોટા ભાગના માનવીઓનો ભાગ્યેજ ઘોટો સમય કોઈ એકાદ વિષય ઉપર વ્યવસ્થિત વિચાર કરવામાં જતો હોય !

પ્રાર્થના અને જપ સંબંધી કેટલાક ઉલ્લેખો ખ્રિસ્તી-ધર્મના પુસ્તકો 'The way of Pilgrim' અને 'The Pilgrim Continues His way' માંથી અહીં આપીએ છીએ.

ધ્યિરતું નામ મતત વાણી દ્વારા જપવું, હૃદયમાં તેતું ભાવપૂર્વક સ્મરણ કરવું અને આત્મા વડે તેમાં તનમય થવું. માનસ અત્યુચ્છાથી ધ્યિરતું સતત સાન્નિધ્ય અનુભવવું અને તેની કૃપા માણવી. મુતાં અને ભગતા સર્વ જગ્યાએ, સર્વ સમયે આ પ્રમાણે કરવું. ત્યારે આ ભાવના ભાવની કે- 'હે પ્રભુ ! મારા ઉપર દયા કરે.'

સાધક જ્યારે આ ભાવનાથી રંગાય છે, ત્યારે તે ઉડે આત્મસંતોષ અનુભવે છે. પ્રાર્થનાની અનિવાર્ય અગત્ય તેને હવે સમજાય છે. તેને લાગે છે કે-પ્રાર્થના વગર જીવી શકાય નહિ. પછી પ્રાર્થના તેના આત્મસંતોષ સાથે વણાઈ જશે.

પોતાને આધ્યાત્મિક માર્ગમાં આગળ વધેલો ગણનારા કેટલાક લોકો એમ માને છે કે-એકની એક પ્રાર્થના કરવી નિરર્થક છે. આવી યાંત્રિક અર્થહીન ક્રિયાઓ માત્ર અણસમજી આટે છે.

બાહ્યની યાંત્રિક રીતોની જપક્રિયા વડે પ્રાપ્ત થતાં રહસ્યથી તેઓ અપરિચિત છે. તેઓ જાણતા નથી કે-વારંવાર વાણી દ્વારા થતો જપ કથી રીતે સાચા હૃદયની પ્રાર્થના બને છે ? જ્યારે સમગ્ર જીવન સાથે જપ વણાઈ જાય છે, ત્યારે તેમાંથી પ્રસન્નતા પ્રગટે છે. તે આત્મસાત્

બની નય છે, તેથી આત્માને પ્રકાશ તથા પોષણ પ્રાપ્ત થાય છે અને આંતરે આત્માને ઈશ્વરમય બનાવે છે.

એક પ્રિયતી સંત પ્રાર્થના માટે કહે છે કે-સંસારની ચિંતાઓમાં ધૂળેલા તથા દેવળમાં ન જઈ શકનારાઓ માટે પણ પ્રાર્થના અશક્ય નથી. ગમે ત્યાં ગમે ત્યારે તમે ઈશ્વરની બક્ષિ કરી શકો છો-તેનું સ્મરણ કરી શકો છો.

જ્યારે મારે લાગેલા હો ત્યારે, પ્રવાસમાં હો ત્યારે, યાત્રા ઉપર બેઠેલા હો ત્યારે, કોઈ કામ કરતા હો ત્યારે, સર્વ સમયે, સર્વ સંચોગમાં અને સર્વ સ્થાને પ્રાર્થના શરૂ કરે છે. આ મારે આપકને સહનતા મળશે અને સતત રૂપ લઈ બેસીને નામ તેના હૃદયમાં વર્ણવે અને નમસ્કાર તેને અમલમાં કે વાજવા પ્રાર્થના જે આત્માને આત્મિક રૂપ દે, તે વર્ણન કરવા તેને મનની વાત બાંધી નહીં રહે. ને અમલમાં મનની વાત બાંધી નહીં રહે. ને અમલમાં મનની વાત બાંધી નહીં રહે.

સાધના

સાધના, સેવા કે ઉપાસના-એ ત્રણેય એક જ અર્થને કહેનારા શબ્દો છે. જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સાધની શિદ્ધિને માટે ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓની સાધના, સેવા અને ઉપાસના થઈ રહેલી હોય છે. તે સર્વમાંથી જીનશાસન કથી વસ્તુની સાધના કર્તવ્યરૂપ ગણે છે તથા તેને શિદ્ધ કરવા માટે કયો માર્ગ ઉપદેશે છે, એ તપાસવું અહીં પ્રસ્તુત છે.

હૈયપુરુષાર્થ : અર્થ અને કામ :

પ્રાણીઓને સાધવાલાયક પુરુષાર્થો (Human ends)^૧

૧-પુરુષાર્થ એટલે પુરુષની ઈચ્છા અને પ્રયત્નનો વિષય, જેને મેળવવા માટે મનુષ્ય ઈચ્છા અને પ્રયત્ન કરે છે, તે પુરુષાર્થ કહેવાય છે. તેના ચાર પ્રકાર છે-ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. પુરુષના સર્વ પ્રયત્નોનું સાધ્ય માત્ર મુખ જ છે, તેથી મુખ એ જ મુખ્ય પુરુષાર્થ-પુરુષપ્રયોજન છે. પરંતુ મુખની કલ્પના હવેની બે પ્રકારે હોય છે. એક બાજુ અને બીજી અભ્યંતર બાજુ મુખ અને તેનાં સાધનો માટેનો પ્રયત્ન એ અનુક્રમે કામ અને અર્થ માટેના પુરુષાર્થ છે. અભ્યંતર મુખ અને તેનાં સાધનો માટેના પ્રયત્ન, એ અનુક્રમે મોક્ષ અને ધર્મપુરુષાર્થ કહેવાય છે.

મુખ નહિ પણ મુખના આભાસમાં છૂપાયેલું ભયંકર કેટલું દુઃખ જ છે, એમ લાગ્યા સિવાય રહેતું નથી. ખસનો સોળી ખસને ખળીને જે મુખ ઉપાર્જન કરે છે, તે મુખની સ્થિતિ જેટલા કાળની છે તથા તે મુખનું પરિણામ જેવા પ્રકારનું છે, તેટલી જ સ્થિતિ અને તેવા જ પરિણામવાળું કામજનિત મુખ છે. પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયોના સેવનથી થનારું મુખ, એ શશુવર રહેનારું અને દીર્ઘકાળના દુઃખને લાવનારું છે, એ વાનનો ઈન્કાર કોઈથી પણ થઈ શકે એવો નથી. અને એવા મુખનો ઉપભોગ કરવાની ખાતર જ અર્થોપાર્જનનું કષ્ટ સહન કરવું, એ પોતાના હાથે જ પોતાના માટે દુઃખનો જીટો ખાટો ખોદવા જેવું છે. થી જનશાસ્ત્રન પ્રભોષે છે કે-જીવને અનેક પ્રકારનું કષ્ટ આપનાર છતાં અનાદિકાળથી પ્રિય એવા અર્થ અને કામપુરુષાર્થ માટે ધર્મશાસ્ત્રકારોએ ઉપદેશ કર્યો, એ સજગતી અગ્નિની જવાગામાં ધી હોમવા જેવું છે. અર્થ, કામ અને તેનાં સાધનો આદિ ઉપર જીવને સ્વાભાવિક અનુરાગ લાગેલો છે. એ અનુરાગ રૂપી અગ્નિની અંદર, એની જ એક નર્દરિયાતના ઉપદેશરૂપી ધીની આહુતિ કરનાર, અજ્ઞાન આત્માઓ હિતોપદેશક બનવા માટે સર્વથા અયોગ્ય છે. બળેલાને બાળવા કે પટેલાને પાડવા એ જેટલું અયોગ્ય અને અઘટિત કાર્ય છે, તેથી કેન્દ્રિયનું અઘટિત કાર્ય અર્થ અને કામની નર્દરિયાત દર્શાવનારો ઉપદેશ કર્યો, તે છે.

ધામાં આવે છે, તેમ અર્થ-કામ માટે પણ સમજવાનું છે.

ઉપાદેય પુરુષાર્થ : ધર્મ :

યોગ્ય આત્માએ અનર્થકર એવા અર્થ-કામને પણ પોતાની યોગ્યતાના બળે અર્થકર બનાવી શકે છે. એ યોગ્યતા બીજી કોઈ જ નહિ પણ એની અનર્થકરતાની પૂરે-પૂરી વિદ્યા અને અનર્થકર ન થાય તે રીતે તેનો ઉપયોગ કરવાની આવડત. જેમ અગ્નિ ચીપિયાથી પકડીને જો તૂલામાં ગૂંધવામાં આવે, તો તે રસવતીને બનાવનારો થાય છે, પરંતુ તેને જો હાથવતી પકડવામાં આવે અને ગાદી ઉપર મૂકવામાં આવે, તો અનેક ઉત્પાતોનો મચાવનાર થાય છે. તેમ પ્રાપ્ત થયેલા અર્થ અને કામ પણ આત્માના અહિતમાં ન વપરાય, કિન્તુ હિતમાં જ વપરાય, તેવી ભૂતિની વ્યવસ્થા યોગ્ય આત્માએ કરી શકે છે. રસવતી તૈયાર કરવા માટે અપ્રાપ્ત અગ્નિને પ્રાપ્ત કરવા માટેની પણ જેમ આવશ્યકતા રહે છે, તેમ અમુક અમુક પ્રસંગોએ અપ્રાપ્ત એવા અર્થ-કામને પ્રાપ્ત કરવાની પણ આવશ્યકતા સ્વીકારવી યોગ્ય ગણાય. પરંતુ અગ્નિ લેટલી જ તે સાવધાનીથી કરવામાં આવે, તો જ હિતદાયક બને, અન્યથા પરમ અહિતને કરનારો થાય, એ લેશ પણ ભૂલવા જેવું નથી. પ્રાપ્ત અર્થ-કામનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, કયી અવસ્થામાં અપ્રાપ્ત અર્થ-કામને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો, કયી અવસ્થામાં પ્રાપ્ત અર્થ-કામને પણ દૂર કરવા પ્રયાસ કરવો, એ વગેરે સમન્વયનું અને તેનો યથાયોગ્ય અમલ કરાવવો, એ જ ધર્મશાસ્ત્રકારોનું કાર્ય છે.

અર્થ-કામની વાસ્તવિક અનર્થકરતાને સમજાયા પછી જ
 ધર્મની અર્થકરતાનો વાસ્તવિક ખ્યાલ આવે છે. માનીપૂર્વક
 ફરમાવે છે કે-ધર્મનું પ્રથમ કાર્ય જગતને અનર્થકર એવું
 અર્થ-કામના અનર્થોથી અગાધવાનું છે અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ
 કરાવતી એ ધર્મનું દ્વિતીય કાર્ય છે. જે ધર્મમાં અર્થ અને
 કામથી થતા અનર્થોથી અગાધવાની તાપત્ત નથી, એ ધર્મ
 હવે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાતી આવે, એ સર્વથા અવગણિત
 છે. મોક્ષ એ પ્રાપ્ત્યર્થ છે અને તે ધર્મદ્વારા જ, તપાસ
 અર્થ કામ પ્રત્યેના હવતા અસાધનસાધને એ કે ન હોય
 એ, કિન્તુ તેમાં મુદિ રહે, તેા તે ધર્મ, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે તે
 જ રહે, નિવારણી અસાધનિયતા પશુ સાધ્ય, અસાધ્ય માર્ગો
 નથી, કિન્તુ અસાધનિયતાની અવગણના વાસ્તવિક છે. એ
 કે એ જ કારણે જ, જે અસાધન અર્થ-કામની અવગણના

વિચાર થાય, તો પણ વસ્તુના સ્વરૂપની પિછાન થઈ શકે છે. અર્થની એ મુખ્ય અવસ્થાઓનો વિચાર કરતાં એમાંની એક પણ અવસ્થા સ્વપરોપકારક સાબીત થતી નથી, કિન્તુ સ્વ-પર-હિતોપધાતક સાબીત થાય છે. અર્થના કારણ તરીકે સામાન્ય રીતે 'અસિ, મસિ, કૃષિના વ્યાપારો, વિવિધ પ્રકારનાં વાણિજ્ય અને શિડપો, વિચિત્ર પ્રકારનાં ધાતુવાદ અને રસાયણો તથા સામ, દામ, દંડ, ભેદાદિ નીતિઓને રંગણાવી શકાય. એમાનો કેઈપણ પ્રકાર એવો નથી, કે જેમાં હિંસાદિ પાપોનું ઓધું-વધનું સેવન ન હોય. કેઈને કેઈ પ્રકારના પાપસેવન વિના લક્ષ્મીનું ઉપાર્જન થઈ શકતું નથી. હિંસાદિ પાપોનું આસેવન એ જીવની દુર્ગતિમાં પરમ નિમિત્ત છે. આ થઈ અર્થના કારણ(Cause)ની વિચારણા.

૧-Arts of fighting, writing and farming
commerce and mechanics, minerals and
chemicals, engineering and politics

૧જાનું છે કે-

उत्तमं प्रणिपातेन, शूरं भेदेन योजयेत् ।

नीचगल्पप्रदानेन, सदृशं च परक्रमः ॥ ૧ ॥

‘ઉત્તમ’ને પ્રણિપાત એટલે ‘શામ’નીતિ વટે, ‘શૂર’ને ‘ભેદ’નીતિ વટે, ‘નીચ’ને અલ્પપ્રદાન એટલે થોડું આપવા રૂપ ‘દામ’નીતિ વટે અને ‘સદૃશ’ એટલે સમાનને પરાક્રમ એટલે ‘દંડ’નીતિ વટે એવી શકાય છે, અર્થાત્ વચ્ચે કરી શકાય છે. આ બાબતને વધુ સ્પષ્ટ કરવા નીચે સુલ્લ એક શિયાળનું દષ્ટાન્ત રજુ કરવામાં આવે છે.

છે. પુદ્ગલની રિયતિ સદા એકસરખી ટકતી નથી, તેમાં
પરાવર્તન થયા કરે છે. તેનું મૂલ્ય પણ જરૂરીઆત-બીજા
જરૂરીઆત પ્રમાણે વધતું-ઓછું થયા કરે છે. કેઈ પણ
પુદ્ગલ સ્વયં ગુણરૂપ કે દુઃખરૂપ નથી. ગુણ પુદ્ગલ પણ
પરિણામવશાત્ અગુણ બની જાય છે અને અગુણ પુદ્ગલ
પણ પરિણામવશાત્ ગુણ બની જાય છે. કારણના વશથી
એક જ પુદ્ગલ એક વખત ગુણ તાણે છે અને પ્રતિબળ મળ્યા
પછી એ જ પુદ્ગલ ફરી અગુણ થાય છે. પિતાના સ્વર્ગ
માયથી અન્યને જે પુદ્ગલ આનંદ આપનારું થાય છે, તે જ
પુદ્ગલ બીજાને તેના અભિપ્રાયથી દુઃખ આપનારું પણ થાય છે.
એવના એક પુદ્ગલ કેવળ જીવને કાચાદિ સામગ્રી પાળીને
કોઈ વસ્તિ રૂપ થઈ આવતા અનુભવ થાય છે. એ વસ્તુ
કેવળ પુદ્ગલ પાળીને જીવના નિરૂપણથી જીવ જ કહે છે નહિ પણ
જીવ તેને નિરૂપણથી જીવના નિરૂપણથી જીવને કહે છે. એવના
જીવના અભિપ્રાયથી જીવના અભિપ્રાયથી જીવના અભિપ્રાયથી

જન્મ-મરણની પરંપરા વધે છે અને જન્મ-મરણની પરંપરા એ જ સર્વ દુઃખોનું મૂળ છે.

અર્થનાં કારણ, સ્વરૂપ અને વિષય—એ ત્રણેય આ રીતે જો હવેને દુઃખજનક જ છે, તો તેનું ફળ (Fruit) પણ દુઃખ-કારક હોય એમાં કાંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. તો પણ એ અર્થથી જ કામસામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એ કારણે કામો-પસોગના અર્થી આત્માઓ આગળ-પાછળનાં એ સઘળાં કષ્ટોને અવગણીને પણ અર્થપ્રાપ્તિની પાછળ મર્યા રહે છે અને પાપ કરવામાં પાછું વળીને જોતા નથી. છતાં અર્થથી મળતાં કામસોગનાં સાધનો અને એ સાધનોથી મળતાં સુખોનો જો વિચાર કરવામાં આવે, તો એ સુખના લેશની ખાતર જૂન અને શાવિમાં ઉત્પન્ન થતું મહાન્ કષ્ટ વેડવા માટે કેઈ પણ બુદ્ધિમાન તૈયાર ન જ થાય. વિષયનું સુખ કેટલું તુચ્છ છે, એ વસ્તુનો વિચાર આપણે કામપુરુષાર્થની અનર્થકરતાના વિચાર વખતે કરવાનું રાખી, આટલા તુચ્છ ફળને બાદ કરતાં જે શેઠ ફળ અર્થપુરુષાર્થના સાધકને પ્રાપ્ત થાય છે, તે જરા જોઈ લઈએ. અર્થપુરુષાર્થનો સાધક આત્મા જેટલા અર્થને એકઠો કરે છે, તે બધો આરંભાડિ પાપનું અધિકરણ બને છે અને પાપના અધિકરણ ઉપર મમત્વભાવ ધારણ કરનાર આત્માનો સંસારમાં પાત થાય છે. પાપના અધિકરણરૂપ એ લક્ષ્મી કેવલિનુ દુઃખનેને પણ ઉપ-કારક થાય છે. અને જો એમ ન થાય, તો પણ એના મમત્વવાનને સર્વ-ઉદારાદિ નીચ ભવેલી પ્રાપ્તિ તો અવશ્ય

દર તાપ છે. ત્રીજા અગ્નિના તાપથી તપના લોકાની જેમ
જ્યાં ઓઝુકાયથી અગ્નિ વહે ઇન્દ્રિયોની સાથે તપેતલા સુખરૂપ
વ્યવસ્થાને ચેતનથી સર્જી દેવા, ત્યાં સુખની કામના કરવી જે
મિથ્યા કામ છે. જ્યાં પોદડાં તપા પડી અગ્નિ અને ઓઝુ-
કાયથી અગ્નિના સ્પર્શથી ઇન્દ્રિયોનો સમુદાય વાળી સર્જ-
રેણ, ત્યાં અગ્નિ નહિ, કિન્તુ અગ્નિના દર દેવા, જેમાં વેદ
કાળે જ્યાં પો નથી, સુખના અનુભવપ્રાપ્તિ. પણ જ્યાં પેલા
અગ્નિપત્રો પ્રાપ્તિ થાય તેવા કામના ચેતનથી દેવા, ત્યાં સુખ
માન્ય છે. જે કામને જેકે અગ્નિપત્રો કાળે જે કામને અગ્નિ
અગ્નિને કાળેથી અગ્નિની વાસ્તવ છે. જે કામને જે
જે કામને જે કામને જે કામને જે કામને જે કામને જે કામને જે

સાચું મુખ :

સાચું મુખ એ નિર્મળ આત્મસ્વરૂપના લાલથી થાય છે. આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જ્ઞાન-દર્શન-આસ્તિત્વમય છે. ઇન્દ્રિયાદિની સહાય વિના જ આત્મા સર્વ વસ્તુનો જ્ઞાતા અને સ્વરૂપરમણતા રૂપી મુખનો અનુભવ કરે, એ જ સાચું મુખ છે. જે મુખનો અનુભવ કરતી વખતે દુઃખની આધ્યાત્મિક નિવૃત્તિ થાય છે, શરીર અને મન સંબંધી સર્વ દુઃખોનો વિદાય થાય છે તથા આધિ, બ્યાધિ અને ઉપાધિજન્ય ત્રિવિધ તાપોનો અભાવ થાય છે, એ જ સાચા મુખની દશા છે. કેઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ન હોવું, એ જ જીવનું સાચું મુખ છે. દુઃખગર્ભિત મુખ તે મુખ નહિ પણ દુઃખ જ છે. જે મુખ પામ્યા પછી વિશેષ મુખની તૃષ્ણા ન રહે, તે નિરૂપમ મુખ છે. બાહ્ય પદાર્થોને ગ્રહણ કરવાની કે તત્ત્વવાની ઈચ્છા કે તૃષ્ણાનો જ્યાં સર્વથા અભાવ છે, તે જ પરમ મુખ છે. સાધવાયોગ્ય સિદ્ધ થઈ ગયા પછી અને મેળવવાયોગ્ય મેળવી લીધા પછી જીવને જે દશા પ્રાપ્ત થાય છે, એ જ સાચું મુખ છે. સર્વ તૃષ્ણાનો અંત એ જ જીવનો મોક્ષ છે. તૃષ્ણાનો અંત થયા પછી ઉત્સુકતા રહેતી નથી. સર્વ ઇચ્છિતની પ્રાપ્તિ થયા પછી નવું મેળવવાની ઈચ્છા કે ઉત્સુકતા ચાલી જાય છે. ઉત્સુકતા ચાલી ગયા પછી કેઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવાની બાકી રહેતી નથી, તે જ મુક્ત્યવસ્થાનું નિરૂપમ મુખ છે. સર્વ મુખનું મૂળ આ રીતે સ્વસ્થપણું, ઉદ્દેગ રહિતપણું અને ખીત્સુક્યરહિતપણું જ છે. સ્વસ્થપણને

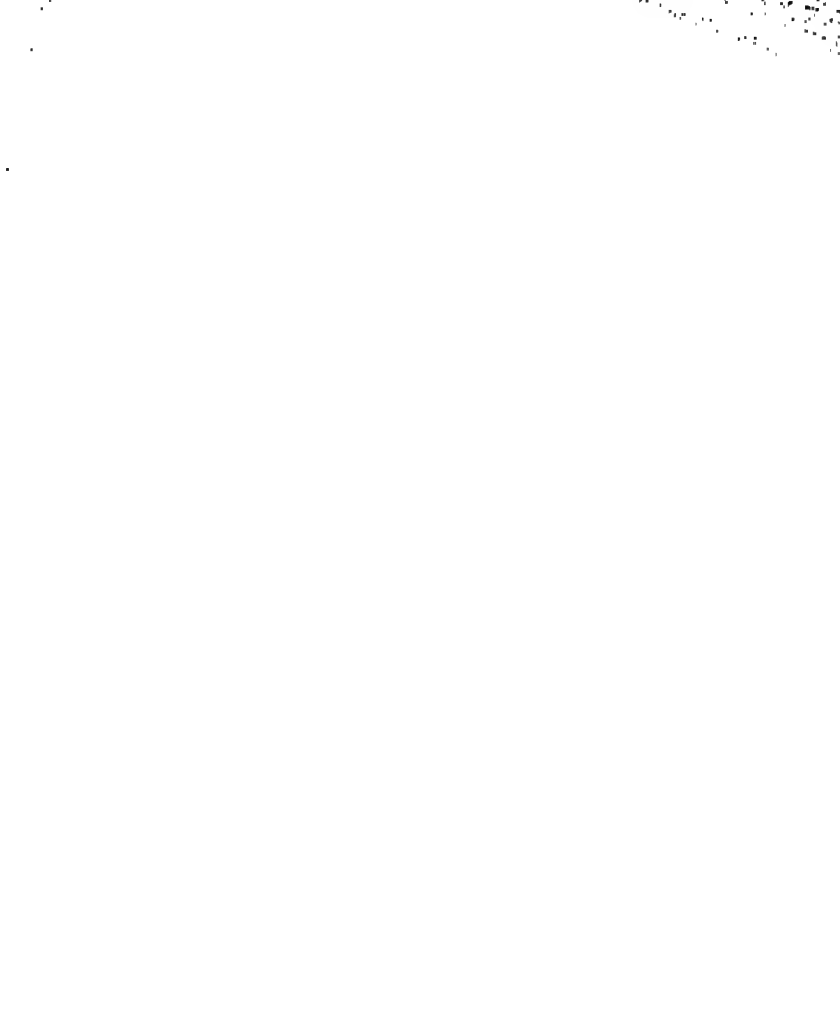
અપેક્ષા ન્યારે રહેતી નથી, ત્યારે જ તેને સાચી સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય છે. મોક્ષમુખને છાડીને બાકીનાં સર્વેં મુખો આત્મા બાધ વસ્તુ ઉપર આધાર રાખે છે. પાંચેય ઇન્દ્રિયોનું મુખ તેના વિષયોની પ્રાપ્તિ ઉપર અવલંબેલું છે. જો અનુકૂળ વિષય ન મળ્યો કે પ્રતિકૂળ વિષય મળ્યો, તો દુઃખ થાય છે. માનસિક મુખ જો કે ઇન્દ્રિયમુખ કરતાં અધિક છે અને થોડા અધિક દાગ મુધી ટકે છે, તો પણ આખરે તે પણ દબ્બે છે. તેનો આધાર પણ બાધ સાધનો (પુસ્તકાદિ) અને મન, ઇન્દ્રિયો ઉપર રહેલો છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી જ શ્રુતજ્ઞાન થાય છે અને શ્રુતજ્ઞાનથી જીવને મુખ થાય છે. જો ઇન્દ્રિયો નિર્મળ ન હોય અને મન એકાગ્ર ન હોય, તો શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અસુલભ બને છે અને શ્રુતજ્ઞાનના અભાવમાં તેવા પ્રકારના માનસિક મુખનો અનુલવ થઈ શકતો નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં મન અને ઇન્દ્રિયો ન્યારે નિર્મળ બને છે, ત્યારે શ્રુતજ્ઞાનજનિત માનસિક મુખનો પણ અંત આવે છે. લેખનશક્તિ કે વક્તૃત્વશક્તિથી જે મુખનો અનુલવ થાય છે, તે પણ શ્રુતજ્ઞાનની સહાયથી જ થાય છે. તેમાં પણ ઉપર લખેલી સર્વ વસ્તુઓની અપેક્ષા ઉપરાન્ત, જો લેખ અને બાળ્ય સંબંધી અન્યોના અનુકૂળ અભિપ્રાય આદિની પણ અપેક્ષા રહે છે. સારા પણ લેખ તથા મુંદર પણ બાળ્ય જો લોકોમાં પ્રચંસાદિને ન પામે અગર વિરુદ્ધ અભિપ્રાયને મેળવે, તો તેના લેખકાદિના માનસિક મુખમાં ઝોટો વિરોધ ઉભો થવા સંભવ છે.

આત્મા સિવાય બીજા પદાર્થો મેળવવાથી દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે, તો પણ તે નિવૃત્તિ અનિવૃત્તિ સ્વરૂપ જ છે, કારણ કે-એક દુઃખની નિવૃત્તિ થવા છતાં અન્ય અનેક દુઃખોની અનિવૃત્તિ તે જ સમયે રહેલી હોય છે. જગતના બાહ્ય પદાર્થો પ્રાપ્ત થવાથી સુખ મળે છે, તેમાં તે પદાર્થોને મેળવવામાં સદવા પડતાં દુઃખોને ન ગણીએ, તો પણ તે સુખ, દુઃખની આત્યન્તિક નિવૃત્તિ નહિ કરાવનાર હોવાથી દુઃખરૂપ જ છે. એ બાહ્ય પદાર્થોથી મેળવેલું સુખ અતૃપ્તિ સ્વરૂપવાળું હોય છે, તેથી તે મળ્યા પછી બીજું સુખ મેળવવા માટે મન તલસ્થા જ કરે છે અને તે મળેલું સુખ ગમે તેટલો વખત ટકે તો પણ અનન્નકાળની અપેક્ષાએ તો દલિલ જ છે. તથા ભોગકાળે પણ વિયોગની ચિન્તાદિનાં દુઃખથી ભિંમિત છે અને પરિણામે પણ કર્મનો બંધ કરાવી જન્મદિનાં અનંત દુઃખની શ્રદ્ધિ કરાવનાર જ થાય છે. કળું છે કે-

“તે સુખની પછી દુઃખ રહેલું છે, તે સુખ સુખ નથી પણ દુઃખરૂપ છે. જે આરોહણ ફેર અવરોહણ કરાવનાર છે, એ આરોહણ આરોહણ નથી, કિન્તુ અવરોહણ-પતન જ છે.”

પણ ઉપવનના સર્વ પદાર્થો પ્રત્યેની અભિલાષાને ન્યારે સર્વધા વિલય થાય ને, ન્યારે તે આત્માની સુખથી ઉત્સુકતા ટળી જાય છે અને એ ઉત્સુકતાનો અભાવ થવા પછી પ્રયોગમના અભાવે દિનકર-અદિનકર કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ રહેતી નથી. એ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનો અભાવ થવાથી

જેમ આત્માને સમજતી જાય છે, તેમ તેમ ધર્મપુરુષાર્થ
 પ્રત્યે તેની મતિ ઉદ્વેગિત થતી જાય છે. એ કારણે શ્રી જૈન-
 શાસન સૌથી પ્રથમ અર્થ અને કામપુરુષાર્થની અસારતા
 સમજાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. જેની જરૂરીઆત હવેને
 સ્વભાવથી જ સમજાયેલી છે અને જેના પરિણામે જ હવેના
 અનેક પ્રકારની આપત્તિઓના અધિક ને અધિક ભોગ થાય
 છે, તેના પ્રત્યે જ હવેનો અનુરાગ વધે એવી જાતનો
 ઉપદેશ આપવો, એ દયાળુ ઉપદેશકોનું કર્તવ્ય નથી જ.
 દ્રવ્યદયા પણ ભાવદયાગર્ભિત હોય અને સમ્યક્જ્ઞાન-
 માંથી જન્મેલી હોય, તે જ પ્રશંસનીય ગણાય છે.
 અન્યથા સંસારભોગ્યક મિથ્યાદૃષ્ટિઓની (ભાવદયાશૂન્ય)
 દ્રવ્યદયા પણ પ્રશંસાને પાત્ર થવી ભેદ એ પરંતુ દુઃખી
 હવેને સુખી કરવા માટે મારી નાંખવા જેવી અધમ મનો-
 વૃત્તિ પેદા કરાવનાર હોવાથી એવી દયાને પરમાર્થના માર્ગમાં
 લેશ પણ ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું નથી. અર્થ-કામની
 નિઃસારતાનું જ્ઞાન એ હવેના અર્થ-કામના અનુરાગરૂપી
 વિષનો નાશ કરનાર છે અને એ રીતે એ વિષથી રહિત થયેલા
 પુરુષોને અવસ્થાવિગ્રેય એવો પડે. અર્થ-કામ-પુરુષાર્થ
 કેવલિન દુર્મતિદાથી બનતો નથી. પરંતુ અર્થ-કામના અનુ-
 રાગરૂપી વિષથી ભરેલા આત્માઓને, એ પુરુષાર્થની સાધના
 કરવાનો ઉપદેશ, મોહના નદ્યામાં ચક્રવૃત્ત બનાવી આત્મ-
 જ્ઞાન જૂઠાવનારો જ થાય છે. અર્થ-કામ હવેને કાંઈ પણ
 લાભ કરતા નથી ?-એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અહીં મળી રહે છે.

સ્થિરકર્તૃત્વભાવવાળો) નિત્ય માને છે. કૂટસ્થ નિત્યવાદીના મતે, આત્માને કર્તૃત્વ-લોકત્વ, કાંઈ પણ ઘટી શકતું નથી. જ્ઞાન-ઈચ્છાદિનો જીવની સાથે સંબંધ, એ જીવનું કર્તૃત્વ છે, મુખ-દુઃખાદિનો સંબંધ તે જીવનું લોકત્વ છે તથા અદૃષ્ટ (કર્મ), શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિનો સંબંધ તે જીવના જન્મ, જીવન અને મરણ આદિ છે. આત્માને એકાન્ત

એકીસાથે જન્મેલા અને કાયાદિક સરખી સ્થિતિને પામેલાની પણ પ્રસાદિક સ્થિતિ સરખી કેમ નથી? જે વસ્તુ નજરે ન દેખાય, તે ન હોય એમ પણ નહિ. વાયુ આંખે દેખાતો નથી, છતાં શું નથી? સ્પર્શલક્ષણથી જેમ વાયુ સિદ્ધ છે, તેમ જ્ઞાનલક્ષણથી જીવ પણ સિદ્ધ છે. જાણકની પ્રથમ સ્તન-પાનપ્રવૃત્તિ તે પૂર્વજીવની વાસનાને સૂચવનારી છે અને એ જ પરલોક માટે મોટું પ્રમાણ છે. મનુષ્ય વ સમાન છતાં એક મુખી અને એક દુઃખી, એક રાજા અને એક રંક, એ પુણ્ય-પાપ વિના કેમ સંભવે? પરલોક માટે તપ-નિયમાદિ સહન કરનારા મહાપુરુષોના પ્રયત્નને નિષ્ફળ કેમ કહેવાય? પરમાર્થ માટે કષ્ટસહન એ નિષ્ફળ નથી, કિન્તુ લોભવંપદ પુરુષો દુઃખલિપ્ત લોભમુખને માટે જે કષ્ટ સહન કરે છે, તે નિષ્ફળ છે અને ભવિષ્યમાં કષ્ટની પરંપરાને આપનાર છે. પરલોક અને મોક્ષ માટે ઘનં તપ-જપ એ કષ્ટરૂપ નથી, પણ આગામી અનંત કષ્ટના નિવારક છે અને તેથી કદુ ઔષધપાનના ન્યાયે જ્ઞાની અને પરમાર્થી પુરુષો તેને આચરે છે અને આચરવા માટે ઉપદેશે છે.

જ્યારે કાજાદિ તેનાં સહકારી કારણો છે. જેમ અંકુરનું પ્રધાન કારણ બીજ છે, જ્યારે પૃથ્વી, જળ, હવા, પ્રકાશાદિ તેનાં સહકારી કારણો છે; તેમ સુખ-દુઃખાનુભવ વૈચિત્ર્યનું પ્રધાન કારણ ચાતા-અચાતા-વેદનીયકર્મ છે, એમ શ્રી જિનાગમ ક્રમાવે છે. અમૂર્ત સુખ-દુઃખાનુભવનું પ્રધાન કારણ મૂર્તકર્મ કેવી રીતે ધરી શકે ?-એવી શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે-સુખ-દુઃખાનુભવ કરનાર સંસારી આત્મા કથંચિત્ મૂર્ત છે. અથવા અમૂર્ત આત્મા સાથે ક્ષીર-નીર-યાયે મળી ગયેલું કર્મ કથંચિત્ અમૂર્ત છે. મૂર્ત મૂર્તને કે અમૂર્ત અમૂર્તને પ્રધાન કાર્ય-કારણભાવ ઘટી જવામાં કેઈ જાતિની હાનિ નથી. કર્મરૂપે પરિણામ પામેલ કાર્મણ્યવર્ગણના સમૂહરૂપ પુદ્ગલોને પારિણામિક બાવની સાથે ઔદયિકભાવ પણ શ્રી પ્રથમરતિકાર અને શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રકારે માનેલો છે, તેથી કર્મપુદ્ગલ પણ કથંચિત્ અમૂર્ત સિદ્ધ થાય છે. *

સુખાનિલાપી જીવ દુઃખફળવાળું કર્મ કેમ કરે ? એવી શંકા પણ નહિ ઠરવી. રોગી જેમ જલણવા છતાં પણ અપચ્ચક્રિયા કરે છે, તેમ મિથ્યાત્વાદિથી અભિભૂત જીવ

* માવે ધર્માધર્માન્દરકાલાઃ પારિણામિકે ક્રેયાઃ ।

જ્ઞપયવિગ્નામિ રૂપન્તુ સર્વમાદાનુગાં જીવાઃ ॥૧૧॥

અર્થ-ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ-એ ચાર ક્રોધો પારિણામિક બાવે હોય છે, રૂપ એટલે પુદ્ગલ-દ્રવ્ય ઔદયિક અને પારિણામિકત્વે હોય છે અને જીવો સર્વ બાવોવાળા હોય છે.

સ્વંભાવ ઘટાવવામાં હવનો અધ્યવસાય નિમિત્ત-
કારણ થાય છે અને એ જ હવનું કારણ છે. એ
પ્રતિનિયત સ્વભાવનું પરિણામીકારણ કર્મ છે.
દોષ પણ કાર્ય પરિણામી અને ઇતર કારણ વિના
હોતું નથી. કર્મનો (અમુક પ્રકારના ફળનો
અનુભવ કરાવનાર) પ્રતિનિયત સ્વભાવ થવામાં
કર્મ ઉપાદાનકારણ છે અને હવવીર્ય, હવપરિ-
ણામઅથવા હવનો અધ્યવસાય નિમિત્તકારણ છે.
શુદ્ધિથી અને શ્રી જિનેશ્વરદેવોના આગમથી પણ એ વાત
સિદ્ધ થાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોનું આગમ ક્રમાવે છે કે-

જાવ જં એમં જીવે એદ, વેયદ, પરિચૂરદ, તાવ જં
એ સતદ્વદવિહવંચ વા ।

અર્થ-ત્યાં સુધી આ હવ હાલે છે, ચાલે છે અને
કંપાયમાન થાય છે, ત્યાં સુધી તે સાત અથવા આઠ પ્રકારનાં
કર્મને બાંધે છે.

આત્માનું ભોક્તૃત્વ :

હવને કાર્મકર્મનો કર્તા માન્યા બાદ જો કર્મનો ભોક્તા
ન માનવામાં આવે, તો કૃતવૈકલ્ય નામનો રોષ પ્રાપ્ત થાય
છે તથા રત્નવેદન સિદ્ધ થાતા-અથાતાના અનુભવનો પણ
હવને આકાશની જેમ અપભ્રાષ થાય છે. શાતા-અથાત
વેદનીયાદિ કર્મવિપાકના અનુભવરૂપ હવની વિચિત્ર પરિ-
ણતિ, એ જ હવની ભોગક્રિયા છે.

જો ક્રળને ઉદેશીને પ્રવૃત્તિ કરતો હોય, તો ઈશ્વર કેવા ક્રળને ઉદેશીને કરે છે ? ચતિ, વલ્લિક કે કામી જેમ ધર્મ, અર્થ અને કામને ઉદેશીને પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમ ઈશ્વર એ ત્રણમાંથી કોને ઉદેશીને પ્રવૃત્તિ કરે છે ? ઈશ્વર કૃત્યકૃત્ય હોવાથી એ ત્રણમાંથી એક પણ ઉદેશ તેને ઘટતો નથી. તેથી ઈશ્વરવાદીઓ ઈશ્વરનો એવો સ્વભાવ જ માને છે કે- તે ક્રળનિરપેક્ષપણે જ પોતાના સ્વભાવથી કર્મનું ક્રળ આપવા માટે પ્રેરણા કરે છે. એ રીતે ઈશ્વર ઉપર નિષ્કળ પ્રવૃત્તિ કરવાનો કે અકૃતકૃત્યપણાનો આવતો હોય ટાળવા જતાં, ઈશ્વરનો તેવો સ્વભાવ માનવામાં પ્રમાણશૂન્યતાનો દોષ આવીને ઉભો રહે છે.

અચેતન કર્મ, કર્મનું નિયત ક્રળ પ્રદાન કરી શકે નહિ અને કર્મનો કર્તા આત્મા પણ કર્મપરતંત્ર હોવાથી પ્રેરણાસામર્થ્ય ધરાવી શકે નહિ, એમ ઈશ્વરવાદીઓ કહે છે તેમાં બિચારહોય છે.

કર્તા આત્મા, કર્મપરતંત્ર હોવા છતાં કર્મ કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. તે જ પ્રમાણે તે આત્મા કર્મફલદાન પ્રેરણામાં પણ સામર્થ્ય ધરાવે, એમ માનવામાં શી હાનિ છે ?

તેની સામે ઈશ્વરવાદીઓ કહે છે કે-કર્મપરતંત્ર આત્મા કર્મનો કર્તા પણ નથી. કર્મનો કર્તા પણ ઈશ્વર છે. તો તેમને એ પ્રશ્ન છે કે-જાની, દયાળુ અને વીગરામ એવો ઈશ્વર

થાય છે, એમ તેઓ સમ્યક્જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાના બળથી માને છે.

લોક અને આગંમપ્રમાણ પંજી હવનું કર્મ-ફળ-લોકવૃત્તિ સિદ્ધ કરે છે. લોકમાં સુખી માણસને જોઈને રહેવાય છે કે-

પુણ્યવાનેષ્ય ચદિત્યં સુગમનુભવતિ ।

આ આદમી પુન્યવાન છે, કે જે આવા પ્રકારનાં સુખને અનુભવે છે. આત્મપ્રણીત શ્રી જિનાગમ પણ કહે છે કે-

સંચરં ચ વદસતયા મુંજદ્, કમ્મણુમાષઓ રૂયરં (મગ્ગ) ।

જીવ સર્વ કર્મને પ્રદેશતયા ભોગવે છે, અનુભાવ પટે ભોગવે પણ છે અને નથી પણ ભોગવતો તાત્પર્ય દે-જીવને બાંધેલ સદ્ગુણ કર્મ પ્રદેશોદયથી ભોગવવું જ પડે છે, વિપાકોદયથી ભોગવવું પડે જ એવો નિયમ નથી.

લૌકિક શાસ્ત્રો પણ કહે છે કે-

નાડ્મુક્તં દ્ધાયતે કર્મ, વલ્પકોટિજતૈરપિ ।

અપૂર્ણ રૂપો વડે પણ નહિ ભોગવેલું કર્મ ક્ષય પામતું નથી.

બાંધાયેલ કર્મ વિપાકોદય અથવા પ્રદેશોદય વડે જીવને અવરથ ભોગવવું જ પડે છે. જો કે જો બે પ્રકારના ઉદયને,

અમૂર્ત નથી પણ કથયિતુ (અનાદિ કર્મસંતતિની અપેક્ષાએ) મૂર્ત પણ કહી શકાય છે.

મૂર્તકર્મ અમૂર્ત આત્માને અનુગ્રહ ઉપધાત કેવી રીતે કરે ? તેના ઉત્તરમાં જાણવું કે-મદિરાપાન, દત્તપુર-
(પુરુષ)નું સેવન કે વિષ-પિપિલીકાદિનું ભક્ષણ જેમ વિજ્ઞાનનો ઉપધાત કરે છે તથા બ્રાહ્મી આદિ ચુર્ણો અને સર્પિષ (ધી)આદિ પદાર્થોનું સેવન વિજ્ઞાનને અનુગ્રહ કરે છે, તેમ અચાતાવેદનીયાદિ કર્મો જીવને ઉપધાત કરે છે અને ચાતાવેદનીયાદિ કર્મો જીવને અનુગ્રહ કરે છે.

જીવ અને કર્મનો સંબંધ :

જીવ અને કર્મ પરસ્પર કેવી રીતે મળી ગયેલાં છે, એ સમજવા માટે શરીર-નીર અને લોહાગ્નિ દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે. શરીર તેનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ છે. શરીરને અનુગ્રહ થવાથી જીવને અનુગ્રહ થાય છે, શરીરને ઉપધાત થવાથી જીવને ઉપધાત થાય છે અને એ જ રીતે જીવના મુખે શરીરને મુખ અને જીવના દુઃખે શરીરને દુઃખ પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. શરીર અને જીવના લક્ષણ અને સ્વરૂપાદિ બિન્ન હોવા છતાં જેમ પરસ્પર અભિન્નતા અનુભવાય છે, તેમ જીવ અને કર્મનાં પણ લક્ષણ અને સ્વરૂપાદિ બિન્ન હોવા છતાં સંસારી અવસ્થામાં બન્ને પરસ્પર મળી ગયેલાં છે. જીવની સાથે લાગેલાં કર્મ-રૂપાને શી ગૈનચાત્રોમાં કર્મોજીશરીર તરીકે સંબોધ-

પરવશતાથી મહત્ત્વ દુઃખ યત્ન અનુભવાય છે. અનિષ્ટ આહ્વા-
રતું ભોજન પણ તત્ત્વજ્ઞ મુનિને સુખ આપી શકે છે, જ્યારે
દુષ્ટ આહ્વારતું ભોજન પણ અતત્ત્વજ્ઞ કામીને દુઃખ આપે છે.
આ નિયમ આધ્યાત્મિક સુખ-દુઃખ માટે છે. આધિભૌતિક
કે આધિદેવિક સુખ-દુઃખ માટે આ નિયમ બાંધી શકાતો
નથી. શરીરને મનો અનુમદ આત્માને સુખ ઉપજાવે છે, જ્યારે
શરીરને યતો ઉપધાત આત્માને દુઃખ ઉપજાવે છે. દુષ્ટ
આહાર માનસિક સુખનો વૃદ્ધિ કરે છે, જ્યારે અનિષ્ટ આહાર
માનસિક દુઃખની વૃદ્ધિ કરે છે. આ વાત શરીર અને
આત્માના કંથરિત્વ અસેદને સિદ્ધ કરે છે. આ રીતે શરીર
અને આત્માનો બેદાબેદ વ્યવહારિક દૃષ્ટાન્તોથી પણ સિદ્ધ છે.

શ્રી જૈનશાસ્ત્રને દર્શાવેલ સાધના :

આથી સ્પષ્ટ થશે કે-આત્મા સ્વરૂપે નિર્મળ છે,
અકાશ સ્વભાવવાળો છે, અનન્તજ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને
વીર્યવાળો છે, કિન્તુ તેનું સારૂ કર્મથી આવરિત થયેલું
છે. એ આવરણ ખસે એટલે એ આત્મા મૂળસ્વરૂપમાં પ્રકાશી
હો છે. આત્માને કર્મથી મુક્ત બનાવવો, એ જ શ્રી જૈન-
શાસ્ત્રને દર્શાવેલ સાધનાનું લક્ષ્ય છે. એ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવાનાં
માર્ગ આત્મશુદ્ધિનો આરાધના છે. આત્માનો સુખ્ય શુદ્ધ
જ્ઞાન છે. તેની આરાધના જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધ-
નોનું બદુમાન, બદ્ધિ, એરા, ઉદાસનાદિ કરવા વટે થાય
છે. અશુભ પરિણામથી ઉપાર્જન કરેલ જ્ઞાનાવરણીયાદિ
કિલ્બ કર્મોનો એથી વિનાશ થાય છે. રાગ-દ્વેષનો પરિણામ

સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનથી શુભ પરિણામવાળો બનેલો જીવ, થોડા જ કાળમાં ભવસમુદ્રને લંઘી જવા માટે જહાજનુદય સમ્યક્ચારિત્રરૂપી નાવને પ્રાપ્ત કરે છે અને એથી ભવસમુદ્રને લંઘી જાય છે.

ચારિત્ર એ પણ આત્માનો એક શુભ પરિણામ છે અને તે અહિંસાદિ ક્રિયાઓનાં આચરણથી વ્યક્ત થાય છે. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ આદિ મૂલ તથા પિંડવિશુદ્ધિ આદિ ઉત્તરગુણોના પાલન દ્વારા, તે આત્મા પૂર્વ કરતાં પણ અધિક કર્મરિચતિક્ષેને અપાવી અનન્તજ્ઞાનાદિ ગુણોને હસ્તગત કરે છે. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રસ્વરૂપ રતનત્રયીના સતત સંપર્કરૂપવંકના આસેવનથી આત્મા મોક્ષ મેળવે છે. અન્ત વિનાશું, અપાર અને ઠેઠથી પણ જૂંટવી લઈ શકાય નહિ એવું શાશ્વત સુખ મોક્ષમાં છે. એ સુખની આગળ સંસારનાં ત્રણેય લોકનાં અને ત્રણેય કાળનાં સુખ તુરંત છે. *

* જીવને મોક્ષ છે અને મોક્ષમા સુખ અનંત છે. એ સંબંધમાં ઘણો વાદવિવાદ તથા મતમતાન્તર લોકમાં પ્રચલિત છે. જેમ કે—

મોક્ષમાં સુખ છે, એમ કરેલું એ સાચું નથી. બધાં શરીર નહિ, ઇન્દ્રિયો નહિ અને વિષયો નહિ, ત્યાં સુખ કેવી રીતે હોય ? જો મોક્ષમાં દુઃખ નથી એમ કહેતા હો, તો દુઃખનો અભાવ તો મૂર્ખામાં અને પાપાણુ-સ્તંભમાં પણ હોય છે, તો તેવી મૂર્ખાવાળી કે પાપાણુ

છે તે પ્રથમ જોઈ જવું જોઈએ, કારણ કે-સ્વરૂપનો મથાથી નિકળ મથા પહેલાં તેના માટેની પ્રવૃત્તિ મુદ્દ અને મક્કમ બની શકતી નથી.

મોક્ષ સંખ્યાથી વિન્ન વિન્ન માન્યતાઓ :

આર્ચકદર્શન તો મોક્ષ જેવા પદાર્થની હયાતિ જ સ્વીકારતો નથી. પરંતુ તે સિવાયનાં બધાં આસ્તિક દર્શનો એકીઅવાળે અને અન્તિમ ધ્યેય તરીકે મોક્ષને જ માને છે. મોક્ષ એ દરેક આસ્તિકદર્શનોનું લક્ષ્યસ્થાન છે અને એને જ સર્વસ્વના લોભે પ્રાપ્તવ્ય તરીકે આદરપૂર્વક સ્વીકારે છે તે તે દર્શનકારો આત્માના મોક્ષનું જે સ્વરૂપ વર્ણવે છે તે અને તેમાં દેવા ગુણ-દોષ રહ્યા છે તે, નીચેના વર્ણનથી સમજાશે.

શ્રી નૈમદર્શન કહે છે કે-મુક્તિ નથી, એમ કહેનાર બવાબિનંદી છે અથવા અભવ્ય છે અથવા જલગુદ્ધિ છે. જેઓને મુક્તિમુખની કામના નથી અને જેઓ દેવળ ભવમુખની જ સ્પૃહાવાળા છે, તેઓને શાસ્ત્રકારોએ હુષ્ટ મુદ્ધિવાળા અને ભદુલસંસારી કહ્યા છે.

ચરીર, ઈન્દ્રિય અને વિષયથી દનાર મુખ, એ મુખ નથી પણ દુઃખના મૂળ છે-વ્યાધિનો પ્રતિકૂળ પ્રતિકાર છે. સાચું મુખ તે છે, કે જેમાં ઈન્દ્રિયોનો વૃત્તિ નથી. એનું ઉદાર-ઉપશમનિત મુખ મહાત્માઓને અનુભવસિદ્ધ છે. ઈન્દ્રિયમુખ એ પરાધીન છે, બ્યારે ઉપશમ-મુખ એ સ્વાધીન છે. ચંદ્રની ચંદ્રિકાની જેમ મુક્તિનું

મૃત્તિ અટકે છે, પ્રવૃત્તિ અટકવાથી ધર્માધર્મ (અહમ અથવા કર્મ) અટકે છે અને ધર્માધર્મ અટકવાથી જન્માદિ નાશ પામે છે. જૈનો કહે છે કે-ઈન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થનારાં શુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ કે ઇચ્છાદિનો મોક્ષમાં નાશ ઇષ્ટ છે. પરંતુ આત્માના સ્વાભાવિક જ્ઞાનાદિ અતીન્દ્રિય ગુણો જો નાશ પામતા હોય, તો એવી મુક્તિનો અર્થ જ શું છે, કે જ્યાં વર્તમાનમાં જેટલું જ્ઞાન અને સુખ છે, તેટલું પણ ન રહે? સર્વથા જ્ઞાન અને સુખરહિત અવસ્થા અનંતકાળ

ચશે, તે નિગોદનો એક અંશ છે. સમુદ્રનું એક બિંદુ જવાથી સમુદ્રને શી હાનિ છે?

શરીરપ્રમાણ આત્મામાં જ બંધ-મોક્ષ ઘટે છે. વ્યાપક હવે જેમ મોક્ષ નથી, તેમ ભવ પણ કેવી રીતે ઘટે? પારીરપ્રમાણ હવે ચૈત્ત્ય ગુણસ્થાનકે યોગનિરોધ કરી ત્રીજો માગ હીન શરીરનો અવગાહના કરી, સિદ્ધશિલા ઉપર જઈને રહે છે અને તેથી આગળ ધર્માસ્તિકાય નહિ હોવાથી જતો પડે. જ્યાં એક સિદ્ધ ત્યાં અનંતા સિદ્ધ હ્રદયમાં સાકરની જેમ ભળી જાય છે. રૂપીને રૂપી પદાર્થમાં ભગવા હંચુ રહેલા હોય, પણ અરૂપીને કેવી રીતે દોષ? જેમ કાળ બનાદિ છે, તેમ સિદ્ધિ પણ અનંદિ છે. બીજાંકુરવત બનાદિ ભાવોમાં પૂર્વાગરનો વિવાદ દોષ શકે નહિ. જેને મોક્ષસ્વતંત્ર સદ્ગુણ થાય, તેનું જ મન ધર્મમાં રિપર હો. શુદ્ધિની ઇચ્છાને જ મોટો યોગ માનેલો છે અને શુદ્ધિની ઇચ્છાવાળાને જ અમુકકિંમનો અયોગ માનેલો છે.

પણ લોકો ચાહે છે, તેથી આત્માનો સદ્ગુણ સ્વભાવ મુખ-
મય છે એમ સાબીત થાય છે. એ સદ્ગુણ સ્વભાવમાંથી
ઉદ્ભવતું આદિમક મુખ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય યજ્ઞ-યાગાદિ
અનુષ્ઠાનો નથી, કિન્તુ વિવિધમુખથી આત્માને વિમુખ બનાવી,
સમ્યક્દર્શનાદિ આત્મગુણોની પ્રાપ્તિના ઉદ્યમમાં ભેડનાર,
નિરવય એવી આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓ અને જ્ઞાનાદિ આચારોનું
પાલન છે. *

સાંખ્યમતવાળા કહે છે કે-આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય-
સ્વરૂપ છે, કિન્તુ એક રજીને પણ વાંધી વાળવા તે અશકત
છે, માટે અકર્તા છે. તે સાક્ષાત્ લોભવનાર પણ નથી, એ
આત્મા જડ અને ક્રિયા કરનારી પ્રકૃતિનો સમાશ્રિત છે
અને તેથી જ તેના ઉપર અજ્ઞાનનું અંધારું પથરાઈ રહેલું
છે અને એમ છે માટે જ, જે મુખ વગેરે ફળ પ્રકૃતિમાં
રહેનારું છે, તેનું પ્રતિબિંબ ચોતામાં પડે છે તેને ચોતે
ચોતાનું માની લે છે. એવા મોહને હીષ પ્રકૃતિને મુખસ્વભાવ-
વાળી માનતો આત્મા સંસારમાં બટકે છે. એને જ્યારે

૧ આવશ્યક છે છે. સામાયિક, અનુવિંશતિભવ,
વંદન, પ્રતિકરણ, કાર્યોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન.

આચારો પાંચ છે. જ્ઞાનચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્ર-
ચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર.

એના વિસ્તાર માટે જુઓ 'સચિવરણ' થી પંચ-
પ્રતિક્રમણ સૂત્ર.'

સ્નેહને લઈને લોગોમાં આસક્તિ થાય છે અને તેથી સંસાર વધે છે. 'આત્મા છે' એમ જાણવાથી જ 'હું' અને 'જીભે' એવી સ્વ-પરની ભાવના થાય છે અને તે સ્વ-પરની ભાવના જ રાગ-દ્વેષનું મૂળ છે. રાગ-દ્વેષ બધા દોષોનું મૂળ છે, માટે સુમુખ્યે શરીર, સ્વજન, સ્ત્રી, પુત્રાદિ સર્વને અનાત્મક, અનિત્ય, અસ્થિર, અશુદ્ધ અને દુઃખરૂપ માનવાં જોઈએ. એથી સ્નેહ થતો અટકી જાય છે. એ ભાવનાના વિશેષ અઘ્યાસથી વૈરાગ્ય થાય છે. વૈરાગ્યથી નવો આશ્રવ અટકી જાય છે અને પરિણામી મુક્તિ મળે છે.

જૈનદર્શન કહે છે કે-આત્મા ઉપરના સ્નેહથી ચનારી બધી જ પ્રવૃત્તિ આત્માને કલેશ કરનારી થાય છે, એમ કહેવું જોઈએ છે. આત્માના સ્નેહથી દુઃખમિશ્રિત વિષયમુખોમાં પ્રવૃત્તિ થાય, તે રોગીને કુપચ્યની જેમ અવશ્ય કષ્ટ કરનારી છે. પરંતુ એ જ આત્મસ્નેહથી ઠાઠા રોગીને પદ્યસેવનની જેમ અત્યાત્વિક મુખનાં સાધન સ્ત્રી વગેરેને ઇંદ્રીને પરમાર્થમુખના ઉપાયબૂત એવા સમ્યગ્દર્શનાદિ સાધનોની સાધનામાં પ્રવૃત્તિ થાય, તે આત્માને એકાન્તે ફાયદો જ કરે. પરંતુ તમારી જેમ નિત્ય આત્મા માટે અનિત્યપણાની ભાવના કરવી, એ મૃયાભાવના છે. એવી મિથ્યાભાવના ભાવવાથી તો આત્મા મૃયાવાદી અને માયા-ચારી બને છે. વળી એ ભાવના ભાવનાર તો કોઈ એક સ્થિર આત્મા જોઈએ જ. અસ્થિર આત્મા અનિત્યપણાની સતત ભાવના શી રીતે બાવી શકે ? 'પૂર્વે' બધાયેલો જ ચણી છૂટો થઈ શકે. એ કારણે પશુ મેઘન મેઘવનાર કોઈ

નારા પામે છે-અજ્ઞાન વધે છે. અભિપ્તંગ, અપ્રીતિ અને અજ્ઞાન-એ ત્રણ ચિત્તના અતિ સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયો છે, સંકલિષ્ટ કર્મના કારણજૂત છે અને પરંપરાએ સંકલેશને વધારનારા છે. રાગાદિ સંકલિષ્ટ અધ્યવસાયોથી અભિજૂત થયેલા આત્માઓને આ સંસારમાં એક સણવાર પણ મુખ હોતું નથી. એ દુષ્ટ અધ્યવસાયોને પરાધીન એવા આત્માઓ, આ સંસારસાગરમાં નવાં નવાં કલિષ્ટ કર્મોનું ઉપાર્જન કરીને, જન્મ-મરણના અપાર દુઃખોને અનુભવે છે. રાગાદિના અભાવે છૂતરે જે સંકલેશરહિત મુખ થાય છે, તે જ સાચું મુખ છે. એ મુખને રાગાદિથી રહિત આત્માઓ જ જાણી શકે છે. સન્નિપાતથી અહિન આત્મા સન્નિપાતના અભાવમાં ઘનારા મુખને જેમ જાણી શકતો નથી, તેમ રાગ-દ્વેષ અને મોહ-એ ત્રણ દોષોથી પરત્ર એવો આત્મા પણ, એ ત્રણ દોષોથી રહિત અવસ્થામાં ઘનારા મુખને જાણી શકતો નથી.

૨. મિદ્ધના છૂતરે જન્માદિનો અભાવ છે, તેથી તેઓનું મુખ આનંદાગ્રાધ છે. બીજા બળી ગયા પછી જેમ અંકુરો પ્રગટ થતો નથી, તેમ મિદ્ધના છૂતરે કર્મરૂપી બીજા બળી જવાથી જન્મરૂપી અંકુરો પ્રગટ થતો નથી. જ્યાં જન્મ નથી, ત્યાં જરા નથી, જ્યાં જરા નથી, ત્યાં મરણ નથી, અને જ્યાં મરણ નથી, ત્યાં બધું નથી.

૧-“ અવિષયેડામર્થ્યત્વકરણાગ્રાહઃ । ”

૨-“ તત્રૈવ અગ્નિજ્વાલાશ્વપમાત્સર્વાવાદનાદ દેવઃ ”

૩-“ દેવેતરભાવાધિગતપ્રતિવન્ધવિધાનાન્મોહઃ ॥ ”

અર્થસ્તુમોક્ષ તથૈકો ધર્મસ્તત્ય ચ કારણમ્ ।

સંયમાદિર્નિગ્રિયઃ સંસારાંમોધિતારણમ્ ॥ ૨ ॥

ચાર પુરુષાર્થોમાં ખરી રીતે પરમાર્થરૂપ તેા જોકે
મોક્ષપુરુષાર્થ છે અને તેનું કારણ ધર્મ છે. તે ધર્મ સંયમ
વગેરે દશ પ્રકારનો છે અને સંસારસાગરથી તારનારો છે.

અનન્તદુઃસઃ સંસારો મોક્ષોડકત સુખઃ પુનઃ ।

તથોક્ત્યાગપરિણાતિ દેતુ ધર્મં વિના ન હિ ॥ ૩ ॥

અનંત દુઃખરૂપ સંસાર છે અને અનંત સુખરૂપ
મોક્ષ છે, તેથી સંસારના ત્યાગનો અને મોક્ષની પ્રાપ્તિનો
દેતુ ધર્મ વિના બીજો કોઈ નથી.

માર્ગશ્રિયો યથા દુરંક્રમાન્ પશુરપિ ઇજેત્ ॥

ધર્મમ્યો ઘનત્તર્માપિ તથા મોક્ષમવાનુયાન્ ॥ ૪ ॥

પાંગળો માણસ પણ વાહનના આશ્રયથી જેમ દૂર
જઈ શકે છે, તેમ હવે ઘણા કર્મથી ભરેલો હોય છતાં
પણ ધર્મનો આશ્રય કરવાથી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

-ત્રિશષિસાક્ષાપુરુષચરિત્ર-પર્વ ૧૦-સર્ગ ૧૩

શ્રી મહાવીર ભગવાનની અંતિમ દેશનામાંથી.

અર્થસ્તુમોક્ષ મર્ત્યકો ધર્મસ્તમ્ય ચ કારણમ્ ।

સંધમાદિર્વંશધિષઃ સંસારાંમોખિતારણમ્ ॥ ૨ ॥

આર પુરુષાર્થોમાં ખરી રીતે પરમાર્થરૂપ તેા જોક
મોક્ષપુરુષાર્થ છે અને તેનું કારણ ધર્મ છે. તે ધર્મ સંયમ
વગેરે ૬૪ પ્રકારનો છે અને સંસારમાગરથી તારનારો છે.

અનન્તદુઃસઃ સંસારો મોક્ષોડનન્ત ગુરુઃ પુનઃ ।

તથોક્ત્યાગપરિપ્રાપ્તિ હેતુ ધર્મં વિના ન દિ ॥ ૩ ॥

અનંત દુઃખરૂપ સંસાર છે અને અનંત સુખરૂપ
મોક્ષ છે, તેથી સંસારના ત્યાગનો અને મોક્ષની પ્રાપ્તિનો
હેતુ ધર્મ વિના બીજો કોઈ નથી.

માર્ગશ્રિતો યથા દુરંઘ્રમાન્ પશુરપિ ઘટેન્ ॥

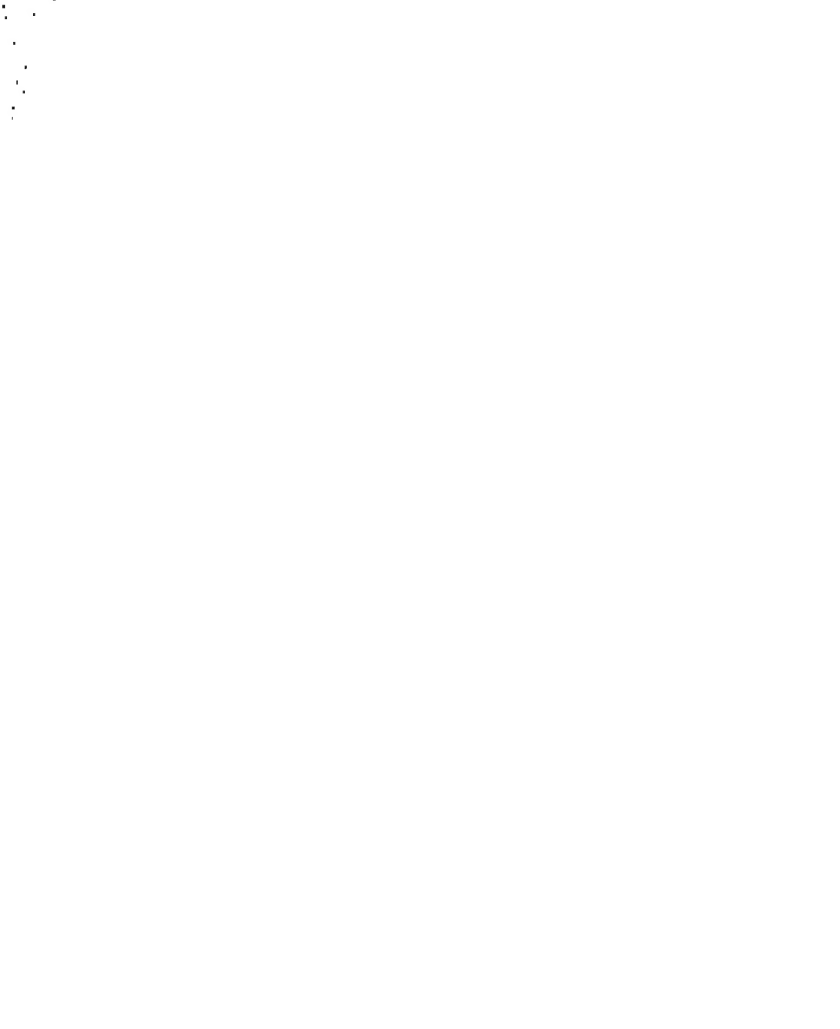
ધર્મશ્ચો ધનકર્માપિ તથા મોક્ષમવાનુયાન્ ॥ ૪ ॥

પાંગળો માણસ પણ વાહનના આશ્રયથી જેમ દૂર
જઈ શકે છે, તેમ છવ ઘણા ધર્મથી ભરેલો હોય છતાં
પણ ધર્મનો આશ્રય કરવાથી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

-ત્રિશલિશલાકાપુરુષચરિત્ર-પર્વ ૧૦-સર્ગ ૧૩

શ્રી મહાવીર ભગવાનની અંતિમ દેશનામાંથી.

સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનથી શુભ પરિણામવાળો બનેલો જીવ, ઘોડા જ કાળમાં ભવસમુદ્રને લાંબી જવા માટે જહાજતુલ્ય સમ્યક્ચારિત્રરૂપી નાવને પ્રાપ્ત કરે છે અને એથી ભવસમુદ્રને લાંબી જાય છે.

ચારિત્ર એ પણ આત્માનો એક શુભ પરિણામ છે અને તે અહિંસાહિ ક્રિયાઓનાં આચરણથી વ્યક્ત થાય છે. અહિંસા, સાત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિશ્રદ્ધિ આદિ મૂલ તથા પિંડવિશુદ્ધિ આદિ ઉત્તરશુભોના પાલન દ્વારા, તે આત્મા પૂર્વ કરતાં પણ અધિક કર્મચિત્તિઓને ખપાવી અનન્તજ્ઞાનાદિ શુભોને હસ્તગત કરે છે. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રસ્વરૂપ રતનત્રયીના સતત સંકારપૂર્વકના આસેવનથી આત્મા મોક્ષ મેળવે છે. અન્ત વિનાશ, અપાર અને કોઈથી પણ જૂંટવી લઈ શકાય નહિ એવું શાશ્વત સુખ મોક્ષમાં છે. એ સુખની આગળ સંસારનાં ત્રણેય લોકનાં અને ત્રણેય કાળનાં સુખ તુચ્છ છે. *

* જીવને મોક્ષ છે અને મોક્ષમાં સુખ અનંત છે. એ સંબંધમાં ઘણો વાદવિવાદ તથા મતમતાન્તર લોકમાં પ્રચલિત છે. જેમ કે-

મોક્ષમાં સુખ છે, એમ કરેલું એ સાચું નથી. જ્યાં શરીર નહિ, ઇન્દ્રિયો નહિ અને વિષયો નહિ, ત્યાં સુખ કેવી રીતે હોય ? જો મોક્ષમાં દુઃખ નથી એમ કહેતા હો, તો દુઃખનો અભાવ તો મૂર્ખામાં અને પાપાલુ-સ્તંભમાં પણ હોય છે, તો તેવી મૂર્ખાવાળી કે પાપાલુ

